

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Museerne Helsingør · Årbog 2020

Museerne Helsingør

Årbog 2020

Museerne Helsingør • Årbog 2020

Grafisk tilrettelægning: Eva Arnsfelt

Redaktion: Bente Thomsen (ansvarsh.) og Charlotte Fenger

Udgivet 2021 af Museerne Helsingør
og Helsingør Museumsforening

Trykt hos Nofoprint

Skrift: Times New Roman
Papir: MultiArt Silk 130 g

Oplag: 600 eksemplarer

ISSN: 2596-5883

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde
og et eksemplar af aftrykket sendes til Helsingør Kommunes Museer.
Ved aftryk i større omfang må forfatterens accept indhentes gennem museerne.

Omslagsbilledet:

Fælgang i Havreholm. Foto: Lone Hvass.

Indhold

Forord <i>Af Christina Papsø Weber</i>	7
En minderune over tårnvægteren <i>Af Torben Bill-Jessen</i>	9
Helsingørs forsvundne bydel på Sanden – udgravningerne på det nedlagte Helsingør Skibsværft <i>Af Liv Appel</i>	21
Malernes længsel mod Nordkysten – langs Strandvejen fra Helsingør til Hornbæk i 1800-tallet <i>Af Ida Lehrmann Madsen</i>	36
Landsbyerne, deres gadekær og kreaturhold i Tikøb Sogn 1681 <i>Af Lone Hvass</i>	49
Retsopgør i Helsingør <i>Af Peter Birkelund</i>	65
Over alle grænser: Kulturmøde og fredelig sameksistens Den Internationale Højskole 1921-2021 <i>Af Kristof Kristiansen og Søren Launbjerg</i>	76
Da Helsingør fik sit andet gymnasium <i>Af Otto Rühl</i>	105
Restaurering af renæssancebindingsværk i Stjernegade <i>Af Bente Thomsen og Finn Strabo</i>	114

Forord

Af Christina Papsø Weber

Plejer er død!

Meget er blevet gentænkt i 2020, også måden hvorpå vi udgiver museernes årsberetning. Normalt er den en del af årbogen. Men nu er tidspunktet kommet, hvor vi har valgt, at beretningen kun skal udgives digitalt. Grunden er, at vi ønsker, at årbogen får et andet udtryk og et nyt udgivelsestidspunkt. Fra 2021 vil vi udgive den op til julesalget og ikke i starten af året.

På den måde er det vores håb, at årbogen fremover bliver en udgivelse, som medlemmer

og andre kan bruge som en værts- og mandelgave, eller måske årets julegave! Tanken er, at de gode artikler skal ud til endnu flere. Det er ikke fordi vi vil springe over eller holde noget hen, men fordi vi tror på, at årbogen vil have større interesse for nye læsere, hvis den fremover signalerer det nye år i stedet for det gamle. Hvem vil betale fuld pris eller give noget væk, der signalerer sidste år? Vi vil gerne tiltrække nye medlemmer til Museumsforeningen, så vi håber, at I vil tage godt i mod det nye initiativ, når det kommer til julen 2021.

Axeltorv. Skibsskrue. Foto: Helsingør Museer.

Et omvæltningens år!

2020 har været et omvæltningens år også for Museerne Helsingør. Ikke nok med, at institutionen ligesom resten af Danmark blev lukket ned i foråret. Slots- og Kulturstyrelsen skrev med store bogstaver, at de forventede at se forandringer, hvilket medførte livlig debat i lokale medier. Samtidig valgte museumschefen sammen med flere medarbejdere, at de hellere ville bruge deres kræfter andre steder. Alt det har gjort, at det har været et arbejdsomt efterår for de resterende medarbejdere på alle andre områder end dem, et museum gerne vil fokusere på: udvikle udstillinger og formidle, forske og passe på samlingerne. Men der har heldigvis også været lyspunkter.

Museum på vrangen

Det sidste år har museerne arbejdet med konceptet »Museet på vrangen«, som handler om at formidle udenfor murene. I sommer betød det blandt andet at stille en aktivitetspost op på Axeltorv formet som en skibsskrue og et ventilhåndtag, der sender tankerne tilbage til maskinrummene på de store fartøjer, som blev

bygget på Helsingør Maskinværft. Installationen forbinder Helsingørs maritime historie og identitet. Fra statuen på Axeltorv af Erik af Pommern, der indførte sundtolden til det gamle værft, hvor skibsskruen var med til at revolutionere måden, hvorpå man drev skibsfart. Når man drejer på ventilhåndtaget, skabes energi, og den tidligere værftsarbejder Ole Jens Niensens stemme toner frem med fortællinger om torvet og værftet. Aktivitetsposten var tænkt som en midlertidig byrumsinstallation, men på grund af succesen bliver den nu en del af en fremtidig legeplads på torvet. Et godt eksempel på, hvordan museet ønsker at arbejde, så historien bliver en aktiv del af det levende liv i byen.

Bevilling til gennemgang af samlingerne

Lige før jul 2020 fik museerne sammen med Danmarks Tekniske Museum tilsagn om en projektbevilling fra Slots- og Kulturstyrelsen. Projektet handler om at få mulighed for at udvikle en god praksis, hvor frivillige bliver en aktiv del af at undersøge og varetage museernes samlinger, så de mange genstande, institutionen råder over, bliver levende og relevante for mange flere i nutiden og i fremtiden. Metoden der skal bruges kaldes citizen science, hvilket kan oversættes til »folkeforskning«. Folkeforskning handler om at systematisere et samarbejde mellem museets fagpersonale og frivillige ekspertgrupper, der i kraft af deres erfaring og viden indenfor relevante vidensområder bidrager til at kvalificere museernes genstande. Vi glæder os til at invitere flere frivillige med ind i museernes maskinrum, og ser frem til 2021, hvor museet fortsat vil være vendt på vrangen – forhåbentlig på den gode måde.

Axeltorv. Børn. Foto: Museerne Helsingør.

En minderune over tårnvægteren

Af Torben Bill-Jessen

Byens foranstaltninger mod ildebrand var få og små, der var ikke meget man tidligere kunne stille op – udover at rive naboens hus ned – så branden ikke spredte sig. Regnskabsprotokoller og andet giver dog mulighed for at få et lille kig ind bag de forsvundne århundreders brandbekæmpelse og de muligheder man havde. Et af de bedste midler, man i købstæderne kendte til, var at placere en mand oppe i kirketårnet. Heroppe er der en fin udsigt over byen, der lå samlet omkring kirken. I Helsingør som i de fleste danske købstæder fandtes denne »institution« også. Det er om denne *tårnvægter* denne lille artikel handler.

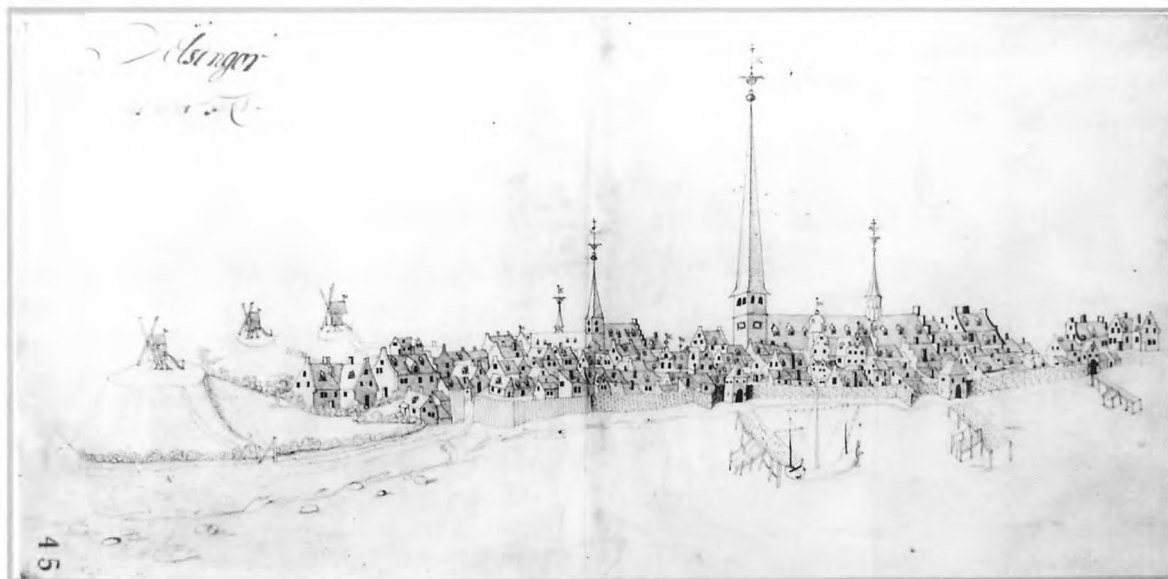
Brandbekæmpelse

I juli 1565 blev »og alvorlig befalet, at hver mand her i Helsingør skal have udsat en tønde

vand for sin gadedør«. Ordren blev gentaget igen og igen. I juni 1608 beordres borgerne at holde deres ildsteder i god agt og holde vand i tønder og baljer foran deres døre »det – det Gud forbyde – nogen nød eller fare af ildebrand opkom, at [de] formedelst sådan forsyn næst Guds hjælp det udi tide kunde forekomme.«

Det var ikke meget, man kunne stille op i ældre tid med den tids slukningsredskaber. Byen bestod af bindingsværkshuse, de fattigste ofte med lerklinede vægge og stråtag. Stråtage i købstaden var dog forbudt, men hvor lidt forbuddet hjalp, kan ses af de mange gentagelser af forbuddet.

I året 1582 greb man til det middel at sende alle dragerne ud for at afrive husenes halmtag. Efter det sikkert anstrengende arbejde, blev de belønnet med en tønde Rostockerøl, hvilket kostede byen 4½ mark. 1599 udnævntes nogle

Tegning af Helsingør i Jacob Willers streg i 1670 med kirkespiret kaldet »Helsingørs Jomfru«. Nationalmuseet.

borgere i hver fjerding til at besigtige ildstederne, og 1652 indstævnedes de borgere, som ikke havde »ladet deres skidne skorstene feje eller ladet forfærdige deres ulovlige skorstene, bageovne og esser. Alle ulovlige ildsteder byen til fare skal straks slås neder i grund, eftersom de lovlig til tinge ere advarede.«

Hvad vandforsyningen angik, var Helsingør særdeles heldigt stillet, dels fordi den allerede 1576 fik indledet vand fra dammene syd for byen, og dels fordi man på Langebjerg havde en særlig branddam. Dette er muligvis en medvirkende årsag til, at byen ikke efter 1522 er blevet hjem søgt af større ildebrande.

De midler man havde at sætte ind mod ilden var små. I 1636 omtales en pumpe i byskriverens gård og 1693 købes en ny sprøjte i København for 170-180 rigsdaler. I øvrigt bestod brandredskaberne af brandhager eller »brandtyve« og brandstiger. Af de sidste hang tre på rådhuset, én på den nu nedrevne østre længe af det gamle fattighus ud mod Johannes Kirkegård og én på kirkegården vest for klosteret på muren ind mod præstens have.

Brandspande

Byen lod med jævne mellemrum fremstille læderspande til brug ved ildebrande, således

Brandspande på kirkeloftet med kirkens brandtaksationsnummer 556.

Foto: Torben Bill-Jessen.

blev der 1588 købt 12 og 1589 ikke mindre end 31 læderspande »til bedste, når behov gøres«. Kirken ejer således endnu i dag en større samling af læderspande på loftet, de er alle røde med kirkens brandtaksationsnummer 556 malet på siden.

Brandkompagniet

Betjeningen af sprøjterne varetoges af borgerkompagnierne, men det ser ud, som de udtagne til brandtjenesten har dannet et særligt brandkompagni. Brandkompagniets anseelse synes endda at have overgået borgerkompagnierne. I 1743 nævnes: »oberofficererne ved brandkompagniet af de allerunderdanigste tanker, at de kunde være beføjet at gå med galonerede hatte.« (gallonerede: pyntede med guldindvirkede bånd). Dette blev dem bevilget, og da der rejstes tvivl med hensyn til den forrige kaptajn, resolverede stiftamtmanden, at da »mons. Hansen, i den tid han var kaptajn i brandkompagniet, har comporteret sig som en ærekær kaptajn egner og anstår – kan han ikke formenes at gå med galoneret hat«. Først fire år senere opnåede borgerkompagnierne officerer den eftertragede tilladelse til at gå med galonerede hatte, men de måtte kun benytte denne prydelse, når kompagniet var under gevær, hvorimod det var bevilget brandkompagniets officerer »bestandig at gå med galonerede hatte«.

Gadevægterne

Vægterinstitutionen er sikkert lige så gammel som byen selv. Det har sikkert altid været nødvendigt at have folk til at våge over liv, sikkerhed og ejendom, især om natten. Om dagen kunne vagten for det meste indskrænkes til vagt ved byens porte, men om natten måtte der passes på alle vegne. Når vagtklokken ringede, lukkedes byens porte og portvagten kunne gå hjem. Herefter stillede vægterne på rådhuset. Man kan ikke undre sig over, at mange unddrog sig tjansen at vandre op og ned ad byens gader om natten. Magistratens medlemmer mente sig fritaget på grund af deres stillinger.

KLÆDEDRACHTER I KJØBENHAVN.
 En Vægter. — En Auelhvæchter
 (fra den i det 18. Aarhundrede)

Gadevægter. Tegning fra 1806 af Johan Heinrich Senn.

Andre sendte en stedfortræder, et misbrug der i lange tider blev set igennem fingre med. Det bevirkede, at byvagten fik en noget broget sammensætning. Dels fredelige borgere der ønskede ro og fred i byen og dels personer, der var bedre tjent med selv at blive passet på.

I Helsingør måtte magistraten forbyde at sende til vagttjeneste »løse kumpaner, som dynen ikke sidder fast i døren efter«. Efter vægternes samling på rådhuset rykkede styrken så ud til tjeneste. Vægternes antal var under normale forhold i 1500-tallet seks, hvoraf de to skulle passe på langs strandsiden. I krigsåret 1568 forøgedes antallet til 16, og de patruljerede normalt to og to sammen. Deres hovedopgave var at hindre ildebrand, tyveri og slagsmål. Ikke så få vægttere ville hellere få sig en lur under et bislag end trave op og ned ad gaderne. Derfor indførte man i 1582, at vægterne skulle »om natten, eftersom klokken slår og nævne

timen«. Man samlede ved kirketårnets fod, tårnvægteren råbte ned, hvad klokken var, og vægterne gik ud i byen igen.

Vægtere var, som vi har set, et lønnet korps af ofte underordnede personer, der i rang stod langt under en borger, hvad bl.a. kan ses deraf, at de nævnes sammen med kornmålere og favnsættere, som i påkommende tilfælde kunne bruges til at bortbære selvmordere eller natmandslig, og at de langt op i tiden måtte besørge ligbæring af dem, der døde i fattighuset. 1811 nedsættes antallet af vægttere fra 16 plus seks reservevægtere til 12 efter forslag af byfoged Juul, med den motivering at »hvem vil man i vore dage kunne få til at gå en lang vinternat på gaden for 20½ skilling? Og hvad kan man vel fordrø af de stymper, der for denne pris vil lade sig leje?«.

Den dybe klasseforskel mellem borgervæbningen og vægterne lå i, at medens den første bestod af byens borgere, så var vægterne, der også blev kaldt, »den lille byes råbende vagt« lejesvende, jævnfør tidligere. I overensstemmelse med denne betragtning var en vægterinstruks kun en samling skrappe straffebestemmelser for vægttere. Vægteren havde pligt til, en time før det første vægterråb skulle lyde, at indfinde sig på rådhuset medbringende morgenstjerne og pibe (et fløjtelignende blæseinstrument). For hvert råb han måtte forsømme, måtte han bøde 8 skilling. Mellem råbene skulle han flittigt patruljere på sin post. »Den vægter, som sådant forsømmer, eller som opholder sig i enden af sin post« skulle bøde fra to mark til to rigsdaler eller straffes på vand og brød i to til fire dage. At være »beskænket« kostede to mark til den nærmeste vægter, som skulle besørge hans post og lige så meget til vægterkassen. Ikke at ile sin kammerat til hjælp, når han »piber,« kunne koste indtil to rigsdaler, at forsømme sin post gav vand og brød i to dage, ulydighed mod sine foresatte vægterinspektør eller politifuldmægtig gav vand og brød fra to dage til tre uger.

Medens vægteren sad arresteret, mistede han sin løn, som deltes mellem vægterkassen og den, der besørgede hans post. Vægteren

skulle »våge over, at tyveri og indbrud ikke fandt sted«. var han forsømmelig hermed, fik han fængsel på vand og brød fra to til otte dage. Men desuden skulle »hver vægter, på hvis postdistrikt tyveriet om natten blev forøvet, bøde én rigsdaler, og enhver, på hvis distrikt indbrud blev begået, bøde to rigsdaler, om det end ikke kan overbevises ham at have vist forsømmelse«. Et eksemplar af instruksens skulle ligge til eftersyn for enhver vægter, og vægterinspektøren skulle være dem behjælpelig, der ikke kunne læse. To gange årligt deltes vægterkassens beholdning mellem de »dueligste og mest påpassende« vægtere, som ikke måtte have været straffet mere end en gang. »Vægterne skulle anholde og til rådstuen henbringe enhver, som bar noget på gaden, medens de var på deres poster«, og være opmærksomme på varer, som »eller henbringes fra et hus til et andet«.

Første vers fra vægtersangen fra Helsingør 1685. Vægtersangen blev sunget på samme melodi som salmen »Fra himlen højt kom budskab her« fra 1535 (Den danske Salmebog nr. 95). Det var tidligere den mest kendte julesalme. Kilde: Laurits Pedersen.

Klocken 9:

**Nu viiser dagen os sin hæl
oc natten kommer tyk oc fæl,
O stoere fader stat os vi.
Vor klokke slog nu nylig ni.
Bevar vor huus fra ross oc ild
at vi ey bliver huuse-bild,
Giff os i fred vor natte-roe
at vi maa bogne frisk oc froe.**

Vægterne skulle »med yderste årvågenhed agte på det mindste tegn til ildebrand og straks vække folkene i det hus, de mistænke«. Var der virkelig ildløs, »have de straks at gøre alarm med piben og råb: Brand, Brand! samt gadens navn«. I det distrikt, hvor ilden var, skulle

vægteren dernæst, imedens han gjorde det befalede anskrig, banke på alle døre og ringe på alle porte. Havde han forsømt noget, eller havde han »ladet sig overtale til at fordølge ilden i det håb, at de selv kunde dæmpe den«, straffes han med fængsel på vand og brød fra fire dage til fire uger. De sidste tre vægtere i Helsingør var Mads Jensen, Peder Jensen der døde 1914 og Hans Chr. Hansen i 1916.

Tårnvægteren

En af byens vægtere var den såkaldte tårnvægter. Når man ser på Skt. Olai Kirkes tårn, forstår man meningen med at placere en mand heroppe. Husene var tidligere kun et par etager høje, og byens grænser var betydelig nærmere kirken end nu. Her oppefra er der en fantastisk udsigt over hele byen og et kig ned i byens gårde, hvilket man naturligvis benyttede sig af. Som nævnt var tårnvægteren en del af byens vægterkorps og havde som sådan ikke andet med kirken at gøre end at bruge tårnet som udkigspost. Han havde da også sin egen nøgle til tårndøren. En enkelt gang figurerer han i kirkens regnskaber, men ellers skal hans virksomhed søges i byens arkiver under vægtervæsen.

Andet stokværk i kirketårnet. Til højre ses en vandhane og et vandkar til brandbekæmpelse. Foto: Torben Bill-Jessen.

Udsigt fra tårnet mod nordvest. Man ser tydeligt ideen med at en vægter holder øje med en eventuelt opstået ildebrand i den gamle by tæt under kirken. Foto: Torben Bill-Jessen.

Det ældste sted jeg har fundet noget om tårnvægterne er i 1620, hvor kirken betaler for en hængelås i tårnet »der vægterne våger«. Og første gang, jeg er stødt på en navngivet tårnvægter i Helsingør, er i 1626 hvor *Hans Jensen* nævnes i skatteregnskaberne og er ansat til ni skilling i byskat. Han benævnes dog også som forarmet. Året efter er han til samme byskat kun sat til seks skilling.

Niels Tårnvægter er fattig og betaler ingen skat i 1631.

Anders Tårnvægter er kun nævnt en enkelt gang. I 1664 nævnes i Olai Kirkes stolestadsfortegnelse, at han har en siddeplads i kirken i nærheden af døbefonten i kirkens vestende, som han betaler to mark for årligt.

Bent Tårnvægter nævnes allerede 1664 som *Bent Bryggersvend tårnvægter*, hvor han får nedslag i byskatten på 16 skilling på grund af sin tjeneste. År 1682 bor han til leje hos Mel-

chior Olphius i Sct. Anna Gade på den højre hånd fra den Røde Port (2. fjerding). Lønnen var ifølge Arnholtz 90 rigsdaler. I året 1696 døde Bent Tårnvægter »hen imod 80 år gammel.« Han må altså ifølge kirkens begravelsesbog være født omkring 1618.

Den næste tårnvægter var *Knud Nielsen* fra Hasslebakken i Halmstad sogn i Skåne. Han fik borgerskab som tårnvægter i 1696. Hans første hustru Thore Svendsdatter døde 1697 i »barnsnød« 44 år gammel, hvorfor han året efter blev gift med Bendte Bendtzdatter. De boede til leje i et hus ejede af byen, der lå ved Nye Kirkegård (ved nuværende Nygade). Ved hustruens død blev foretaget et skifte imellem faderen og deres eneste datter Inger. Det giver os en kærkommen lejlighed til at se ind i en tårnvægters hjem. Som nævnt boede de til leje, og den lille bolig kostede dem otte daler om året til byen. Hjemmet bestod af en stue og et

køkken. Stuens møblement bestod af en seng med en blåstribet dyne sammen med nogle få puder. Et bord med åben fod, og langs væggen under vinduerne stod en slagbænk, hertil to skrin med noget stof til en kjole samt nogle værdiløse klude. Køkkenet indeholdt et pandejern, en rist og en ildtang, fire glas samt to gamle hynder, det var alt, og værdien blev da også kun sat til syv daler, tre mark, ti skilling. Der var gæld til både købmand, husejer og den tidligere tårnvægter Bent på i alt 17 daler, 6 skilling. Datteren Inger måtte se langt efter en arv fra moderen. Tårnvægter Knud måtte love skifteforvalteren at betale gælden tilbage »dag og tid«. Knud Nielsen var tårnvægter til sin tidlige død kun 32 år gammel.

Efter ham kom *Jens Pedersen Bringe*, der var gift med Birthe Jacobsdatter, hun hensov 56 år gammel i 1716. To år efter nævnes hans kone som Sidse Nielsdatter. I 1704 blev han ansat som vægter, og året efter nævnes han som tårnvægter, 1718 kaldes han forrige tårnvægter.

Rasmus Hansen fik borgerskab som tårnvægter i 1718, hvilket han var til sin død i 1735. Hans hustru var antagelig den Anna Tårnvægters, der døde 22. august 1747. Deres bolig var lige overfor kirken i Sct. Anna Gade 10.

Sct. Anna Gade 10 er en nu nedrevet ejendom, som ses på billedet bag den sortklædte mand. Slagterforretningen er den sidste rest af det der i mange århundreder var byens slagtertorv. Museerne Helsingør.

Tårnvægteren *Jens Nielsen* er nævnt 1741 og døde i 1743. Enken Ursule Eliasdatter blev to år efter mandens død gift med den næste tårnvægter.

Ole Larsen Trane var drejer af uddannelse og han fik 1744 borgerskab som tårnvægter. Han boede med sin hustru i deres eget hus i Sct. Anna Gade 29, som han havde købt af A. Tønder i 1746. Han nævnes som tårnvægter 1746, men forlod tilsyneladende det høje embede før 1748 og levede herefter som drejer. Enken solgte huset kort efter mandens død i 1755. De var tilsyneladende bedre stillet økonomisk end forgængerne. Ved skiftet efter ham nævnes blandt meget andet, at han ejede et par sorte skindbukser, en rød kjole og vest, et par gule skindbukser, tre par strømper, et ur af sølv og en kårde ligeledes af sølv.

Efter Ole Larsen Trane kom *Johan Bentzen*. Han var gift med Ellen Mikkelsdatter og sammen fik de fire børn. Han tjente årligt 53 rigsdaler som tårnvægter, men måtte som de fleste andre tårnvægttere have andet arbejde om dagen for at kunne brødføde familien. Han kaldes enten for arbejdsmand eller daglønnet. Han blev begravet på Dansk Kirkegård i 1755.

Ejlert Christophersen blev ansat samme år som den forrige tårnvægter døde. Han fik borgerskab 1755. Siderne med hans skifte mangler desværre i skifteprotokollen, hvorfor det eneste jeg ved om ham er, at han døde i 1780 53 år gammel.

Nu blev *Lars Petersen* ansat til at våge over byens sikkerhed fra den kolde udkigspost i kirketårnet. Samme år som han blev ansat, blev han gift med Anne Marie Poulsdatter. De boede 1787 i Sct. Olai Gade 45. Senere flyttede de til Skidenstræde, eller som vi kalder det i dag Stjernegade 21 i murermester Lars Andersen Poughs ejendom. De fik sammen mindst ni børn, der alle døde inden de fyldte 10 år. November måned 1791 var slem for den lille familie. Den 21. døde to af børnene og den 26. endnu to børn, der i samme kiste kom i jorden på den Nye Kirkegård. Lars Petersen har vel haft det koldt i tårnet, hvilket kan udledes af et brev fra ham til magistraten, som blev sendt til udtalel-

se hos De eligerede Borgere den 9. marts 1793: »Tårnvægter Lars Petersen til deres højædle og velbyrdigheder indgivne begæring, om at få en ny vægtermundering og hue, følger hermed tilbage, hvorfor vi må melde, at som tårnvægteren her ingen tid tilforn har fået mundering af byen, og det ikke heller skønnes, at det er nødvendigt, han skal have nogen, efterdi hans forretning alene er at råbe i tårnet. Så finder vi ikke at byens kasse bør belastes med en slig ny udgift«. Altså ingen hjælp til varme klæder i tårnet.

Lars Petersen døde i marts 1795 tre måneder før hans sidste barn Mette Marie kom til verden. Denne Mette Marie blev kun 1½ år gammel, før hun måtte følge de andre søskende til kirkegården. Skiftet efter Lars Pedersen nævner, at blandt hans ejendele var en blå kjole og vest, to par gamle bukser, en gammel pels, fire skjorter og to parykker, i køkkenet var både en te- og kaffekedel samt en kaffemølle, ellers var gælden her som så ofte større end formuen. Hans hustru Anne Marie levede endnu nogen tid i Bjergegade 29.

Den næste hed *Daniel Berggreen*. Han blev ansat den 1. juli 1795, og fra denne dag er bevaret en instruks til ham om det arbejde, der påhvilede ham i tårnet som tårnvægter. Den giver et godt billede af tårnvægterens pligter. Han skulle hver aften møde i tårnet. Denne tjeneste gjaldt om sommeren til kl. 4 og om vinteren til 7 om morgenen.

Hvert kvarter skulle han råbe ned, hvad klokken var (det på trods af, at tårnurets time- og kvarterslag kunne høres ud over hele byen), ligeså skulle han synge vægtersene til alle fire sider og råbe, hvilken retning vinden var. Opstod der skorstensbrand i byen, skulle han slå to slag på den store klokke. Ved ildløs på landet slås tre slag og ved brand i et hus fire slag. Hvis ilden tiltager eller en ny brand opstår, skal der kimes med klokkerne. Længere eller kortere mellem slagene eftersom ilden tiltager eller aftager. Om natten skulle han hænge en lygte med et tændt lys i ud til den side af byen hvor ilden fandtes, om dagen skulle bruges et rødt flag.

Kirkens gamle tårnurværk hvoraf dele kan føres tilbage til 1582, i dag ude af drift.

Foto: Torben Bill-Jessen.

Ellers vides kun om ham, at han boede med Kirstine Jensdatter i Søstræde 13. Måske kom han fra Älvsborg i Sverige, men det er usikkert.

Den næste tårnvægter i rækken var *Niels Pedersen* fra Sudergade 32. Han havde mere held med sin ansøgning om en skindpels til de kolde vinternætter i tårnet. De eligerede borgere bakker ansøgningen op »at der må forundes tårnvægteren en god fuldkommen pels« dog således at den kun bruges i tårnet om vinteren og at den »så længe den er brugelig« kan overgå til den næste tårnvægter om fornødent. Han var født omkring 1755 og er nævnt som tårnvægter fra 1800 til 1811.

Jens Pedersen er nævnt som tårnvægter ved sin død 1825. Han var gift med *Cecilie Cathrine* og ejede huset Sct. Anna Gade 38 fra 1798. Der må have været fattige kår, da flere af deres børn blev begravet på fattiggassens regning. Huset blev efter tårnvægterens død solgt på auktion og indbragte 200 rigsdaler sølv. Fra trukket udgifterne blev der trods alt en smule til deling mellem *Cecilie Cathrine* og børnene.

Den næste tårnvægter i rækken var *Ludvig Ferdinand Knoblauch* nævnt fra 1834 til sin død i 1843. Han kom fra København, hvor hans far var broinspektør. I 1805 blev han gift med *Anne Christine*. I 1810 var han brolægger og borgerlig artillerist og boede i Bjørnegade nr. 19 i København. I 1822 træffes han her i byen som vægter, og senest 1834 kaldes han tårnvægter og bor til leje i Sct. Olai Gade 38. Senere bor familien i Sct. Anna Gade 38 og Lundegade 12.

Den 18. september 1828 anskaffedes to nye flag og en lygte, som tårnvægteren hængte ud ad tårnlugerne for at vise, til hvilken side det brændte. I hjemmet var der seks børn, der opnåede voksenalder. I 1843 tilstillede byrådet ham »en liden gratifikation på 25 rigsdaler, dog uden følger for fremtiden« på grund af hans lange tjenestetid og svagelige helbred. *Knoblauch* døde dog samme år og blev begravet fra Sct. Mariæ Kirke den 24. aug. 1843. Enken levede til 1848, hvor hun døde af apopleksi.

Lars Mortensen overtog jobbet i 1843. Han var født i en husmandsfamilie i Haldagerlille sogn i 1810 og blev gift med *Maren Rasmusdatter* fra Tinkerup i Tikøb sogn. *Lars* var uddannet hande­lsgartner og arbejdede som arbejdsmand, før han blev tårnvægter. De boede flere forskellige steder her i byen. Først i Allegade 25, derpå i Skansørehuset på Sønder Strandvej 42 og senere ved Svingelporten. De fik seks børn, hvoraf den lille *Johanne Cathrine* kun blev 5 dage gammel. *Lars Mortensen* døde 1850.

Den næste i rækken var *Jens Nielsen Gryderup*. Han var født i den lille by Gryderup ved Skælskør. Den 15. nov. 1822 blev han gift i Sct. Olai Kirke med *Kristine Andersdatter* fra Græ-

sted Overdrev. De boede deres første år her i Helsingør hvor han tjente som arbejdsmand, og her fik de deres første tre børn. Omkring 1830 flyttede familien til Landlyst i Ømosen, Tikøb sogn. Her levede familien af det lidt, et husmandsbrug kunne give, og her kom deres sidste barn *Caroline* til verden. Senest 1845 har han opgivet landbruget og er flyttet tilbage til Helsingør, hvor han er indtrådt i vægterkorpset.

I byrådsprotokollen nævnes, at der i byen er 12 vægttere og én tårnvægter, samt at de på grund af deres lave lønninger er nødt til at have andet arbejde om dagen, og at de skal være på gaden 9-11 timer hver nat hele året rundt. *Frederiksborg Amts Historiske Samfunds Årbog* 1906 og 1983 beskriver, at vægterne hver time samledes ved kirkens fod natten igennem og fik meldinger om klokkeslæt og vindretning. Især var færgefolkene og fiskerne glade for disse meldinger.

Her nævnes at tårnvægteren *Jens Gryderup* udøvede den sidste del af bødlens praksis ved at »tampe« (pryg­le) slaverne på Kronborg Slot, et erhverv han med sine kæmpekræfter havde gode anlæg for. Hans løn var ugentligt fra oktober til april tre rigsdaler og fra maj til september to rigsdaler, som udbetaltes af vægterinspektøren hver lørdag. Til Mikkelsdag fik han tre rigsdaler til dækning af sliddet på sko, og om foråret, når tændingen af lys ophørte, fik han fire rigsdaler og 48 skilling til lysepenge. Herudover fik tårnvægteren hvert sjette år et par skindbukser og en skindpels mod den bidende kulde og blæst, der kunne være i kirketårnet om natten. 1857 fik han afslag på en ansøgning til byrådet om én rigsdaler ekstra i de fem sommermåneder.

Der havde længe været problemer med rekrutteringen af »brugbare« folk til vægtertjenesten, og efterhånden som de bedre vægttere, »der haves fra tidligere tid, afgang eller blive ubrugelige, må de erstattes med subjekter, der i psykisk eller anden henseende ere af mædelig beskaffenhed, hvorfor vægterpersonalet bestandig går tilbage i tjenstdygtighed.« Derfor stillede byfogeden *Vilhelm Christopher Crone*

Munkegade 5 hvor tårnvægter Jens Nielsen Gryderup boede. Museerne Helsingør.

Sct. Olai Gade 35 var bolig for Jens Nielsen Gryderup efter 1850. Museerne Helsingør.

den 9. marts 1859 forslag om nedlæggelse af vægterstillingerne, med undtagelse af tårnvægteren og ansættelse af 6 patruljebetjente i deres sted. Et mindretal i byrådet havde følgende mening om vægterforslaget »at ifølge instrux af 5te oktober 1857 påhvilende pligter, såsom at tænde lygterne ved ildsvåde, slukke dem, når der afkimes, ved klemtning at gjøre anmeldelse til politikammeret, til brandmajoren, åbne sprøitehusene, vække brandcorpsets personale, der have tjeneste, og vognmændene, som skulle give befordring, m.m. derom findes aldeles intet berørt i forslaget. Er meningen den, at alt det punktlig skal besørges af nævnte 6 betjente, er det jo en plat umulighed, og undladelse der af ville afstedkomme fare ved ildsvåde!«.

Byrådet vedtog dog en 3-årig forsøgsperiode for forslaget, således at det blev tårnvægteren og reservebetjentene forbudt at modtage »nytårsdouceurer eller andre lignende douceurer af byens indvånere«, hvilket åbenbart havde været kutyme, og forpligtelsen til at bære de fattiges lig skulle overgå til patruljebetjentene.

Den 9. marts 1859 bestemte byrådet, at pudsningen af gadelygterne kunne overtages af vægterne eller betjentene, »hver i sin deling«, såfremt de ikke ønskede dette, var tårnvægteren og reservebetjentene pligtig til dette arbejde for én rigsdaler årligt pr. lygte.

Jens og Kristine blev skilt mellem 1850 og 1855. Kristine flyttede over til datteren Frederikke, men Kristine var svagelig, og fattigvæsenet måtte træde hjælpende til. Hun levede til 1861, hvor hun var 65 år gammel. I 1845 boede de i Munkegade 5 og efter 1850 var deres bopæl Sct. Olai Gade.

Jens Nielsen Gryderup døde af alderdom den 11. september 1868, nu benævnes han fattiglem og begravelsen foregik fra Sct. Mariæ Kirke den 15. september.

Den sidste tårnvægter i Helsingør var *Ole Petersen*, født 8. juni 1832 af indsidder Peder Olsen og Ane Sørensdatter i Tikøb. Inden den lille Ole blev to år, var hans far død og moderen på 34 år kaldtes almisselem, hun blev dog

Vægter på sin post i Nicolai Kirketårn i København. Tegning af K. Gamborg 1882.

gift igen. Ole tjente de første år som tjenestekarl ved landbruget. Omkring 20-årsalderen flytter han til Helsingør, hvor han tjente hos grønthandler August Julius Schwanck. 1860 har han fået plads som tjenestekarl hos brændevinsbrænder Rasmus Kjerboe i Sct. Anna Gade 15-17. Det er også året hvor Ole blev gift med Ane Dorthe Hansdatter fra Hestehaven i Søborg sogn. Oles arbejdsgiver Rasmus Kjerboe var da også forlover ved deres bryllup.

Den 1. december tiltrådte han vægterkorpset, og den 15. januar blev han ansat som tårnvægter. Med sin hustru fik han to børn, Hans Peter og Frederik Knud Theodor, født henholdsvis 1860 og 1873. Familien boede i sidehuset på 1. sal i ejendommen Stengade 27a. I året 1873 fik han bevilling til at anskaffe en skindpels, hue og et par skindbukser til 26 rigsdaler, de skulle så holde mindst til 1878. Det samme skete

Vægterstue på Nicolai kirketårn i København. Tegning af K. Gamborg 1882.

1885 hvor byrådet betalte 52 kr. for skindtøjet, der ikke vil blive fornyet før 1890. Året efter fik han ligeledes tøj til 5 års brug. Hans hustru Ane Dorthe døde fra ham i 1877, og der gik to år før han igen stiftede bo, nok en gang med en pige fra Søborg, hendes navn var Inger Larsen. Tårnvægteren med familie var nu flyttet til en ejendom ejet af Rasmus Kierboe i Sct. Anna Gade 65. Her boede familien, indtil de i 1894 købte Sct. Anna Gade 26. I året 1887 havde Ole Tårnvægter været ansat ved vægtervæsenet i 25 år og siden 1862 som tårnvægter. Det påskønnede byrådet med et gratiale på 25 kr. for »lang og god tjeneste«. I kirketårnet havde tårnvægteren et lille kammer, hvor han ind imellem kunne finde lidt læ. Det blev forbedret i 1881 med gips og puds på væggene.

Skt. Olai kirketårn

Der havde længe i byen været utilfredshed med kirketårnets udseende. Det afstumpede tårn mindede borgerne om fordums glans, hvor »Helsingørs Jomfru« kunne ses viden om, og alle Europas skibe tog pejling af spiret ved indsejlingen til Øresund. »Jomfruen« som spiret blev kaldt, blæste ned under en kraftig orkan den 1. januar 1737 om aftenen kl. 19, så det blev »fast i grund nedskåret«. Tårnvægtere-

ren, der var på sin vagt, følte sig utryk under de kraftige vindstød og var netop gået ned, hvilket formentlig reddede hans liv.

Efter denne ulykke satte man et lille fladt trætag på tårnets top. Man gik i gang med at samle penge ind til et nyt spir, man oprettede et lotteri og alle købstadskirker skulle aftage to lodder og hver landsbykirke et. Men man havde overvurderet folks interesse for at købe, og da det blev trukket i 1745, var der af de 30.000 lodder kun solgt 8.000. Selv om kongen i 1744 gav 1.376 rigsdaler og 31 skilling til et nyt spir, blev der kun råd til et lavt pyramideformet tag. 1821-23 blev det taget ned, og tårnet var igen uden top. Man indrettede nu en platform, belagt med kobber og forsynet med en træbalustrade. Til tårnvægteren indrettedes et lille aflukke i øverste stokværk.

Postkort fra før 1898 hvor kirken mangler sit spir.

Man var fremdeles utilfreds med det manglende spir på tårnet. 1882 behandlede byrådet atter et forslag om et nyt spir, og hvad man skulle gøre med tårnvægterens udkigspost, mens arbejdet stod på. Der blev fremsat forslag om at rådhusstårnet kunne bruges. Her var også god udsigt over byen fra det øverste loft, og der var udgang til den lille vægtergang øverst, hvor der kunne anbringes signaler for brandkorpset. I årene fremover blev der arbejdet på en løsning, men tiden var vel også ved at løbe fra tårnvægterordningen, og da det nye spir blev

opført 1897-1898 afskaffede man tårnvægterstillingen.

Vægternes antal nedsattes fra ni til otte. Fra brandkommissionen indkom forslag til byrådet om en årlig pension på 300 kr. til tårnvægteren Ole Petersen. Forslaget tiltrådtes af det nedsatte udvalg »idet man dog henstiller, om ikke en pension af 240 kr. [20 kr. månedligt] ville være mere stemmende med forholdene«.

Skt. Olai Kirke stod uden spir fra 1737 til man i 1898 fik bygget det nye spir. Tårn og spir har en højde på 69 meter. Billedet er fra 1898 og fra Skt. Olai Kirkes arkiv.

Ole Petersen var nu 66 år og afskediget. Han boede fortsat i sit eget hus Sct. Anna Gade 26. I huset var der 3 lejligheder, hvoraf den ene var ledig. Den ældste søn Frederik boede i 1901 hjemme med hustru og barn. Helsingørs sidste tårnvægter Ole Petersen døde 24. januar 1901 i en alder af 68 år. Samme dag var lægen Gilbert Hansen i hjemmet hvor han underskrev dødsattesten, den lød på kronisk bronkitis. Den 30. januar 1901 var sognepræsten Otto Kyd Bertelsen med følge på Helsingør Kirkegård. Her blev Helsingørs sidste tårnvægter Ole Petersen stedt til hvile. Skifteretten blev sat på rådhuset den 13. april 1901, hvor enken fremlagde en attest fra den yngste søn Hans Peter, der var i San Francisco, med tilladelse til at enken fremover kunne sidde i uskiftet bo. I 1906 var begge sønner flyttet hjemmefra, og enken Inger Petersen beboede første salen i huset Sct. Anna Gade 26. Folketællingen 1916 nævner, at hun boede alene, hendes indkomst var årligt 300 kr. og formuen 2.700 kr., hun betalte ingen skat til staten, men 2 kr. årligt til kommunekassen.

Det slidsomme arbejde med at trave op og ned ad de mange trapper i kirketårnet, den kulde der er krøbet gennem den tildelte pels ved nat efter nat at stå og kigge ud over byen, og måske allermost ensomheden i et koldt kirketårn, nat efter nat, år efter år, som tårnvægter eksisterer ikke mere, og ikke mange har brugt blæk og papir på tårnvægteren.

Vores store digter H.C. Andersen er en af de få. Hans eventyr om Tårnvægteren Ole begynder således: »I verden går det op og ned og ned og op! nu kan jeg ikke komme højere sagde tårnvægteren Ole. Op og ned og ned og op må de fleste prøve, i grunden bliver vi alle til sidst tårnvægtere og ser livet og tingene ovenfra.« Herefter fortæller digteren om to besøg

Sct. Anna Gade 26 hvor Helsingørs sidste tårnvægter boede. Museerne Helsingør.

hos tårnvægteren. Der fortælles om de mange tanker, der er faret gennem hovedet på tårnvægteren i de lange nætter.

Den verden ligger meget langt fra vores verden i dag. Stressede mennesker i dag skulle bare prøve en eneste nat at stå ude i haven og kigge ud over byen lige til den lyse morgen. Disse tårnvægtere og deres job fortjener, at vi mindes dem med respekt og ære. De har været med til at sikre, at byen aldrig har haft de helt store brande.

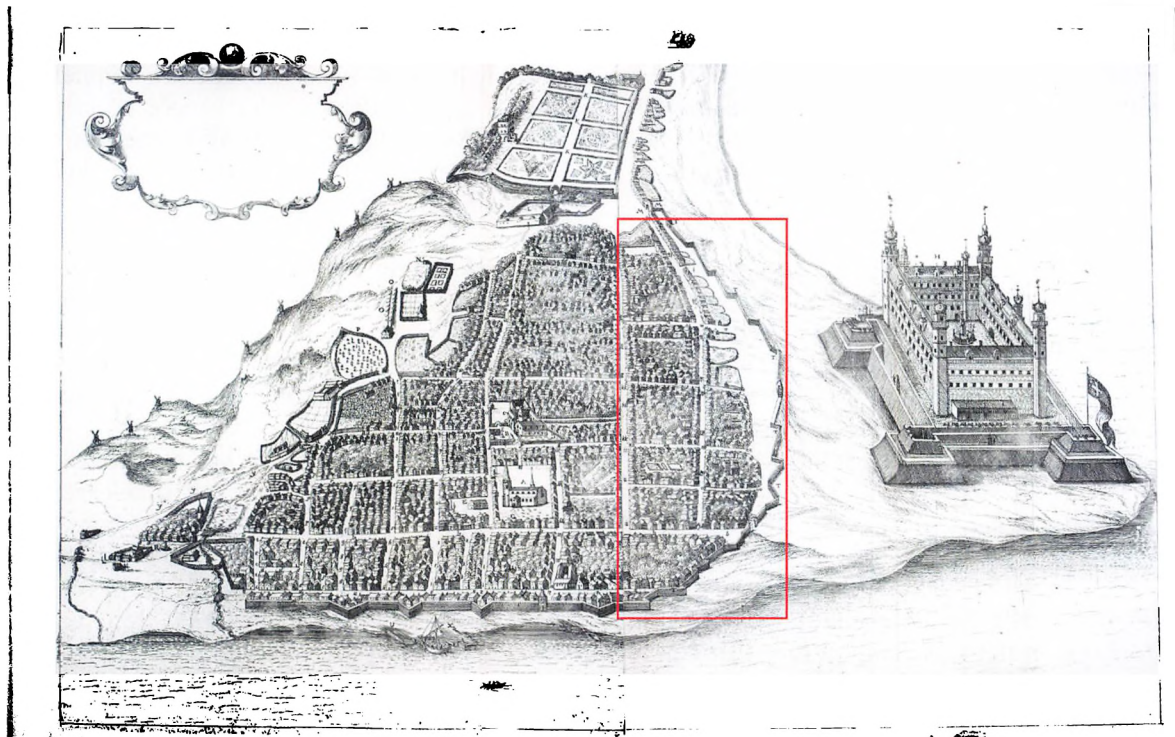
Helsingørs forsvundne bydel på Sanden

– udgravningerne på det nedlagte Helsingør Skibsværft

Af Liv Appel

Det er de færreste der ved, at Helsingør i begyndelsen af 1600-tallet strakte sig meget længere ud mod Kronborg, end den gør i dag. I dag er der ingen historiske huse i området, der blev delvist bortgravet ved anlæggelsen af Helsingør Havn i 1860'erne. Udover et historisk kort af Helsingør i Resens Atlas, som virkede for utroligt til at være sandt, havde man tidligere få oplysninger om den bebyggelse, der skulle have ligget på »Sanden« mellem Allégade og slottet i sidste halvdel af 1500-tallet og frem til det svenske angreb på Kronborg i 1658.

Ved de arkæologiske udgravninger på det nedlagte Helsingør Skibsværft i årene 2009-2011, fremkom de første spor af bebyggelsen på Sanden i form af kældre og fundamenter fra bygninger og brønde, latriner og affaldskasser, der havde ligget i baggårdene. Der blev desuden fundet store mængder keramik, dyreknogler og andet affald fra indbyggerne på Sanden. Særligt interessant var imidlertid et markant indslag af nederlandsk rødgods og pragtbordtøj, der viste, at en del af beboerne var nederlændere.

Kort over Helsingør med bydelen Sanden før svenskekrigen, ca. 1658. Resens Atlas.
Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Helsingør Havn og Helsingør Skibsværft i 1912. Udgravningerne i årene 2009-2011 fandt sted i gården bag skibsværftets administrationsbygning og på havnefronten foran værftsbygningerne.

Materialet fra udgravningerne er efterfølgende bearbejdet, og tiden er inde til en status. I denne artikel skal vi høre resultaterne af udgravningerne og om, hvad de arkæologiske iagttagelser, sammenholdt med historiske oplysninger og kort, kan fortælle om bebyggelsen og indbyggerne på Sanden for 400 år siden.

Helsingør er skævt orienteret i forhold til verdenshjørnerne, og Sct. Anna Gades geografiske orientering er omtrent NNV-SSØ. For at lette læsningen beskrives byen ligesom den er fremstillet på de historiske kort: som et net af øst-vest og nord-syd orienterede gader, med stranden i syd og Kronborg liggende øst for byen.

Udgravningerne på skibsværftets grund

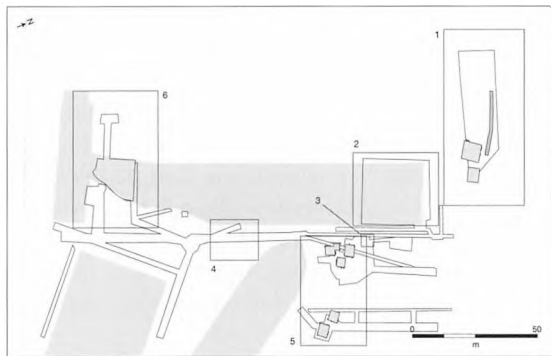
Står man ved havnen i Helsingør og ser ud mod Kronborg, er det vanskeligt at forestille sig, at det område, der dag i dag ligger under vand, var bebygget.

Som kortet i Resens Atlas af Helsingør i 1658 viser, fortsatte stranden før anlæggelsen af Helsingør Havn i en ubrudt linje fra byen

og ud til Kronborg, og bebyggelsen på Sanden strakte sig omkring 1600 fra stranden og næsten helt op til fiskerbebyggelsen Lappen og lystslottet Lundehave (det senere Marienlyst Slot).¹ Ved udgravningen af havnebassinet i 1860'erne fandt man mønter, fingerringe og andre småting fra bebyggelsen i den sydlige ende af Sanden. Udgravningerne på det nedlagte Helsingør Skibsværft – nord for Helsingør Havn – gav os indblik i bebyggelsen på den del af Sanden, der lå i området øst for Karmeliterklosteret mellem Hestemøllestræde og Kongensgade, som i renæssancen fortsatte ud på Sanden.

Ifølge ældre fotografier var der stor aktivitet på skibsværftet, der var i drift helt frem til 1983. Når der var bevaret rester af bebyggelsen fra 1500-1600-tallet, skyldtes det, at der ved sløjfningen af Kronborgs fæstningsværker ved Øresundstoldens ophævelse i 1857 opstod et tykt planeringslag, der beskyttede de arkæologiske spor. Der var alligevel stor forskel på bevaringsforholdene indenfor området.

Udgravningerne fandt sted, da byens nye kulturhus, »Kulturvæftet« og søfartsmuseet »M/S

Udgravningsfelterne på det nedlagte Helsingør Skibsværft på Sanden 2009-2011, felt 1-6. Kort: K. Langsted, Museum Nordsjælland & Moesgaard Museum (MOMU).

Museet for Søfart, skulle indrettes i de tidligere værftsbygninger og omkring den østlige tørdok. Gilleleje Museum, nu Museum Nordsjælland, og Nationalmuseet stod for udgravningerne, der var de hidtil mest omfattende i centrum af Helsingør. Ved hjælp af søgegrøfter og overvågning af anlægsarbejdet blev der udpeget områder til udgravning (felt 1-6). Da det kun var de områder, der blev berørt af anlægsarbejde, som skulle undersøges – og da der var mange moderne forstyrrelser, blev udgravningsfelterne ikke ret store. Vi fik således indblik i mange små udsnit af bebyggelsen på Sanden, mens det ikke var muligt at afdække f.eks. hele bygårde.

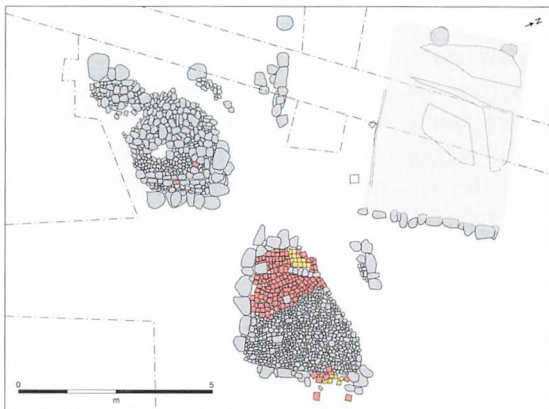
Vi indledte udgravningerne i gården øst for skibsværftets administrationsbygning nærmest Allégade, hvor den nuværende indgang til Kulturvæftet blev placeret. Ved denne udgravning undersøgte vi flere affaldsgruber og latriner, som i 1500-1600-tallet lå i gården bag rækken af huse øst for Klostergade – vore dages Allégade (felt 6). Der blev desuden gennemført arkæologiske undersøgelser i området, hvor Kulturvæftets store musiksal senere blev opført. Her fandt vi flere brønde, latriner og gruber med murbrokker fra nedrevne bygårde (felt 2 og 4). Det følgende år undersøgte Nationalmuseet området ved

skibsværftets østlige tørdok, hvor det nye søfartsmuseum skulle bygges. Herved afdækkedes fundamenter fra bygninger og Christian 4.s bymur fra 1616 (felt 1). De arkæologiske undersøgelser afsluttedes på havnefronten, hvor der i forbindelse med etableringen af et køleanlæg fremkom fire stensatte kældre (felt 3 og 5).

Rester af bygninger

De fundamenter, der blev afdækket vest for tørdokken, hvor bevaringsforholdene var ekstraordinært gode, stammede fra en muret bygård med kælder. Nord for bygningerne blev der påvist to brønde (felt 1). Gården lå få meter fra bymuren, hvoraf der blev afdækket ca. 25 m. Bymuren, der var opført af munkesten på et fundament af kampesten, viste sig at have samme kantede forløb som på kortet af Helsingør før det svenske angreb på Kronborg i 1658 i Resens Atlas (se s. 21).

På havnefronten syd for Kulturvæftet (felt 5) undersøgte vi fire stensatte kældre med 3-5 m lange sider og et indvendigt areal på under 20 kvadratmeter. Det var en slags halvkælder, eftersom gulvene befandt sig ca. 1 m under daltidens overflade. Gulvene var brolagt med piksten, eventuelt kombineret med gule tegl eller »hollandske mopper«, der i renæssancen blev importeret i stort tal fra Nederlandene. I flere af kældrene fandt vi spor efter en hylde langs væggen, som antagelig blev anvendt til opbevaring af varer eller forråd. I et hjørne i den bedst bevarede kælder (kælder 4), hvor væggene var bevaret i op til fem skifter, fandt vi en ca. 80 cm dyb, stensat sivebrønd til opsamling af vand fra kældergulvet. Måske boede der en stenhugger i nærheden, for der indgik bemærkelsesværdigt mange fragmenter af tildannet sandsten i brøndens konstruktion. Kældrene var fyldt op med ler, der sandsynligvis kom fra de nedrevne bindingsværkshuses lerklinede vægge. I en af de andre kældre (kælder 3) dækkede leret over en samling kakler fra en kakkellovn i stuen, som styrtede ned i kælderen, da huset blev ødelagt.

Kældrene i den nordlige del af felt 5 på Sanden, kælder 1-3. Signatur: Rød = røde mursten, gul = gule mursten/hollandske mopper. Kort: K. Langsted, Museum Nordsjælland & MOMU.

Gulvet i kælder 4 i felt 5 på Sanden var brolagt med kampesten og sandsten fra en stenhuggers værksted. Læg mærke til hylden af mursten til oplagring af varer og sivebrønden. Foto: Museum Nordsjælland.

Brønde, affaldskasser og latriner

Der blev desuden påvist rester af brønde, latriner og affaldskasser, som havde ligget i baggårdene. Alle de brønde, som vi fandt, lå i den østlige ende af skibsværftets område, hvor grundvandsstanden var højst (felt 1 og 2). For at undgå forurening var brøndene anbragt i god afstand fra affaldskasser og latriner. Der

var flere slags brønde, og i mange af dem var der bevaret rester af trækonstruktioner. Til afstivning af de to brønde i felt 1 havde man i den ene benyttet sten og i den anden en udhulet træstamme. I felt 2 lå en kvadratisk brønd af kraftige planker, der målte ca. 2 m på hver led. Et stykke kraftigt tovværk i bunden af brønden blev muligvis anvendt til at hejse vandspanden op af brønden. De øvrige brønde var cirkulære ca. 1 m brede brønde, der var delvist stensatte og afstivet med tønder.

Brønd af kraftige planker i felt 2 på Sanden. Foto: Museum Nordsjælland.

En tønde i bunden af en af brøndene i felt 2 på Sanden. Foto: Museum Nordsjælland.

Brøndene i området afløste antagelig hinanden, og et par af brøndene lå så tæt, at de umuligt kunne fungere samtidigt. De dendrokronologiske analyser (årringsdatering) af træ fra brøndene i felt 2 kunne ikke bidrage med en mere præcis datering.² Om fyrretræet i plankebrønden ved vi kun, at det blev fældet engang efter 1446 e.Kr., men da splintvedet ikke var bevaret, kan brønden være adskilligt yngre. Egetræet fra tønderne i brøndene blev fældet i slutningen af 1500-tallet, og da det givetvis var udtjente tønder, der blev anvendt, var brøndene næppe ældre end ca. 1600. Jens Pedersen brygger på Sanden anvendte i årene 1580-1658 bomærket »XP«, der var skåret ind i en af tøndestavene, så måske var det en af hans gamle øltønder, som endte i brønden.³

I baggårdene på Sanden befandt der sig desuden træforede rektangulære affaldskasser på op til ca. 2,8 m × 1,6 m, der var fyldt med potteskår, dyreknogler og andet affald fra husholdningen. Der var desuden kasser og tønder med lag af ekskrementer i bunden, hvilket viste, at det var latriner/toiletter. Ovenpå latrinlagene lå affald, som antagelig blev smidt ned i latrinet, da det skulle sløjfes. Latriner blev tømt med en balje, og dette ildelugtende og »uærlige« arbejde var forbeholdt mestermanden, der desuden fungerede som byens bøddel. Ifølge Skt. Olai Kirkes regnskab fra 1600-tallet tog mestermanden sig så godt betalt for at tømme latriner, at det ville afholde de fleste fra at kaste affald i latrinet.⁴

Tre trækasser, der målte 40 cm eller 70-90 cm på hver led, og en nedgravet tønde på ca. 80 cm i diameter, dannede en række på fire latriner i felt 6. En nedgravet bjælke umiddelbart syd for rækken af latriner kunne være fodremmen i et plankeværk eller skur, der skulle hindre indsyn til latrinerne eller »hemmelighederne«, som man kaldte dem. Der blev desuden fundet to latrinkasser i felt 2 på den østlige del af skibsværftets område. Den ene af dem, der var betydeligt større end sædvanligt, ca. 2 × 1,6 m, og som var opdelt af en tværbjælke i to halvdele, tolkedes som et dobbeltlatrin med plads til to personer.

Tre latriner på række i felt 6 på Sanden. Latrinerne var fyldt op med affald – sandsynligvis efter sløjfningen. Foto: Museum Nordsjælland.

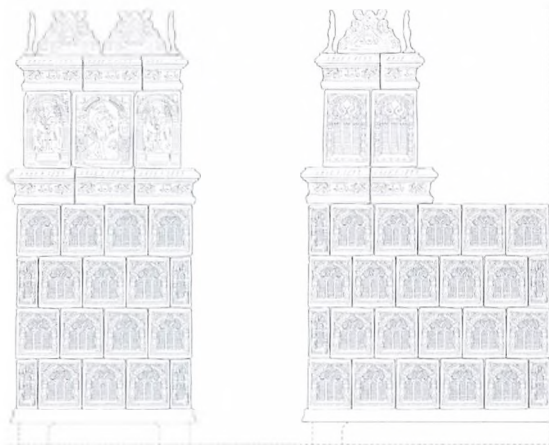
Kakler fra kakkelovne

Knuste og enkelte hele, glaserede reliefkakler med motiver, der blev udført ved hjælp af en matrice, udgjorde en stor del af fundene fra Sanden. Matricer fra udgravninger i Kongensgade viste en lokal fremstilling af kakler. Det var sandsynligt, at kaklerne fra Sanden også kom fra byens pottemagere, som desuden stod for opsætning og reparation af kakkelovnene.⁵

Kaklerne beklædte oversiden af de store kakkelovne, der bestod af et kasseformet brændkammer og en rektangulær, eller sjældnere, en cylindrisk overbygning. Der var både grønne kakler fra sidste halvdel af 1500-tallet og sorte kakler, der fik ovnen til at ligne de eksklusive jernovne, der kom på mode før 1600. Da vi kun fandt få af de kvadratiske, sorte kakler fra underovne, bestod de sene ovne på Sanden antagelig af et brændkammer af jern med en overbygning af sorte kakler.

Motiverne på kaklerne havde tyske forbilleder og var udtryk for et internationalt orienteret miljø på Sanden.⁶ Blandt de religiøse motiver på kaklerne fra Sanden var tre scener fra lignelsen om »Den fortabte søn«: sønnen blev jaget ud af horehuset, fedekalven blev slagtet og sønnen fik sin fædre arv udbetalt. Udover

de religiøse motiver var der usædvanlig mange motiver fra allegorier, romersk og græsk mytologi og af fyrsteportrætter, der viste den samme interesse for historie, geografi og krøniker som billedkunsten og bogtitlerne fra 1600-tallet.⁷ Der blev fundet to udgaver af »Auditus« (Hørelsen) fra allegorien »De fem sind« eller sanser, der var illustreret med musikinstrumenter. På Sanden blev der fundet flere grønne medaljonkakler med motiver af fornemme mænd og kvinder i spansk modetøj. På to sorte kakler sås hertug Friedrich Wilhelm 1. von Sachsen-Weimar (1562-1602) og den tyskromerske kejser, Rudolf 2. (1552-1612), der var vært for astronomen Tycho Brahe i Prag.

Rekonstruktion af kakkellovnen fra felt 5 baseret på ovnkaklerne, der blev fundet i kælder 3. Tegning: Julie Lolk, MOMU.

Det førnævnte fund af brungrønne kakler fra kælder 3 i felt 5 viste sammensætningen af motiver på en kakkellovn fra omkring 1600. Kaklerne på underovnen var udsmykket med gotiske vinduer, mens de gotiske vinduer på overbygningen var kombineret med billeder af »Den 70-årige mand« fra allegorien »Mandens syv livsaldre« og en bevæbnet landsknægt i modetøj anno 1600: knæbukser, kniplingskrave og højpuddet hat med fjerduk. Kaklerne,

der kantede ovnen, var udsmykket med planteslyng og blomster, og på ovnens top sad tre-kantede kakler med små tykke barokengle.

Ved udgravning i felt 2 fandt vi flere dele af flere kakler med adelsmanden Jacob Krabbes våbenskjold, navn og årstallet 1585. En tilsvarende kakkal, som Nationalmuseet modtog i 1923, var fundet på skibsværftets grund og kom antagelig fra samme ovn. Jacob Krabbe til Rydsholm i Skåne var »hofsinde« for Frederik 2. og deltog ved gæstebud på Kronborg. Måske fik Krabbe fremstillet kaklerne til en bygård, som han opførte på Sanden i midten af 1580'erne, men det bekræftes ikke af de skriftlige kilder.

Ovnkakkel med adelsmanden Jacob Krabbes våbenskjold og året 1585. Fundet på Helsingør Skibsværft før 1923. Nationalmuseet. Foto: L. Appel, Museum Nordsjælland.

Keramik fra nær og fjern

Ved udgravningerne på Sanden fremkom mange kilo potteskår og enkelte hele kar fra slutningen af 1500-tallet og første halvdel af 1600-tallet.⁸ Skårene kom fra potter og pander, der blev anvendt ved madlavningen i køkkenet og fra de fade, tallerkener, krus og kander, der blev sat frem med mad og drikke på bordet. Ved siden af hjemlige typer som blyglaserede stjertpotter, hornmalede fade og jydepotter, omfattede materialet fra Sanden importeret lertøj, majolika (fajance) og kinesisk porcelæn. Importen udgjorde en tredjedel af keramikken og kom fra Hessen, Rhinegnene, Nederlandene, Spanien, Portugal og Kina.

Det markante indslag af nederlandsk rødgods i materialet fra Sanden viste, at de nederlændere, der slog sig ned på Sanden, anvendte deres egne potter og pander af nederlandsk rødgods til madlavningen i stedet for danske jydepotter. Stjertpander med flade greb var populære på Sanden, da de var velegnede til at stege pandekager og andre panderetter, som nederlænderne elskede. Fænomenet kendes fra København, Aalborg og andre kystbyer, hvor nederlænderne slog sig ned.

Pragtbordtøjet fra Sanden omfattede stentøjskander og -krus til øl og vin fra Rhinegnene især fra Westerwald, Siegburg, Raeren og Frechen. Stentøjet var af meget høj kvalitet, og flere af de fornemt udsmykkede kander og krus var fremstillet på berømte mestres værksteder. Et eksempel var en tankard (drikkekrus) med pålagt våbenmedaljon med en rytter til hest, der ifølge indskriften »IE 1594« var fremstillet på Jan Emens værksted i Raeren.

De fleste pragtfade var tyske og kom fra Weser og Werra, men der var også fade af portugisisk, italiensk og nederlandsk majolika. For eksempel fandt vi et næsten helt majolikafad med blå og hvidt mønster fra Ligurien. På Sanden fandt vi desuden et meget tidligt eksempel på kinesisk porcelæn, der var en uhørt luksus i sin samtid. En særlig type beholdere var amforaer fra den iberiske halvø, der antagelig ankom til Helsingør fyldt med olivenolie.

Kombinationen af nordeuropæiske og mediterrane typer tyder på, at pragtbordtøjet blev indkøbt af nederlandske immigranter – sandsynligvis købmænd med forbindelser til Amsterdam, hvor handelsvejene mødtes.⁹

På Sanden fandt vi desuden lerlåg og -ringe fra ovne til metalhåndværk. Fra en stor grube med nedrivningsmaterialer i felt 4 kom en hessisk digel af ildfast ler med stempel under bunden »PTV GE«. Analyser af metalrester fra diglen viste, at den blev anvendt til støbning af en blyholdig bronzelegering, som var velegnet til mortere og lysestager.¹⁰ Måske blev diglen brugt i et laboratorium af en slags, da den blev fundet sammen med en afbrækket tud fra en destillerkolbe.

Fad fra Ligurien fremstillet af majolika/fajance fundet på Sanden. Foto: Kjartan Langsted, Museum Nordsjælland.

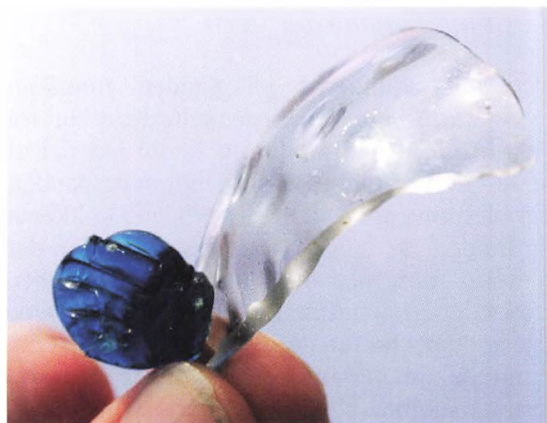
Skår af en tallerken af kinesisk porcelæn fra begyndelsen af 1600-tallet fundet på Sanden. Foto: J.D. Ravn & P. Mørch, Museum Nordsjælland.

Glas til øl og vin

I Helsingør lå flere bryggerier, der fremstillede øl til byens indbyggere, og desuden blev der importeret tysk øl og spansk, fransk og rhinsk vin. De mange knuste drikkeglas fra Sanden vidner om renæssancens drikkelag og fester, hvor det var skik og brug, at man knuste sit glas, når det var tømt.

De glas, der blev fundet på Sanden, var fremstillet i første halvdel af 1600-tallet.¹¹ Ved siden af de sædvanlige pasglas og flasker, der også blev fremstillet i de danske glashytter, blev der påvist glas af venetiansk type, der var blæst »à la façon de Venice« og som hørte hjemme i et højere standsmiljø. I begyndelsen fremstillede man kun venetiansk glas på øen Murano ud for Venedig, men i 1500-tallet slog venetianske glasmagere sig i ned andre steder i Europa, og Frederik 2. gjorde i den forbindelse et forgæves forsøg på at få en produktion i gang i Helsingør.¹² Glassene fra Sanden, der antagelig blev produceret i de venetianske glashytter ved Antwerpen, viste ligesom den importerede keramik, at indbyggerne havde kontakter i Nederlandene. Der var tre slags cylindriske drikkebægre af klart glas af venetiansk type i materialet fra Sanden. Den ene type var udsmykket med vandrette romber, den anden med et vandret, rektangulært mønster og den tredje type havde netmønster. Der blev desuden fundet skår af to pragtfulde pokaler (vinglas) af klart venetiansk glas. Den ene havde indlagte mælkehvide tråde, mens den anden var udsmykket med vinger eller finner af blå glas.

Glasskår findes ofte i latriner i Danmark og Tyskland, og i et latrin i felt 2 på Sanden var det meget tydeligt, at glasskårene lå i selve latrinlaget. I felt 6 blev over halvdelen af glas materialet fundet i ét og samme latrin. På Sanden var det næsten udelukkende flasker og almindelige drikkeglas, som havnede i latrinerne. Man smed rimeligvis de knuste drikkeglas i latrinerne efter et festligt lag, hvor man klogeligt havde gemt de kostbare glas langt væk.

Del af klart drikkeglas med påsatte blå vinger i Façon de Venice, antagelig fremstillet i de italienske glashytter ved Antwerpen. Fundet i felt 6 på Sanden. Foto: Museum Nordsjælland.

Husdyr, vildt og fisk

Dyreknogeterne fra Sanden viste, hvilke retter der blev serveret på de kostbare majolikafade og hvilke dyr, der levede i området: bl.a. hunde, katte, rotter og mus.¹³ Ved Kop- og Kvægskatten i 1682 var de 205 heste det mest almindelige husdyr i byen.¹⁴ Dette viste, at hesten var uundværlig til transport af personer og varer til købstaden Helsingør. De to knogler fra hest på Sanden viste, at hesten ikke blev spist, og at døde heste blev fragtet ud af byen – sandsynligvis af mestermanden/natmanden. Det fortælles således, at hegnet om »Natmandens Vænge« var bygget af hesteknogler.¹⁵

Kødet kom fra husdyrene på gårdene på Sanden, eller det blev købt i slagteboderne på torvet. Størsteparten af knoglerne fra Sanden var fra kvæg. Der var brug for mælk til børnene, og okse- og kalvesteg kom oftere på bordet end kød fra svin, får og geder. Endelig viste knogler fra kalv og lam, at man havde råd til at slagte dyrene, før de var fuldt udvoksede.

Mere udsøgte arter af hjortevildt og hare fik de velhavende indbyggere på Sanden rimeligvis fra kongen, der sad på jagten i Nordsjælland. Kongen stod måske også bag den kalkun,

der blev fundet en knogle fra på Sanden, da disse fugle blev opdrættet af kongen og adelen. Det samme gjaldt de såkaldte kramsfugle, dvs. drossel, stær, sjagger og solsort, som kongens fiskemester og fuglefænger indfangede med net og doner, der var en slags snarer. De øvrige fugleknogler viste, at man desuden spiste and, gås og høne. Mange små fragmenter af knust æggeskal viste, at hønseæg også indgik i madlavningen på Sanden.

Der blev spist mange forskellige slags fisk på Sanden – i alt 35 arter. De fleste var saltvandsfisk: sild, fladfisk og torskefisk. Ben af hornfisk viste, at der ligesom i vore dage blev fisket hornfisk ud for Kronborg. Interessant var forekomsten af sømrokke, helleflynder og rokkearten tærbe, der ligesom østers hørte til i et højstatusmiljø. Næsten opløste rester af østersskaller sås som hvide pletter overalt i udgravningerne. Østers var en populær ret og blev ofte afbildet på de nederlandske stilleben malerier.¹⁶ I 1587 var presset på jyske østersbanker så stort, at Frederik 2. sikrede sig retten til skaldyrene ved at indføre det såkaldte »Østersregale«.

Der er fundet flere stjertpander af nederlandsk rødgoods i udgravningerne på Sanden. Nederlænderne holdt meget af pandekager og andre panderetter. Foto: Museum Nordsjælland.

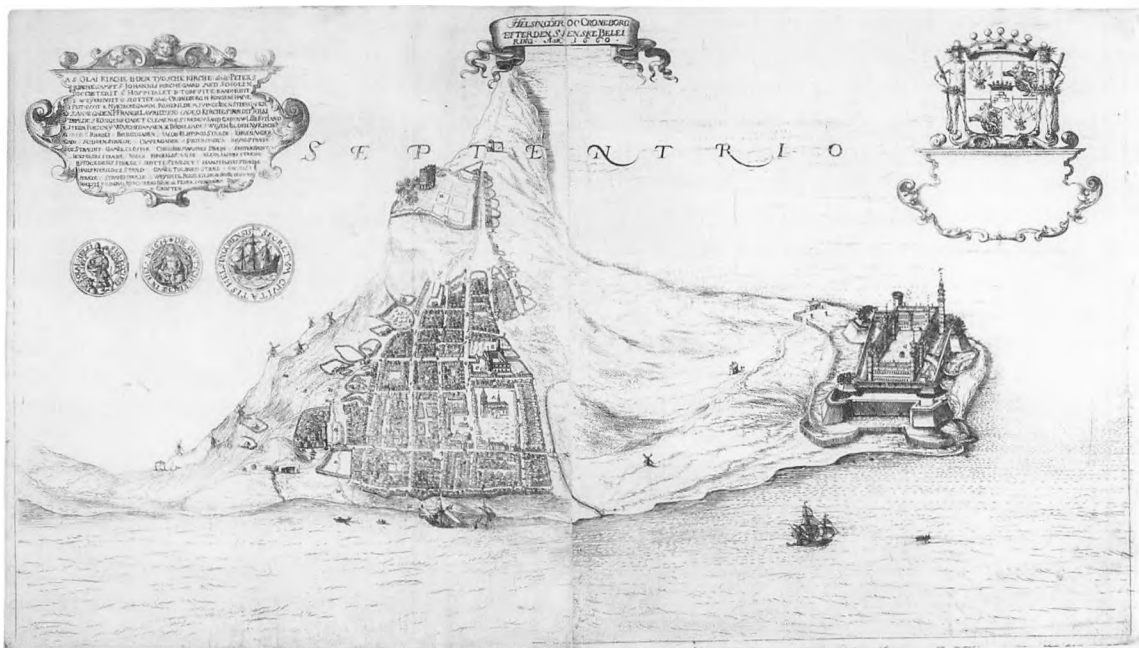
I renæssancen satte man dog størst pris på ferskvandsfisk. På Sanden spiste man især aborre og karpe. Desuden spiste man gedde,

skalle og brasen samt laks og ål, der både blev fanget i fersk- og saltvand. Det var den kongelige fiskemester, der stod for ferskvandsfiskeriet i de nordsjællandske søer, hvorfra fisken blev fragtet i tønder til hyttefadene ved Frederiksborg, Kronborg og Københavns Slot.¹⁷ Det var betydelig lettere for indbyggerne på Sanden at få fat i ferskvandsfisk end i vildt, da fiskemesteren havde lov til at sælge den fisk, der blev tilovers. Ved særlige lejligheder brugte kongen også ferskvandsfisk som gaver. Således modtog Jonas Hundermach, der var tolder i Helsingør, i 1650 tolv retter fisk til sin datters bryllup.¹⁸

Figner, granatæbler og krydderier

En anden nok så vigtig del af indbyggernes kost bestod af korn, grøntsager og frugt, der samtidig pyntede på middagsbordet. Ved udgravningerne blev der udtaget prøver fra latrinlagene, og efterfølgende blev makrofossilerne, dvs. frøene og kernerne, artsbestemt.¹⁹ Til kødretterne spiste man havemælde, der var en slags spinat, bede, pastinak og ærter. Da grøntsagerne blev spist, før planten gik i frø, var der uden tvivl flere grøntsager på menuen. I renæssancen satte man stor pris på krydret mad og vin, og frøene fra Sanden viste, at retterne blev smagt til med dild, kommen, enebær, sennep, koriander og importeret peber. Der blev desuden påvist rug, boghvede og hirse Korn, der indgik i grød, pandekager og brød. Æbler, pærer, kirsebær, ribs, solbær, hyldebær, morbær, stikkelsbær, hindbær, brombær, skovjordbær og blåbær blev spist friske eller anvendtes til kager og desserter, ligesom vindruer og importerede figner og granatæbler.

Grøntsagerne og frugten, der blev spist ved måltiderne på Sanden, var hovedsagelig lokalt produceret, og det meste blev hentet i køkken- og frugthaven eller i den nærliggende skov. De eksotiske frugter og krydderier nåede ligesom de importerede glas og keramikken Helsingør via Nederlandene. Kun en mindre del blev hjembragt af det danske ostindiske kompagni, der blev oprettet i 1616 og betalt af midler fra Øre-

*Kort over Helsingør med bydelen efter Svenskekrigen, ca. 1660. Resens Atlas.
Foto: Det Kongelige Bibliotek.*

sundstolden. Willem Leyel, der var barnebarn af Helsingørs borgmester, Sander Leyel, gjorde i årene 1626-1648 tjeneste på Trankebar ligesom flere Helsingoranere, der i skatteregnskaberne figurerer som »dragen til Ostindien«.²⁰

Bebyggelsen på Sanden

I Resens Atlas var flere kort over Helsingør og Kronborg. På kortet, gengivet for oven, ses konturerne af en hel bydel på »Sanden« mellem Klostergade (Allégade) og slottet. Et andet kort af samme område to år senere viser, at Sanden blev lagt øde, og der var anlagt en grøft/bygrav langs med Klostergade.

Ifølge kortet var Sanden bebygget helt ud til bymuren, der adskilte byen fra Kronborgs fæstningsterræn, »Grønnehave«. Bebyggelsen på Sanden bestod af seks karréer, der var omkranset af huse, og hvor der var træer og haver i de indre rum. De øst-vest orienterede gader var: Stengade, Hestemøllestræde og Kongens-

gade. Disse gader ender i dag ved Allégade, men fortsatte i 1600-tallet helt ud til bymuren, hvor der var byporte ud for Stengade og Kongensgade. Der var ikke gadenavne på Resens kort, men i historiske kilder omtales forlængelsen af Hestemøllestræde for »Tværgaden«, og parallelgaden øst for Klostergade hed »Stivel-sesstræde«.

Da kortene i Resens Atlas var tegnet efter andre præmisser end moderne topografiske kort, virker afstandene utroværdige, og mange detaljer er udeladt. Desuden savner man fysiske beviser på bydelens eksistens. Udgravningerne på det nedlagte skibsværft frembragte de manglende spor efter bebyggelsen på Sanden i 1500-1600-tallet. Brolægningen af Kongensgade og bygraven langs Klostergade blev lokaliseret ved fjernvarmegravningen i 2009, og da Christian 4.s bymur året efter dukkede op i Nationalmuseets udgravning til det nye søfartsmuseum, var det forholdsvis enkelt at relatere vores opmålinger til Resens kort. Herved

Helsingør set fra Sundet. Prospekt af Hans Knieper fra 1582. Foto: Nationalmuseet.

viste det sig, at der var god overensstemmelse mellem placeringen af karréerne på Resens kort og de bebyggede og ubebyggede områder i vores udgravninger, hvilket i grove træk bekræfter byplanen af Sanden på Resens kort.

Bortset fra røde tagsten, glaserede gulvfliser samt glas og bly fra blyindfattede ruder gav udgravningerne ikke mange oplysninger om, hvordan husene på Sanden så ud. Det samme gælder kortet i Resens Atlas, hvor de fleste bygninger er gengivet som signaturer. Langt flere oplysninger om bebyggelsen på Sanden giver den flamske hofmaler Hans Kniepers prospekt fra 1582. Knieper havde på dette tidspunkt opholdt sig fem år i Helsingør, hvor han stod for fremstillingen af Kronborgtapeterne. Dette gør hans tegning mere troværdig.

I forgrunden ses stranden med broer og små både, og bagved ligger én- og toetagers huse, der hovedsageligt var opført i bindingsværk. Bebyggelsen er tættest omkring kirkerne, den danske Skt. Olai Kirke »Densche Kerck« og den tyske Sct. Marie Kirke »Duitsche Kerck«, der på tegningen stikker op over byens tage. På prospektet strækker bygårdene langs Stengade sig helt ud til den toldbod, som Herluf Trolle lod opføre nærmest Kronborg i 1562. Åbningerne mellem husene er stræder, der fører op i byen. Ud fra placeringen af stræderne på Sanden,

kanne vi sætte navn på bygårdene ved hjælp af Laurits Pedersens udmærkede beskrivelse af hovedgaden før svenskekrigen.²¹ Bygården længst til højre på prospektet var opført af den nederlandske stenhugger Gert von Groningen i midten af 1570'erne. Det var en toetagers bindingsværksgård med tre kviste på taget, hvor varer kunne hejses op og ned. Til venstre for denne gård lå Stivelsesstræde og karréen med den nederlandske agent Isak Kurvemager og bygmester Antonius Opbergens gårde, dernæst kom Klostergaden og borgmester Sander Leyels gård »Spigeret«. Da hele den sydlige del af Sanden blev gravet væk ved anlæggelsen af Helsingør Havn i 1860'erne, forsvandt alle arkæologiske spor af disse gårde.

På Kniepers prospekt var området nord for Stengade, hvor byens indbyggere siden 1550'erne havde haft deres køkkenhaver, stadig delvist ubebygget. I baggrunden af sit prospekt har Knieper tegnet bebyggelsen ved Kongensgade, hvor udgravningerne på skibsværftet fandt sted. Da der ikke blev lavet et matrikelkort over Sanden, ved vi ikke, hvem der boede i de udgravede områder. I de skriftlige kilder fandt vi imidlertid navne på beboere og andre oplysninger om bebyggelsen ved Kongensgade før svenskekrigen. En af de større ejendomme, der lå lige inden for byporten i Kongensgade, forærede Christian 4. i 1600 til sin arkelime-

ster Hans Bautz. Kongen var på det tidspunkt ved at opføre kanonstøberiet »Gethuset« læn- gere oppe ad Kongensgade. Mellem Gethuset og byporten lå mange små bindingsværkshuse, »Kronens boliger«, som var beboet af hånd- værkere, der arbejdede for kongen: snedkere, billedsnedkere, murere, smede, bøsse- magere, lademagere og kompas- magere.²²

Franskmanden Charles Ogier, der besøgte Helsingør i 1634 og utvivlsomt færdedes i de finere kvarterer i Stengade og på Sanden, be- skrev byen således:

»Den er mellem de mindre eller rent ud sagt lille. Gaderne er temmelig lige og brede. Hu- sene anseelige både udvendig og indvendig og næsten alle byggede af røde sten. De får deres lys gennem vinduer af det klareste glas, som de pudser hver ugedag. Dørene er overbyggede med bislag, der rager ud på gaden.«²³

Hovedet af en græsk karyatide af sandsten fundet på Helsingør Skibsværft i 1953. Det har antage- ligt indgået i en facadeudsmykning på et muret hus på Sanden. Foto: M/S Museet for Søfart.

Jacob Willumsens gård fra 1592 i Strandgade 55. Foto: L. Appel, Museum Nordsjælland.

Ogiers beskrivelse viser, at en stor del af bin- dingsværkshusene på Kniepers prospekt, i 1630'erne var erstattet af røde murstenshuse. I renæssancen var det populært at kombi- nere facadernes røde mursten med vandrette og lodrette bånd af sandsten, der ofte var forsynet med figurer. Et par sandstensfigurer, der for mange år siden blev fundet på skibsværftets område, indgik sandsynligvis i udsmykningen af facader og portaler på husene på Sanden. Den første sandstenfigur med to løvehoveder blev fundet i 1896, da man udgravede skibs- værftets tørdok øst for Allégade. Den anden sandstensfigur fremkom i 1953 ved gravear- bejde, ca. 1,5 m under gulvet, i den bygning, hvor Kulturværftet senere blev placeret. Det var et kvindehoved af en karyatide fra græsk

mytologi, der mindede om sandstenshermerne på facaden af den eksisterende bygård Strandgade 55. Gården blev opført i 1592 af bartsvær (barber og kirurg) Jacob Willumsen fra Antwerpen, der var en bekendt af bygmester på Kronborg Antonius van Opbergen, som muligvis stod for byggeriet.

Udgravningerne på det nedlagte skibsværfts område i 2009-2011 gav det første indblik i bebyggelsen på Sanden, der blev forstyrret ved det svenske angreb på Kronborg i 1658 og nedrevet året efter. Bebyggelsen i området mellem Klostergade/Allégade og bymuren mod Kronborg var opdelt i karréer, som vist på kortet i Resens Atlas oven for. Den bestod af bygårde, hvoraf nogle var opført i nederlandsk renæssancestil, og af udlejelboliger i stræderne.

Fundene viste, at indbyggerne var internationalt orienterede og særdeles velstående. Ved

siden af den danske keramik, der tydede på danske beboere, var der et markant indslag af nederlandsk rødgods samt kostbart importeret glas og keramik. Dette udstyr var sandsynligvis anskaffet i Amsterdam af nederlændere, der havde bibeholdt kontakten til hjemlandet. Blandingen af danske og nederlandske navne i kæmnerregnskaberne, f.eks. Gielsdachs, Lutiens og Timmerman, er et andet vidnesbyrd om befolkningens sammensætning på Sanden. Nederlænderne var kendt for deres sammenhold, når de slog sig ned i udlandet, men på Sanden isolerede de sig ikke. De boede dør om dør med deres danske medborgere. Også skotter, englændere og tyskere blev tiltrukket af de gode muligheder for handel og håndværk i sundtoldsbyen. I år 1600 var over 30 procent af indbyggerne i Helsingør indvandrere²⁴ imod ca. 14 procent af befolkningen i dagens Danmark.²⁵

Udsigt fra udgravningen på Sanden mod Helsingør by. Foto: Museum Nordsjælland.

Helsingør, der i kraft af sine mange indvandrere indtog en særstilling i forhold til andre danske byer, er et oplagt sted at studere kulturmøder mellem danskere og indvandrere i renæssancen. Det store arkæologiske materiale fra Sanden indgår i det dansk-svenske grundforskningsprojekt »Urban Diaspora«. Det skal belyse, hvordan medlemmer af indvandrersamfund i perioden 1450-1650 forholdt sig til hinanden, til lokalsamfundet og til hjemlandet, og hvordan dette gav sig udtryk i den materielle kultur.²⁶ Publikationen »Migrants in The North« er på vej, og her vil den interesserede læser finde yderligere oplysninger om udgravningerne i Helsingør og på Sanden samt flere henvisninger til relevant litteratur.

Fundene fra udgravningerne rummer stadig mange muligheder for forskning, og hvem ved – måske vil fremtidige undersøgelser i den østlige del af byen nord for havnen afdække nye dele af bebyggelsen Sanden.

Litteratur

- Appel, C. 2001: Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark. Bd. 1-2. Danish humanist texts and studies, vol. 23.
- Appel, L. 2012: The Scottish and English citizens in Elsinore from the 16th to the 18th century – an archaeological approach. I: Harnow, H., Cranstone, D., Belford, P. & Høst-Madsen, L. (red.), Across the North Sea. Later Historical Archaeology in Britain and Denmark, c. 1500-2000 AD, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 187-194.
- Appel, L. (i tryk): The archaeology of Elsinore and The Sand. I: Linaa, J. (red.). Migrants in The North. The Materiality of Diasporic Communities in Early Modern Urban Centres. Aalborg – Elsinore – Nya Lödöse, Jutland Archaeological Press, 2020.
- Appel, L. & Linaa, J. (i tryk): The townscape of Elsinore: Reconstructing the street grid, plot structure and population profile. I: Linaa, J. (red.). Migrants in The North. The Materiality of Diasporic Communities in Early Modern Urban Centres. Aalborg – Elsinore – Nya Lödöse, Jutland Archaeological Press.
- Bill-Jessen, T. 2012: Helsingørs hemmeligheder gav velstand hos mestermanden, uærligt arbejde men godt betalt. Folk og Minder 2012, s. 43-47.
- Bill-Jessen, T., & Hvass, L. 2017: Liv og død, tro, håb og mirakler i 1600-tallets Helsingør, Helsingør Kommunes Museer, Helsingør.
- Bredsdorff, A. 1999: Willem Leyels liv og farefulde rejse til Indien, København.
- Eller, P. 1975: Borgerne og billedkunsten på Christian IV's tid. Uddrag af Helsingør Skifteprotokoller 1621-1660. Særtryk af årbog for Frederiksborg Amts Historiske Samfund 1974.
- Hjorth, K., & Kroman, E. 1981: Helsingør stadsbog: rådstueprotokol og bytingbog 1555-1555, 1559-1560 og 1561-1565, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København.
- Hochstrasser, J.B. 2007: Still life and trade in the Dutch Golden Age. New Haven, Yale University Press.
- Hvass, L., & Bill-Jessen, T. 2011: Christian 4. som kanonstøber: kongens værksteder ved Kronborg – Gethuset, Hammermøllen og Kobbermøllen, Helsingør Kommunes Museer, Helsingør.
- Jarrum, E. A. 2017: Kongens fiskehoveri. Alle tiders Nordsjælland. Museum Nordsjællands årbog, s. 115-128.
- Jexlev, T., Riismøller, P. & Schlütter, M. 1970: Dansk glas i Renæssancetid, København.
- Linaa, J. (red.) (i tryk). Migrants in The North. The Materiality of Diasporic Communities in Early Modern Urban Centres. Aalborg – Elsinore – Nya Lödöse, Jutland Archaeological Press.
- Rigsarkivet. Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1660: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287765>.
- Lassen, A. 1965: The Population of Denmark in 1660. The Scandinavian Society for Economic and Social History and Historical Geography. The Scandinavian Economic History Review, vol. 13, no. 1, s. 1-30.

Linaa, J. 2012: In Memory of the Merchants. The Consumption and Cultural Meetings of Immigrants in Early Modern Elsinore. I: Harnow, H., Cranstone, D., Belford, P. & Høst-Madsen, L. (red.), Across the North Sea. Later Historical Archaeology in Britain and Denmark, c. 1500-2000 AD, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 195-207.

Madsen, L.B. 2017: Byens urenlighed. For-
ening & Museum, nr. 4, s. 3- 10.

Olsen, G. 1943: De danske Købstæder gennem
Tiderne, Vi og vor Fortid, vol. 10.

Pedersen, K. 1989: Helsingør på Christian IV's
tid. Folk og minder fra Nordsjælland, årg. 44,
s. 30-35.

Pedersen, L. 1926: Helsingør i Sundtoldstiden
1426-1857, bd. 1, Nyt Nordisk Forlag, Køben-
havn.

Tønnesen, A. 1968: Helsingørs bomærker, Kø-
benhavn.

Tønnesen, A. 1985: Helsingørs udenlandske
borgere og indbyggere ca. 1550-1600, Byhisto-
riske skrifter 3, Misteltenen, Ringe.

Noter

¹ <http://www.kb.dk/maps>

² De dendrokronologiske analyser er udført af
Aoife Daly.

³ Tønnesen 1968, s. 99.

⁴ Bill-Jessen 2012.

⁵ Skt. Olai Kirkes regnskaber 1659-1661.

⁶ Ovnkaklerne på Sanden er bestemt af Ole
Kristiansen og Rainer Atzbach, Aarhus Uni-
versitet.

⁷ Appel 2001, s. 719. Eller 1975, s. 66-67.

⁸ Keramikken er bestemt af Jette Linaa, Aar-
hus Universitet.

⁹ Linaa 2012, s. 198-202.

¹⁰ Arne Jouttijärvi har udført de metallurgiske
undersøgelser.

¹¹ Glasset er bestemt af Jan Kock, Aarhus Uni-
versitet.

¹² Jexlev m.fl. 1970.

¹³ Dyrekoglerne er bestemt af Inge Enghoff,
Zoologisk Museum.

¹⁴ Bill-Jessen & Hvass 2014, s. 127.

¹⁵ Madsen 2017, s. 5.

¹⁶ Hochstrasser 2007, s. 163.

¹⁷ Jarrum 2017, s. 120.

¹⁸ Kancelliets brevbøger 1650, s. 155.

¹⁹ Makrofossilanalyserne er udført af Sabine
Karg og Christian Flensborg, Nationalmuseet.

²⁰ Bredsdorff 1999.

²¹ Pedersen 1926, s. 419-436.

²² Kancelliets brevbøger 1609, s. 133; 1617, s.
168-169; 1619, s. 549; Hvass og Bill-Jessen
2011, s. 282-284.

²³ Pedersen 1989, s. 31.

²⁴ Tønnesen 1985, s. 16, 44; Appel 2001, s. 717;
Lassen 1965; Olsen 1943.

²⁵ <https://integrationsbarometer.dk>

²⁶ Appel (i tryk); Appel & Linaa (i tryk); Linaa
(red) (i tryk).

Malernes længsel mod Nordkysten

– langs Strandvejen fra Helsingør til Hornbæk i 1800-tallet

Af Ida Lehrmann Madsen

P.C. Skovgaard. Stranden ved Hellebæk, 1858. Olie på lærred. Nivaagaards Malerisamling.

Kyststrækningen fra Helsingør til Hornbæk har altid tiltrukket malere i dansk kunsthistorie. Det er der en god grund til, for området byder på lidt af det hele, når det kommer til maleriske motiver. Kunstnere har til alle tider været draget af det konstante kig over havet mod Sverige, de vindblæste fyrretræer, bøgeskoven, hedearealerne og de små fiskerlejer. Dertil var rejsen fra kunstakademiet i København ikke nær så lang til Nordsjælland, som den var til f.eks. Jylland.

Det er en god idé at gå i malernes fodspor, for de danske malere har altid øje for de smuk-

keste og mest interessante steder. Når de finder dem, slår de sig ned eller kommer igen år efter år. I denne artikel vil nogle af 1800-tallets største danske kunstnere og deres relation til Nordkysten blive gennemgået, og udvalgte værker vil blive præsenteret. Malerierne er mere eller mindre kendte, men danner tilsammen det visuelle grundlag for vor tids forståelse af et typisk dansk landskab. Desuden er kun ganske få andre steder i landet blevet malet så mange gange som kysten i Nordsjælland. Dertil er historien om kunstnerens tiltræk-

ning af området også interessant set i kunsthistorisk perspektiv. For det handler både om dansk guldalder, det moderne gennembrud, friluftsmaleriet og kunstnerkoloniernes begyndelse. Da kyststrækningen har tiltrukket malere igennem hele 1800-tallet, også før de for alvor opdagede Skagen, Fyn og Bornholm, bliver mange grundpiller i dansk kunst lagt netop her. De fleste kender til Skagensmalerne, Fynbomalerne og Odsherredsmalerne, for blot at nævne et par stykker. Men det hele startede i virkeligheden på strækningen imellem Helsingør og Hornbæk.

Nationalromantikens Nordsjælland

I de første årtier af 1800-tallet, en periode vi i dag bedst kender som den danske guldalder, blomstrede nationalromantikken, idet man hylkede Gud, konge og fædreland. På dette tidspunkt havde langt de fleste af eleverne på Det Kgl. Danske Kunstakademi professor og kunstmaler C.W. Eckersberg (1733-1853) som underviser. På hans opfordring skulle eleverne tage ud i det danske landskab og udføre nøjagtige studier, inden de hjemme i deres atelier efterfølgende udførte de endelige malerier. Eckersberg stod ikke alene med denne holdning. Han delte den med Danmarks første kunsthistoriker N.L. Høyen (1798-1870), som dikterede, at de danske kunstnere hellere skulle blive inden for landets grænser og male fremfor at rejse udenlands i disse år. Det, som udad var tabt i krigene i begyndelsen af århundredet, skulle indad vindes, også i malerkunsten.

Historiske motiver og skildringer af danske mindesmærker var nogle af de emner, som kunstnerne blev opfordret til at iagttage. Adskillige gange blev Kronborg et yndet motiv i nationalromantisk billedkunst. Både som det majestætiske slot hos Constantin Hansen (1804-1880), hvor motivet også rummer nationale kendetegn såsom Dannebrog og en soldat i uniform. Men også på afstand har andre malere som J.Th. Lundbye (1818-1848) og Vilhelm Kyhn (1819-1903) skildret Kronborg som silhuet, både i tegninger og maleri. Her indgår

Constantin Hansen. Slottet Kronborg, 1834. Olie på lærred. Statens Museum for Kunst.

J.Th. Lundbye. Udsigt mod Kronborg fra kysten nord for Helsingør, 1848. Pen, blæk og vandfarve. Statens Museum for Kunst.

Vilhelm Kyhn. Sjællands nordkyst med udsigt til Kronborg, 1880. Olie på lærred. Statens Museum for Kunst.

P.C. Skovgaard. Udsigt over søen mod Kullen fra en haveterrasse med statuer (Marienlyst?), u.å. Olie på lærred. Nivaagaards Malerisamling.

slottet i en samlet komposition med kystlinjen. Et andet fint eksempel på en idyllisk og romantisk scene fra et udsigtspunkt i Helsingør (måske Marienlyst) er P.C. Skovgaards (1817-1875) maleri, forestillende en scene med to kvinder og en hund under lysegrønne bøgetræer med sejlskibe, Kullen og havet i baggrunden. Der er historiske referencer i form af de antikke skulpturafstøbninger, og her er både landskabet, fædrelandet og historien samlet i ét og samme motiv.

Mellem strand og skov

Noget som særligt karakteriserer Hellebæk, er Teglstrup Hegn. En af de første kunstnere, som var særligt interesseret i områdets store træer, var den tyskfødte maler Hermann Carmiencke (1810-1867). Han blev populær i Danmark, især med sine landskabs- og skovmotiver, hvoraf han lavede flere netop fra Hellebæk. Stilistisk minder de nærmest om noget fra udlandet. Såsom i raderingen i, hvor vi befinder os i et ekstremt kuperet skovterræn langs kysten med Kronborg og Sverige i horisonten under byger af regn. I forgrunden står et får og kigger i retning af de to personer, som kommer gående. Motivet får en nærmest overnaturlig og even-

tyrlig stemning, hvilket skyldes Carmienckes påvirkning af den lidt ældre kendte maler J.C. Dahl (1788-1857). Han kom fra Norge og blev en del af den tyske romantik, der adskilte sig fra den danske ved at være mere storladet og til tider nærmest dramatisk i sin stil.

Hermann Carmiencke. Parti ved stranden mellem Hellebæk og Helsingør, 1849-1850. Stregætsning, 204×304 mm. Statens Museum for Kunst.

Også Hammermøllen har inspireret flere kunstnere, bl.a. Constantin Hansen, som i 1859 skildrede en arbejdsscene fra møllens indre. Et motiv, der senere skulle inspirere den yngre P.S. Krøyer (1851-1909) i Hornbæk. Hansen er blot en ud af mange af guldalderens malere, som har udtrykt stor glæde ved rejserne til Nordsjælland og ofte opfordret andre til at følge i deres fodspor. I et brev skriver han til vennen P.C. Skovgaard i 1859:

»(...) og af dette var jeg næsten mest henrykt over Kysten mellem Hellebæk og Helsingør (...) Men det var Hammermøllen jeg kom fra. Det kunde bestemt ikke være til Skade for Dig om Du tittede engang indenfor Døren og saa Smedene i indisk guul Belysning ved Essen, medens den store gode gammeldags Puster er i Gang og de store Hammere med Bjælker til Skaft staae og længes efter at tordne løs. Dagslyset skinner fra smaa Vinduer ind fra flere Sider og belyse andre Ambolter med flere Smede.«¹

Constantin Hansen: Det indvendige af den gamle hammermølle ved Hellebæk, 1859. Olie på lærred, 60 x 68 cm. Statens Museum for Kunst.

Det er interessant at læse, hvor levende Hansen beskriver, hvad han har set og oplevet i Hellebæk og omegn. Og han var ikke alene om glæden. Hvis man blot søger lidt i nogle af de danske museers databaser, er der talrige eksempler på kunstnere i guldalderen, som har gjort ophold i netop Hellebæk. Her kan f.eks. Dankvart Dreyer (1816-1852) og Jørgen Roed (1808-1888) også nævnes.

Bevæger vi os lidt længere op langs kysten, når vi området omkring Odinshøj. Her valgte maleren Frants Henningsen (1850-1908) i 1889 at få bygget et sommerhus, tegnet af arkitekten Martin Nyrop (1849-1921). Huset var malet gult, rødt og grønt med fine detaljer og dekorationer i træ, imens der i haven var plads til et atelier, og det ligner den dag i dag sig selv. Henningsen var særligt interesseret i at male Vesterbæk ved Hornbæk på forskellige tider af året, med eller uden legende børn. I et motiv fra 1883 har han formået at male stilheden på en grævejrdsdag med et helt stillestående hav og spejlinger i bækken.

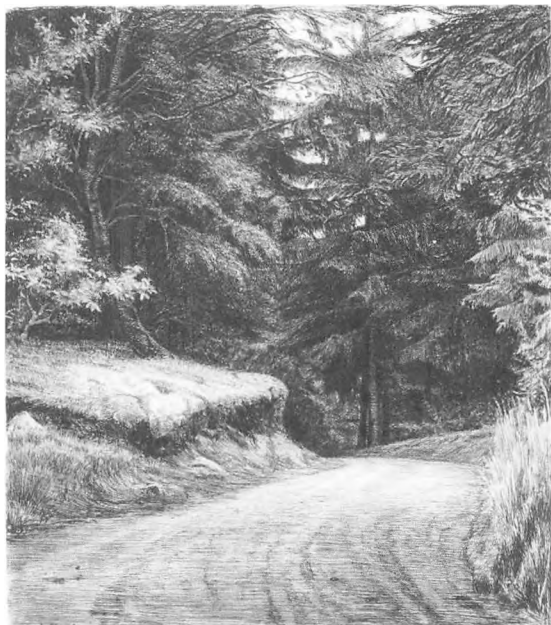
I Ellekilde ved udkanten af Hornbæk Plantage og i første række til havet slog maleren Carl

Frants Henningsen. Strandparti fra Hornbæk, 1883. Olie på lærred. Den Hirschsprungeske Samling.

Bloch (1834-1890) sig ned i de sidste 10 år af sit liv, i et hus bygget af den kendte arkitekt Vilhelm Dahlerup (1836-1907). Bloch kendte til området og havde bl.a. tidligere lejet sig ind hos skovfogeden i Teglstruphus. Bloch var især kendt for sine store figurmalerier og religiøse motiver, men i Ellekilde og Hellebæk blev han betaget af naturen og fordybede sig i denne motivverden på fineste vis. I de mange raderinger fra disse år ser man tydeligt hans særlige blik for naturskildringer. Når man ser gengivelserne af kyststrækningen med store sten og fyrretræer, er det næsten som at stå på stederne den dag i dag. Ligesom flere andre af datidens kunstnere genopdagede Bloch raderingskunstens mange muligheder, en teknik som oprindeligt stammede helt tilbage fra 1500-tallet. Og arbejdet med grafik muliggjorde, at motiverne kunne reproducere og mangfoldiggøres i et langt større omfang end tidligere. Det

kunne de, fordi der kunne trykkes flere udgaver af det samme motiv, som bl.a. blev solgt i kunstforeninger. Thorvald Niss (1842-1905) var en anden maler, som kom på disse kanter i skoven, og flere af hans illustrationer og raderinger blev bl.a. gengivet i Illustreret Tidende.

Carl Bloch. Vejen i Granskoven (Sandagerhusvej), 1885. Stregægtsning og koldnål. Statens Museum for Kunst.

Carl Bloch. Bondedammen ved Hellebæk, 1886-1887. Radering. Statens Museum for Kunst.

Hornbæk Plantages særlige tiltrækning

Nu nærmer vi os Hornbæk, som har en helt særlig plads, når det kommer til dansk kunstnerkoloni-historie og det moderne gennembrud. Det var på mange måder her, at de helt store

Carl Bloch. Stenet Strandbred, 1889. Stregægtsning og koldnål. Statens Museum for Kunst.

Thorvald Niss. Hornbæk Plantage, 1882. Illustreret Tidende, Frederiksborg Amt.

malere fra anden halvdel af 1800-tallet startede deres karriere. De var dog ikke de første. Tidligere havde de to studiekammerater, J.Th. Lundbye og P.C. Skovgaard, som vi tidligere har været inde på, udforsket Nordkysten. Her bevægede de sig i det dengang ganske uspolerede landskab, som var domineret af hede og vindblæste træer. I felten kunne de nærstudere udsigter, grøftekanter, græssende dyr og tegne sirlige studier i deres skitsebøger. Det var også behageligt at rejse sammen for de to venner, så kunne de inspirere og holde hinanden med selskab. På ture i Nordsjælland kom de bl.a. forbi Hornbæk Plantage, hvor de begge har været interesseret i nåleskoven og udsigten til Kullen. De rejste også til området hver for sig, og bl.a. Lundbye indlogerede sig på gården Godthaab (som lå i Højstrup tættere på Helsingør) i 1848, kun ganske kort tid før sin alt for tidlige død. I et brev til N.L. Høyens hustru skriver han om sine oplevelser langs kysten:

»Det var det deiligste, klare Frostvir, og jeg passerede et af de Strøg, som af alle vores Kyster, jeg kjender, bestandig har forekommet mig som noget af det Deiligste, vi have. Jeg veed ikke om De kjender, hvad jeg tænker paa: Stykket mellem Odinshøi og Hornbek, hvor Forstranden breder sig ud til en stor Lyngslette med løse Grupper af Birk og Naaletræer og Enebærkrat, hvorigjennem man bestandigt i Mellemmrummene har det deilige Kullen.«²

Lundbye efterlod sig flere fine tegninger og studier fra området omkring plantagen og Godthaab, hvor han med pen og vandfarve har skildret de karakteristiske fyrretræer langs kysten i området mellem Hellebæk og Hornbæk. Også Skovgaard var interesseret i kystformationen, bl.a. i motivet fra Hornbæk Plantage. Som forarbejde til dette fine oliemaleri skabte han flere studier, både i akvarel og olie, og arbejdede dermed som en typisk kunstner på denne tid.

Ligeledes var kunstneren Vilhelm Petersen (1812-1880) glad for at komme til Nordsjælland, særligt omkring Hornbæk. Om somme-

J.Th. Lundbye. Fra stranden ved Hellebæk, 1848. Pen, sort blæk og vandfarve. Statens Museum for Kunst.

*P.C. Skovgaard. Udsigt fra Sjællands nordkyst over Kattegat med Kullen i baggrunden, ca. 1832. Olie på lærred. Nivaagaards Male-
risamling.*

ren malede han år efter år en lang række fine skildringer fra kysten med de karakteristiske vindblæste træer. Et af hans malerier fra Hornbæk blev endda udstillet i 1837 på Charlottenborg i København og satte dermed området på landkortet for kunstnerne.

Hornbæk som kunstnerkoloni

I 1873 begyndte en kunstnerkoloni i Hornbæk så småt at tage form, rent faktisk Danmarks tidligste af sin slags. Det første rykind af

Vilhelm Petersen. Kystparti med et vindblæst birketræ, 1876. Olie på Lærred. Helsingør Kommunes Museer.

Vilhelm Petersen. Parti med skoven og høje fyrretræer, ca. 1860. Helsingør Kommunes Museer.

kunstnere bestod af P.S. Krøyer (1851-1909), Viggo Johansen (1851-1935), Frants Henningsen (1850-1908), Holger Roed (1846-1874), Bernhard Middelboe (1850-1931) og den lidt ældre kunstner Kristian Zahrtmann (1843-1917). Kunstnerne var taget fra København

med toget og spadserede den sidste del af turen til Hornbæk. Johansen kendte en del til Hornbæk i forvejen og havde lokket de andre kunstnere med, mens Krøyer, Henningsen og Middelboe året forinden havde været i Arild i Sverige og været en del af en mindre kunstnerkoloni der.

Flere af de unge kunstnere i gruppen var begyndt at interessere sig for kritikeren Georg Brandes (1842-1927), som holdt forelæsninger i København om realisme. I Frankrig var der opstået helt nye strømninger i billedkunsten, som hyldede en mere naturtro og realistisk skildring af livet. På det punkt var den danske kunstscene i flere af kunstnerens øjne stadig bagud og gammeldags. I Hornbæk fik de derimod rig mulighed for at diskutere de nye strømninger indbyrdes samtidig med, at de kunne inspirere hinanden under deres ophold. De motiviske og malertekniske forandringer, som de udviklede i bl.a. Hornbæk, førte til det, vi i dag kender som det moderne gennembrud i dansk kunst. Samtidig er flere af de omtalte kunstnere jo særligt kendt som Skagensmalerne. Men det var altså i Hornbæk, at de først samlede sig som ganske unge, inden turen for alvor gik videre nordpå.

I første omgang var det særligt naturen, som bjergtog dem, ligesom mange kunstnere før var blevet det. Udsigten til Kullens blå bjerge, stranden og skoven var ny og anderledes. Det var en uspoleret natur, de mødte, og en ganske lille by, hvor turisterne på ingen måde havde gjort deres indtog endnu. Kunstnerne oplevede hurtigt en stor glæde ved at være afsted sammen. I dagtimerne malede de studier i felten eller tog på ture i omegnen, bl.a. til Tisvilde, Gilleleje og også til Kullen. Under kunstnerens første ophold slog de sig ned på Hornbæk Kro, hvor kroejeren Mogens Pedersen og hans familie fik stor betydning for kunstnerkolonien, da han var det direkte bindeled imellem de lokale og kunstnerne.

Om Krøyers første ophold, som strakte sig over flere måneder, skriver han hjem til sin mor i 1873:

P.S. Krøyer. Morgen ved Hornbæk. Fiskerne kommer i land, 1875. Olie på lærred. Den Hirschsprunges Samling.

»Jeg har haft en prægtig sommer i år – det vil sige: ikke hvad vejret angår, det har været uroligt og stormfuldt – men det som første gang var tilfældet for mit vedkommende, saaledes at kunne komme en hel Sommer ude på landet i den friske natur, langt fra Byens vrøvl og kedsommelighed, og desuden sammen med tre andre malere af mine bedst bekendte, har været en stor nydelse for mig. Vi havde dejlige ture omkring derfra (det var i Hornbæk, ved Sjællands nordkyst vi lå), var en sejltur til Kul-len, ture til Gurre, Nakkehoved, til Tisvilde og rundt omkring. Og det hele liv: Morgenen – at gå i det friske klare vand (jeg lærte at svømme derude) og de hyggelige aftener, når vi spadserede i Skoven og ved stranden, eller sad hjemme i vores hyggelige stuer og snakkede, dampede paa vores piber; det var et rigtigt idyllisk Leben.«³

Også Kristian Zahrtmann omtaler det første fælles ophold i byen i nogle af sine breve. Heri vægter han særligt det sociale og deres arbejdsrutiner, som i virkeligheden også er fundamentet for en egentlig kunstnerkoloni:

»... Ja nu er vi da her alle seks; vi har kun været her i tre Dage, men synes alle, at det er, som havde vi været her en Uge; det er Følgen af, at vi begynder saa tidligt paa Dagen, hele Dagen ere flittige og saa mødes ved Maalti-

derne; maaske det ogsaa gør noget, at vi har flere forskellige Ting under arbejde, saa vi veksler mellem hvert Maaltid. Vi har det prægtigt og det er overordentligt morsomt at være saa mange sammen [...]«⁴

Lokale fiskere som modeller

Det var dog ikke udelukkende landskabet, der inspirerede kunstnerne i 1800-tallet. Tidligere havde marinemalere som bl.a. Carl Neumann (1833-1891), C.F. Sørensen (1818-1879) og Peter Raadsig (1806-1882) været optaget af at bruge fiskerne og den aktive skibstrafik på sundet som inspiration. Og på den anden side af Helsingør, i Snekkersten og Espergærde, fandt maleren Anton Dorph (1831-1914) på nogenlunde samme tid glæde ved at skildre fiskernes hverdag på disse kanter.

Også i Hornbæk begyndte malerne at interessere sig for fiskerne. Under de første ophold valgte Krøyer at male akvarellportrætter af flere af de lokale fiskere med stor detaljerigdom og realisme. Det var startskuddet til en mere sandfærdig skildring af hverdagen, som de unge kunstnere søgte.

Desuden satte han sig i lange perioder ved havnen for at skildre den samme scene igen og igen: fiskerne, når de kom i land om morgenen. Flere andre kunstnere havde ligeledes beskæftiget sig med dette livlige motiv, og Krøyer fulgte de råd, som han havde lært på akademiet. Han skabte adskillige studier og skitser, før han fik opbygget den færdige komposition. Han søgte også indendørs og malede den lokale smed i en meget dæmpet belysning, hvor han med kun få lyskilder gengav det slidsomme arbejde i mørket. Også Viggo Johansen søgte indendørs og indlogerede sig hos lokale fiskere. Herfra kunne han male autentiske skildringer af deres hjem, stærkt inspireret af hollandsk genremaleri fra 1600-tallet.

En anden vigtig kunstner i Hornbæk var Holger Drachmann (1846-1908), som igennem hele sit liv kom til byen igen og igen. Han døde endda på Bränniches Privatklínik i 1908, hvor-

P.S. Krøyer. Interiør fra Smedie på Nordre Strandvej i Hornbæk, 1873. Helsingør Kommunes Museer.

for mindsteningen er opstillet på byens havn. Så selvom han primært forbindes med Skagen, havde Hornbæk på mange måder lige så stor betydning i kunstnerens liv. I Hornbæk blev han så betaget af fiskernes farefulde historier fra havet, at han valgte at forfølge skrivekunsten og blive havets digter ud over udelukkende at arbejde som billedkunstner. Resultatet blev bl.a. novellesamlingen *Paa sømands tro og love* fra 1878 med en forside illustreret af P.S. Krøyer. Det var især den lokale fisker Store Bjørn, Peter Andersen (1836-1885), som Drachmann fik en tæt relation til og hentede meget af sin inspiration fra. Han lejede sig da også ind hos fiskeren under flere af sine ophold i byen.

At der for flere af kunstnerne i Hornbæk opstod en ganske tæt relation til nogle af de lokale, har haft stor betydning for kunstnerens arbejde. Jo større intimitet og fortrolighed, der var mellem modellerne og de tilrejsende kunstnere, jo bedre kunne kunstnerne sætte sig ind i livet i det lille fiskerleje på godt og ondt. Og dermed gengive et realistisk og troværdigt billede af det, de oplevede og så. Kunstnerne rejste ud som objektive beskuere og blev på den måde de første eksempler på turister i området.

Et kunstnerhjem i Hornbæk

Imens flere af kunstnerne blot opholdt sig i byer som Hornbæk nogle uger eller måneder, valgte Carl Locher (1851-1915) at bosætte sig. Også han er især kendt som Skagensmaler, men fra 1880 slog han sig de følgende 10 år ned i Hornbæk. Han kom til byen og lejede i første omgang atelierplads på den lokale kro. Men det var ikke nok for den berejste kunstner, der allerede havde været i Skagen og i udlandet, hvor han bl.a. havde oplevet de franske impressionister. I stedet fik han bygget en fantastisk villa på en af byens bedste grunde, helt ned til vandet. Og den ligger der endnu, på første række til stranden.

Generelt blev det for mange kunstnere populært fra anden halvdel af 1800-tallet at slå sig mere eller mindre permanent ned i kunstnerkolonier i Europa, langt væk fra storbyens larm i tættere kontakt med den uspolerede natur og autentiske lokalmiljøer. I Frankrig var Barbizon-Skolens malere og de efterfølgende impressionister det bedste eksempel på dette. De ønskede også at gengive et førstehåndsindtryk af den natur, som de oplevede. Det kunne Locher gøre i Hornbæk hjemme fra sin villa med direkte udsigt til Øresund, Kullen, plantagen og Hornbæk by. Som han i sine erindringer skrev:

»Det dejligste ved Hornbæk var, at jeg kunne gå ud i skoven – gå fra billedet, når det var løbet ud: trave rundt og drømme time efter time.«⁵

Den tætte kontakt til naturen var ideel for en marine- og landskabsmaler, idet Locher kunne agere friluftsmaler tæt på sit hjem eller direkte fra hjemmets overdækkede veranda. Han malede de samme motiver igen og igen, især strandpartiet med Nakkehoved i horisonten. Både i blæsende vejr, på sommerdage og når stranden var helt dækket med sne. Locher interesserede sig i 1880'erne også for grafik og lavede adskillige raderinger, bl.a. med Hornbæk bys hustage og kirken som silhuet i aftenbelysning. Et motiv som findes i mange versioner og også hænger i flere hjem den dag i dag i byen.

Locher (og hans familie) var således i flere år ikke blot en tilrejsende kunstner på visit, men fik en tættere relation til de lokale, sideløbende

Carl Locher. Kystlandskab. Hornbæk. Ukendt datering. Olie på lærred. SMK – Kopi.

Carl Locher. Der læsses tang ved Hornbæk Strand, 1882. Olie på lærred. Statens Museum for Kunst.

Carl Locher. Hornbæk Kirke, sommeraften, 1887. Stregætsning. Statens Museum for Kunst.

med at flere af datidens kunstnere besøgte ham og lånte huset. Heriblandt P.S. Krøyer, som i vinteren 1891 boede der med sin hustru Marie i nogen tid og malede flere vintermotiver med impressionistiske træk. Michael og Anna Ancher var også blandt dem, som besøgte Locher og familien i Hornbæk.

P.S. Krøyer. Hornbæk, vinterdag, 1891. Olie på lærred. Den Hirschsprungske Samling.

L.A. Rings kærlighed til naturen

Symbolisten og landskabsmaleren L.A. Ring (1854-1933) kom ligeledes til området i en årække, hvor han flere somre i slutningen af 1880'erne besøgte venneparret Alexander og Johanne Wilde i Ålsgårde. Under disse ophold malede han flere ganske sommerlige motiver af landskaber omkring Ålsgårde og Hornbæk By. Bl.a. af en udsigt over Hornbæk Sø og et mere sjældent motiv fra selve byen, hvor den kompositoriske opbygning er karakteristisk for Ring. Motivet forestiller et udsnit af den lille by med hustage, kirkens spir, gavle, et hegn i forgrunden og en lokal fisker, der bevæger sig

i retning af beskueren og nærmest er »klistret« ovenpå baggrunden.

L.A. Ring. Udsigt over Hornbæk Sø og Nakkehoved, sommer, 1889. Olie på lærred. Privateje. Foto Bruun Rasmussens Kunstauktioner.

L.A. Ring: Lodsens sti, Hornbæk, 1890. Olie på lærred. Privateje. Foto: Bruun Rasmussens Kunstauktioner.

Turisterne kom – og malerne rejste videre

Kunstnerkolonier og turisme er to begreber, som ofte hænger sammen. For igen og igen ser man i kunsthistorien, at malerne er de første til at »opdage« et sted. Efterfølgende bliver deres værker udstillet og solgt til mæcener, typisk i

København og til det bedre borgerskab. Dertil blev flere af kunstnerens illustrationer gengivet i aviser eller andre trykte medier, og på den måde blev der skabt en stigende interesse for Nordsjælland. Først fra midten af 1885 begyndte f.eks. en by som Hornbæk at blomstre op med sommervillaer, badehoteller og pensionater. Men så tog det også hurtigt til, og flere fra det bedre borgerskab fik sommervillaer langs kysten eller blev badegæster om sommeren.

Der findes kun ganske få motiver af badegæster og folk på stranden fra Nordkysten. Alene af den simple grund, at mange af malerne kom før turismens egentlige indtog. Og efter det begyndte flere at søge væk og videre. Især til Skagen, hvor de igen kunne finde et nyt uspoleret område, indtil også dette sted blev trækplaster for turismen. Et af de få eksempler fra 1800-tallet, hvor motivet næsten minder om det syn, vi møder den dag i dag om sommeren, er Godfred Christensens (1845-1928) værk fra Hornbæk Strand. Her har han i et farverigt og sommerligt motiv gengivet badegæster og badehuse på stranden. Det er tydeligt, at han i dette motiv er inspireret af de franske impressionister. Han har sandsynligvis siddet på stranden og malet motivet direkte i det fri.

Den uspolerede natur og det oprindelige miljø, som kunstnerne søgte i 1800-tallet, var så småt forsvundet. Dette kan bedst beskrives og af-

Godfred Christensen. Hornbæk strand, 1906. Olie på lærred. Helsingør Kommunes Museer.

P.C. Skovgaard. Parti af Sjællands nordkyst ved Dronningmølle, 1844. Olie på lærred. Statens Museum for Kunst.

rundes med Holger Drachmanns erindring fra Hornbæk, som lyder således:

»... sammen med nogle gode Kammerater og gode Venner – at »opdage« Stedet. Jeg fristes næsten til at sige, at det gør mig ondt [...]. Hvor var der dog oprindeligt, hyggeligt, fornøjeligt – den Gang. Stranden er den samme brede, aabne Flade med sine bløde Farvetoner, sin stilfulde 'Holdning' – Udsigten vest over mod Nakkehovedpynten er lige saa storladet – Solen synker lige saa lyserød og grandios i Havet – Kullen staar der – Sejlerne gaar der – [...]. Kirken er der – som den lever paa Lochers Radering – og Kroen er der til Dels. Det er der til Dels alt, som det var den Gang [...].«⁶

I sin beskrivelse lægger han vægt på, at det netop var ham og kollegerne, som opdagede området før turisterne. Det understreger det

interessante ved at dykke ned i kunstnerkoloniernes rolle, ikke blot i dansk kunsthistorie, men også set med mere generelle historiske og udviklingsmæssige briller. Derudover er det interessant og overvældende at opleve, hvor stor en rolle Nordkysten spiller i dansk kunsthistories motivverden. Og selvom storhedstiden for malernes færden slutter ved udgangen af det 19. århundrede, blev strækningen ved med at lokke mere eller mindre kendte kunstnere, billedhuggere, forfattere og andre kunstneriske talenter til. Hvilket den stadig gør den dag i dag.

Det skal i øvrigt nævnes, at de danske malere også kom til andre dele af Nordsjælland, herunder til bl.a. Liseleje, Tisvilde, Gribskov og Arresø. Jeg vil runde af med et skønt maleri fra Dronningmølle af P.C. Skovgaard fra 1844. Her er det hele samlet i ét og samme motiv –

blå himmel, lette skyer, havet med skum på bølgerne, en å, græssende får, et par personer og Sverige i horisonten. Et bedre og mere universelt billede på Nordkysten kan man næsten ikke finde.

For yderligere læsning og flere illustrationer særligt fra området omkring Hornbæk henvises til udgivelsen *Kunstnerkolonien i Hornbæk* udg. af Hornbækegnen, Historisk Forening og Arkiv 2020.

Litteratur

Drachmann, Holger: »Nordostsjælland« i *Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere*, red. M. Galschiøt, s. 655-685. Bind 2 Øerne. Udg. af M. Galschiøt 1887.
Drachmann, Holger: »Paa Sømands Tro og Love« i *Holger Drachmann poetiske skrifter IV*, s. 31-96, Gyldendalske Boghandel. Aarhus 1927.

Faye, Mona: *Hornbæk i kunsten*, udg. i forbindelse med Marienlyst Slot. Helsingør Kommunes Museer. Helsingør 1997.

Flor, Kai: *Hornbæk*. H. Hirschsprungs Forlag. København 1940.

Hansen, Peter Schmidt: *Skagensmaleren Carl Locher – biografi og værkfortegnelse*. Eget Forlag, Peter Schmidt Hansen. Birkerød 2010.

Hartmann, Godfred: *Nordsjællandsminder*. Forlaget Esrum Sø, 2007.

Madsen, Lars Bjørn: *Nordkysten – fra Helsingør til Munkerup. Mennesker og Huse*. Cicero. 2003

Madsen, Ida Lehrmann: *Kunstnerkolonien i Hornbæk*. Hornbækegnen, Historisk Forening og Arkiv. Hornbæk 2020.

Rostrup, Haavard: *To selvbiografiske breve af Viggo Johansen*, red. Haavard Rostrup. Særintryk af *Tilskueren*. København 1836.

Skovgaard, Bente mfl.: *Sommerrejsen til Vejby 1843 – J. Th. Lundbye og P.C. Skovgaard*. Statens Museum for Kunst. København 1989.

Saabye, Marianne m.fl.: *Tegninger & Huletanke, Johan Thomas Lundbye 1818-1848*. Den Hirschsprungske Samling. København 1999.

Noter

¹ Constantin Hansen til P.C. Skovgaard, 08.07.1859. Citeret på Kilder til dansk kunsthistorie, Skovgaard. <https://skovgaard.ktdk.dk/d/18oJ?locale=da&q=kronborg>

² J.T.H. Lundbye til Birgitte Høyen 20.02.1848. Den Hirschsprungske Samlings Brevarkiv.

³ P.S. Krøyer, brev 48a. Datering: 10. oktober 1873. Modtager: Broderen Vilhelm.

⁴ Kristian Zahrtmann: Brev 55. Datering 12. maj 1873. Den Hirschsprungske Samlings brevarkiv.

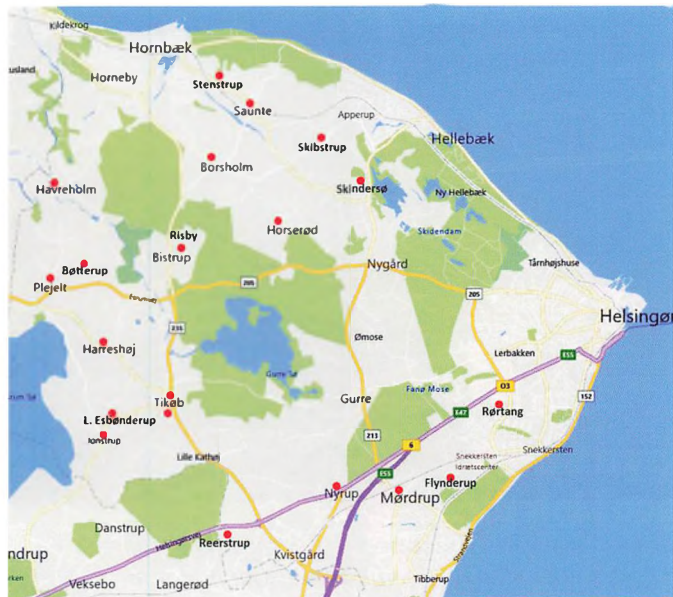
⁵ Citeret i: Peter Schmidt Hansen: *Skagensmaleren Carl Locher – biografi og værkfortegnelse*. Birkerød 2010, s. 78.

⁶ Drachmann, Holger: »Nordostsjælland« i *Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere*. Udg. af M. Galschiøt 1887, s. 663.

Landsbyerne, deres gadekær og kreaturhold i Tikøb Sogn 1681

Af Lone Hvass

Landsbyer, gadekær og kreaturhold i den kongelige vildtbane

Kort over Helsingør Kommune. Det gamle Tikøb sogn med de i artiklen omtalte gadekær og stednavne.

Som overskriften på artiklen antyder det, er det en lidt blandet historie, men ikke desto mindre er det emner, der hænger sammen. Ser man først på de gadekær, som er bevaret i dag, opdager man at de giver mange af landsbyerne struktur og karakter, selv om deres funktion som vandingsted for kreaturerne og andre husdyr for længst er ophørt. De fleste landsbyer har derfor haft et gadekær, som har haft flere funktioner gennem tiden. Deres historie hænger sammen med landsbyernes kreaturhold og de gamle marksystemer før udskiftningen i slutningen af 1700 og begyndelsen af 1800-tallet.

Gadekæret er ofte landsbyens ældste anlæg og udgangspunkt for, hvor landsbyen blev placeret. Gadekærene blev gravet, hvor der var trykvand eller kilder, så man kunne skabe et kær med tilførsel af rent og friskt vand. Det var også stedet, hvor man vaskede tøj og hestevogne, og hvor man lagde kæppe, siv og halm i blød, så de senere kunne flettes til kurve, fiskeruser, reb eller sivsko. Endelig var gadekæret vigtigt, når der var brand i landsbyen og flere steder står skiltet med branddam der stadig, men vandet er det ofte lidt småt med. Gadekæret var også mødested for landsbyfællesskabet, og gadestævnet blev ofte holdt der.

I 1800- og 1900-tallet manglede man landbrugsjord, og det skaffede man blandt andet ved i stor stil at dræne søer, vandhuller (herunder gadekær) og våde enge. Over halvdelen af landets søer og vandhuller forsvandt, og de gadekær, der blev tilbage, skiftede både form og funktion.

Det lille hus er gjort klar til ænderne. Nu ventes der bare på at beboerne flytter ind i Skibstrups gadekær.

Vandhuller der er større end 100 m² er i dag beskyttet af naturbeskyttelsesloven, men de gamle gadekær er langt mindre og under 1 ha. Den største trussel mod gadekærene nu er, at de enten gror til eller får tilført næringsstoffer fra omkringliggende dyrkede og gødskede arealer, men også en simpel fodring af ænderne kan være en risiko. Gadekærene har stor betydning for insekter og padder, men i tørre somre ser kærene ofte helt udtørrede ud, dog hjælper et meget fugtigt efterår som regel på vandstanden.

Denne lille artikel er bare tænkt som en øjenåbner til turister og lokale i Helsingør Kommune i bil, på cykel eller til fods i det gamle Tikøb sogn. Men samtidig en opfordring til læserne til at besøge nogle af de mange gadekær og landsbyer, som der findes så mange af i det øvrige Nordsjælland. Der kan gå helt mani i at finde gadekærene, når man som bilist eller cyklist suser igennem landskabet. Helsingør Kommuneatlas, der blev udgivet i år 2000, har helt overset gadekærene, da de jo ikke hører med til bygningsmassen i landsbyerne, selv om de som sagt er noget af det mest oprindelige og nødvendige i landsbyerne.

Historien her handler kun om gadekærene, kreaturhold og hestehaver i Tikøb sogn, og til sidst afrundes historien med de første brandsprøjter i kommunen. Fotografierne sidestilles med Geodatastyrelsens originale kort fra 1816-1860 (oversigtskort med ejerlav og sogn). De er en uvurderlig kilde til detailstudier i landskabet og i landsbyerne. Ved de fleste af kortene fra 1816 har en bestemt tegner angivet forten og landsbygaderne med stengærder. Det kunne have været som symbol på en afgrænsning, men det mest sandsynlige er, at det var de faktiske forhold, således at det centrale af landsbyerne og i enkelte tilfælde også vange var afgrænset med sten. Lave stengærder, som man stadig ser på Fyn og ikke mindst i Nordtyskland. Tegneren angiver ellers jordvolde med små buer. Forskellige tegnere har tegnet kortene i 1816 og nogle kort har større detaljerigdom end andre. På et enkelt kort fra 1790 har tegneren også angivet stengærder.

De velplejede gadekær i dag er alle kantet med sten for at holde på jorden. Landsbyernes fælles eller egne brønde med vand til madlavning med mere, har næppe været mere synlige på kortene, idet en brøndkasse eller tønde ikke kan være til at skelne på kortene fra en mindre bygning. Måske kan man være heldig at finde dem, hvis teksten på kortet angiver at det er en brønd.

Stines hus ved Gadekæret i Reerstrup. Et af Tikøb sogns mange »vandhuller« som maleren Vilhelm Petersen så det i 1856.

De mange beretninger om *felleskabets* landskab før landboreformerne er svære at se for sig i dag, hvor skovene er indhegnet og mange gårde er spredt ud på markerne. Skove og vandhuller er der stadig nok af i dag, selv om det ikke er alle vandhuller, der kan kaldes for gadekær, og som sådan har haft funktion som vandingsanlæg for en landsbys kreaturer og som branddam.

Det er heller ikke alle landsbyer, der har bevaret et gadekær, nogen har måske aldrig haft et, fordi der har ligget et større vådområde som Gurre Å eller en større sø i nærheden. Den lille landsby Stenstrup havde tilsyneladende ikke

et gadekær, men derimod en fælles brøndplads beregnet til indbyggernes eget vandforbrug. Ved en arkæologisk undersøgelse i 2017 fandt Nordsjællands Museum 3 brønde fra 1300-tallet på Stenstrups jorde. Et muligt vandingsområde for landsbyens 14 kreaturer kunne være Karinebæk (Hornbæk Østrebæk), der dannede grænser op til Borsholms marker eller skovbækken mod Holmegård.

Gadekærene var en vigtig del af Tikøbs gamle landbrug. Måske skal deres oprindelse findes endnu længere tilbage til landsbyernes grundlæggelse i jernalderen, eller senere i middelalderen, hvor Esrums Kloster og kronen efterhånden ejede en stor del af gårdene i Nordsjælland. Esrums Klosters brevbog 1497 fortæller om klostret som Sjællands største godsbesiddere og om klostrets godsdrift, der modtog årlige skatter og landgilde af fæstebønderne. Brevbogen oplyser, at landsbyerne Havreholm, Horneby, Borsholm, Bøtterup og Plejelt alle blandt deres afgifter til klostret svarede forskelligt hornkvæg. I denne artikel ser vi på de samme landsbyers gadekær for at sammenholde dem med de senere oplysninger, som vi har om landsbyernes kreaturbesætninger og deres vanding.

Tikøb sogn og den kongelige vildtbane efter Reformationen

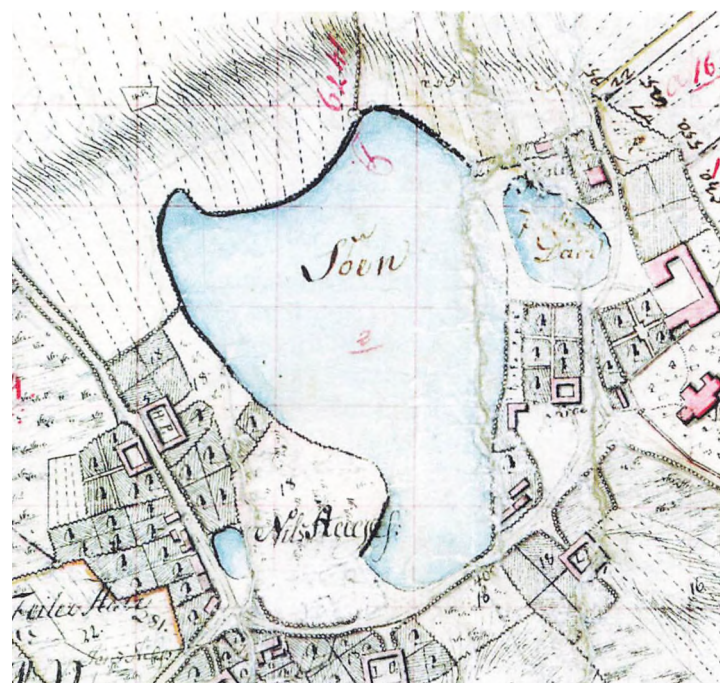
Men først lidt om landskabet i Nordsjælland. Efter Reformationen var cisterciensernes godsdrift slut. Med et snuptag overtog Frederik 2. (1559-1588) det meste af Nordsjælland og udlagde det til kongelig vildtbane. På grund af sin størrelse var vildtbanen ikke indhegnet, men fra slutningen af 1600-tallet blev den afmærket med pæle af træ eller sten. De alt for store dyreflokke af rådyr og vildsvin hindrede opvæksten af unge træer og var til stor skade for bøndernes afgrøder. Normalt var overskovens store træer forbeholdt kongen, men bønderne fik lov til at bruge underskoven, og deres mange svin gik på olden, mens kreaturerne græssede i skovene. Også de større søer og damme i sognet tilhørte kongen, idet al ferskvandsfiskeri hørte under den kongelige fiskemester.

Det nærmeste vi kommer en nærmere beskrivelse af dette gamle landskab, er matriklen fra 1680'erne. Det var dengang da Danmark fik sit første gennemarbejdede grundlag for en fast årlig beskatning.

Markbøgerne med deres opmåling, beskrivelse og bonitetsvurdering af alle dyrkede og udyrkede jorde, tørvemoser, overdrev og ikke mindst optællingen af kreaturbesætningerne er gengivet i *En beskrivelse af Tikøb sogn i året 1681*, som blev udgivet af Lars Bjørn Madsen i 1997. Desværre blev de planlagte supplerende kort aldrig tegnet, hvorfor vi må ty til de lidt over hundrede år yngre originale kort fra perioden 1816-1860. Tikøb sogn var i sin udstrækning et af landets største sogne, vist nok kun overgået af Give sogn i det gamle Vejle Amt, og som det midt/vestjyske sogn ret tyndt befolket. De små krogede landsbyer var forbundet med hullede og opkørte veje, der sikrede bønderne adgangen til møllerne i Dronningmølle, Esrum og Helsingør og ikke at forglemme vejen til kirken i Tikøb samt hoverikørsel for lensmanden og andre jordejere. Det vil imidlertid føre for vidt på vores tur rundt i sognet, set ud fra nutidens behageligt asfalterede landevej, at beskrive alle Tikøbs oprindelige 43 landsbyer, deres gadekær og omgivelser, så derfor kun et lille udvalg.

Landsbyerne, deres forte og tofter i året 1681

Det var ikke alt for gunstige tider for landsbyerne, da landmålerne og skriverne i foråret 1681 gik i gang med opmåling af jordene. Bønderne havde svært ved at komme sig over de hårde vintre (kaldet den lille istid) og det hårde skattetryk efter den skånske krigs afslutning i 1679. Det var heller ikke let at holde afgrøderne frie for kongens vildt. Især de nordlige landsbyer Skibstrup, Borsholm, Horserød, Havreholm, Bøtterup og Tikøb klagede *over stor skade af vildtets mangfoldighed*. Sognebyens egne jorde var heller ikke noget at prale af: Vangene består mest af sand og noget ler, *best tienlig til middel brug, hafer og boghuede*.

Sognets hovedby Tikøb med den store kirke, de seks gårde og mindre huse ligger omkring kongens store sø. Et stort gadekær ses mod nord, mens et mindre ligger i vejgaflen mellem Harreshøj og Jonstrup. Hele forten og de fire veje har stengærder.

I Harreshøj var der tre gårde som var i brug, men de havde i mange år ligget øde og nu var de nylig blevet besat med skovens folk. De nordligste af landsbyerne var tilmed stærkt plaget af sandflugten. I Saunte var en af åsene i 1681 beskrevet som *havende flyvesand ved den nordre ende*, men endnu værre blev det netop for Saunte, da en voldsom ildebrand hærgede og lagde hovedparten gårdene øde i 1682.

I Bøtterup var de fem gårde *temmelig ved Magt, den sjete lå affbrut og øde*. I Plejelt – sognets store landsby – var der blandt de 12 halve gårde nogle der var *temmelig* ved magt og en del næsten øde. Middelalderens træbygninger i landsbyerne var afløst af bindingsværk, men der var dog stadig træbygninger tilbage kaldet Holtzhuse.

Omkring de enkelte gårde lå de indhegnede tofter med kålhaver og enkelte steder hørhaver. Et par af de største landsbyer Havreholm og Borsholm havde et særligt indelukke, Hestehaugen, til landsbyens heste, men også landsbyen Nyrup må have haft en hestehave, og den ganske lille landsby Risby havde måske en kohave.

Havreholms Hestehave. I baggrunden ses de gamle egetræer som omgiver marken.

Fælles i egentlig forstand med lige ret for alle husstande i landsbyen, gårde såvel huse, var selve landsbygaden, der mange steder var udvidet til en græsklædt plads, forten, hvorom landsbyens gårde eller rettere tofter grupperede sig. Her lå i reglen gadekæret. Tilsyneladende havde Saunte ifølge kortet fra 1816 om alle sine marker og ydergrænser stengærder og ikke kun forten og bygaden. Antageligt hænger dette sammen med et pålagt hoveriarbejde i slutningen af 1600-tallet og i 1700-tallet til bekæmpelsen af sandflugten.

Gaden/forten var ellers solidt indhegnet, fordi den fungerede som fælles opsamlingsplads for landsbyens kvæg. Fra forten førte en hegnet fægang ud til landsbyens permanente græsningsarealer – ude på vangene, som var udlagt som fælled, til engjorden (kaldet engbund) og ikke mindst overdrevene i skovene. Flere af disse gamle fægange er stadig bevaret i sognet. Flere, f.eks. Reerstrup (og vist nok også Nyrup) er dog først etableret ved udskiftningen, hvor landsbyerne pludselig fik længere afstand til de tilføjede overdrevsarealer. Og med lidt fantasi kan man se flokken af kreaturer drevet sammen af hyrden ved aftenstid, traske den kendte vej til landsbyens gadekær og malkning i staldene.

Skove, vange, kreaturer og gadekær

Sandsynligvis har man, som i andre af landets skovrige egne, foretrukket at have malkekvæg i Tikøb sogn, derfor er der da også et pænt antal kvæg i hele sognet, nemlig 788, selvom opgørelsen desværre ikke præciserer antallet af hornkvæg og antallet af arbejdsheste. Det fremgår imidlertid senere under beskrivelsen af Lille Esbønderup og Jonstorp, at hver gård i de mindre landsbyer havde to heste. Jordene blev dyrket som vangebrug. Indmarken eller bymarken, den del af jorden der blev dyrket, var i de fleste landsbyer delt i tre vange, med åse i forskellige størrelse og hver bonde havde sine agre fordelt på de enkelte åse. Afgrøderne var hovedsageligt rug, byg, havre og boghvede. Udmarken – overdrevet – fungerede som græsningsområde sammen med brakmarken og – efter høst – stubmarken. Rørtang og nabolandsbyen Flynderup havde kun to vange. (Flynderup havde oprindeligt tre husmænd, senere to og til sidst kun en, som siden Reformationen har betalt landgilde til Helsingør Almindelige Hospital, det tidligere Karmeliterkloster). Begge landsbyer havde til gengæld store engarealer omkring Egebækken – engbund (Eng Hauge). I Borsholm, hvor der var fire vange, lå den fjerde vang *Aarlig altid inde* og fungerede dermed som stort engområde med kålhave og hestehave. Den anden vang kaldet Klosterris var hvert tredje år lagt ud til

fælled og samme engbund gav græsning til fem kreaturer. Risby havde med sine to halve gårde kun 1 vang, der altid er *indlugt* dyrket, mens engen bruges som fælled. Ligesom jordene var inddelt i agerskifter, var engbund og tørveland delt på samme måde.

Inde i landsbyernes forte lå gadekærene, og deres størrelse hang i nogen grad sammen med antallet af landsbyens gårde og antallet af kreaturer, eller om der var andre vandingsmuligheder i nærheden. Græsningsarealerne, og ikke mindst mængden af hø til vinterfoder, var afgørende for den meget følsomme økologiske situation i det gamle landbrug. Uden hø ingen kreaturer, og uden kreaturer ingen gødning eller trækraft til markarbejdet. Den derpå følgende konsekvens var sult og nød. Derfor var det helt nødvendigt i enhver landsby eller enkeltgård før udskiftningen, at græs- og engarealer stod i et rimeligt forhold til agerjorden, som *Eng føder Ager* sagde man. Hver landsby havde sine Vide eller Vedtægter, som var vedtaget af den selv ud fra gammel sædvane.

Græsningsarealerne udenfor den dyrkede jord var i de fleste egne af landet af betydelig udstrækning i form af overdrev, der kunne være fælles for flere byer. I 1681 lå i omkreds det 3½ mil store Tikøb Overdrev og Skindersø (i dag gennemskåret af Skindersøvej). Overdrevet var før udskiftningen fælles overdrev for 10 af landsbyerne. Overdrevet var opdelt i de forskellige landsbyers lodder, adskilt af et utal af mindre moser, tørvebrug og englodder, hvor ungkvæget kunne græsse, men næppe malkekvæget, der skulle hentes dagligt til malkning.

Et af de store problemer i landsbyerne var at holde kreaturerne ude fra de besåede, men uindhegnede tægter, (det dyrkede areal) det der kaldtes »markfred«. Den væsentligste del af græsningen skete på de vange, der lå brak og i datidens fire store skove. I de større landsbyer var det nødvendigt at have en markmand til at holde opsyn med hegn og markfred, så længe gærderne var lukkede. Det vil sige fra 1. maj til Mikkelsdag den 29. september. I de fleste landsbyer lod man vangevogtningen gå på

Skindersø i Tikøb Overdrev. Alle overdrevets jorde er så godt som dyrkede i dag, eller lagt ud til græssende husdyr. Lidt af den oprindelige store sø ses bagerst i billedet. Vejnavnene fortæller, at her lå Birkedammen og Holmene. Tørvegravningen har haft store tider der især under 1. og 2. Verdenskrig.

omgang for at spare udgiften til en markmand, eller man overlod opsynet med gærder og hegn til byhyrden. Hyrden overtog om morgenen kvæget på byens gade, og fra gadekæret drev han det samlet ud af landsbyen i en fægang til fælled eller overdrev; og han afleverede dyrene igen til granderne (naboerne) om middagen eller ved aftenstid, igen ved gadekæret, hvorefter køerne skulle malkes. Ingen måtte drive sit kvæg bagud af gården gennem tofteporten.

Indimellem har store kreaturer søgt føde i de store vandholdte moser. Det skulle efter sigende give rigtig meget mælk. Nogle af de fjernest liggende agre lå udyrkede, og de brugtes almindeligvis til *tøjgræs* for nogle af de bedste heste og køer. Tilsyneladende har mange af gårdene kun haft to heste, men når den tunge hjælplov skulle trækkes, har de måttet låne hos hinanden. Der skulle ofte seks heste til at trække ploven, og hestene var små og ikke for godt fodrede. I hestehaven, engene og overdrevene har hestene kunnet *bede* (græsse), især om foråret, mens de om efteråret måtte trække ploven og tunge vogne på de dårlige veje. Hvorvidt man havde flere stude i sognet er ikke undersøgt. Hospitalet havde i nogle år

Det store fælles overdrev i Tikøb sogn, hvor Skindersø dengang var ejet af kongen og senere af Grev Schimmelmann.

et stort antal stude, som man havde købt på de store markeder i Engelsholm Marked. De græssede i Gurre Vang, inden de blev slagtet.

I hele sognet havde hver gård gennemsnitlig fem til seks stykker kreaturer (hornkvæg og heste). De græssede foruden på vangene, der lå på fælleden og på engene allesammen i Sønderskoven (i dag Horsørød og Risby Hegn) i Østerskoven (Hornbæk plantage) og i Vesterskoven (delvis Krogenberg Hegn). Herefter følger vi et udpluk af takseringerne af de enkelte landsbyer som landmålerne, konduktørerne og skriverne så det i 1681 (med sidespring til nutiden).

De enkelte landsbyer

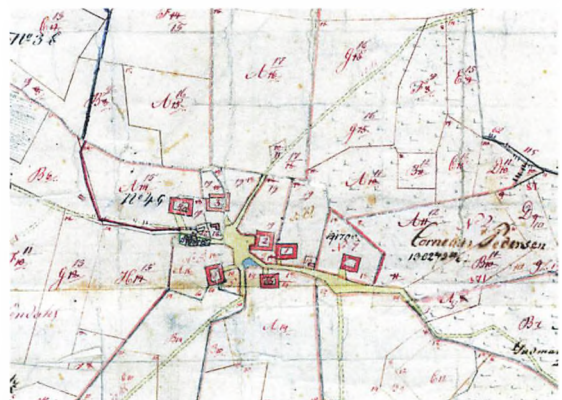
Tikøb by ligger i vildtbanen ved en stor nu ud-tørret sø. Tikøb er sognets kirkeby og den består af seks gårde med tre vange og har græsning til 44 høffder (kreaturer) i Sønderskoven, som ligger nord for byen. Byens ene gadekær ligger mod syd ud mod de fire veje til og fra byen. Det andet gadekær ligger næsten op til den (nu) tørlagte dam/sø (Tikøbs dam, som var karpedam og tilhørte kongen). Gårdene ligger oprindeligt i tilknytning til vejgaflerne, nu er kun et par gårde tilbage i selve landsbyen. Landsbygaden og forten har stengærder afsat på kortet.

1: Det lidt rodede gadekær i Tikøb ved vejgaf-len Harreshøj og Jonstrup.

2: Lidt mere natur er der i Tikøbs nordligste gadekær.

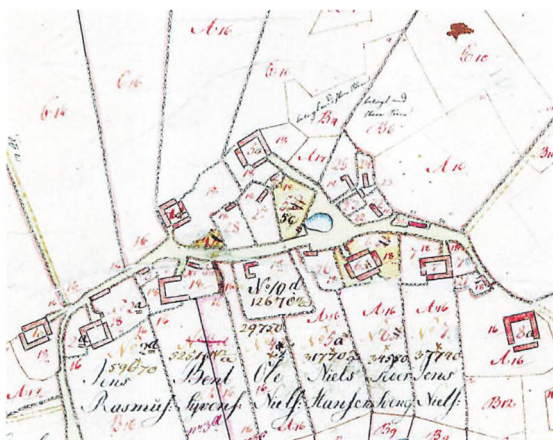
Skibstrup ligger i vildtbanen midt i sine stjerneudskiftede jorde. Byen består af 7 gårde og noget ødegårdjord, der stadig ligger i landsbyen. Den er omgivet af sine 3 vange og har foruden et landgildehus et oprindeligt holtzhus »som staar paa Gade Jorden«. Der er græsning til 28 kreaturer. Det fine gadekær med lille andehus ligger i krydset mellem de fire veje. Landsbyens kreaturer græsser i Østerskoven og i overdrevet syd for byen.

1: Skibstrups gadekær ligger fint på byens forte og bygade.

2: Skibstrups gadekær omgivet af landsbyens gårde og forten, hvor de 4 veje løber til og fra byen.

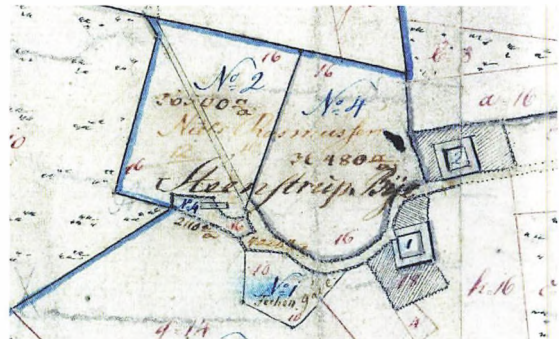
Saunte ligger i vildtbanen. Landsbyen har 10 gårde, der hver har fire kreaturers græsning i Østerskoven, tilsammen 40 stykker. Gadekæret ligger midt i landsbyen med det langt yngre velbevarede sprøjtehus med brandsprøjte. Karakteristisk for byen er de fine arbejderboliger i cottagestil fra 1917 som har hørt til Sauntehus – der i 1800-tallet var blevet sammenlagt af tre gårde i byen. Flere af de gamle gårde ligger stadig inde i byen, hvorfra fire veje fører ud fra byen.

1: Romantik omkring gadekæret i Saunte, hvor den gamle pil og pumpehuset pynter. Men tilgroning truer meget.

2: Sauntes landsbygade og gadekær har stengærder. Gadekæret ligger i svinget ud til Smedegade. Alle landsbyens vange har stengærder. Blandt yderlodderne – udmarken er Brunedam, hvor Karinebækken/Hornbæk Østrebæk udspringer.

Stenstrup ligger i vildtbanen, landsbyens tre halve gårde har kun to vange, hvoraf Bregne Vangen består af 26 agre blandt andet med englodder og moselodder. Brøndene til bøndernes eget forbrug er dendrokronologisk dateret til 1320-1368, og de lå i vejknækket syd for fortet (i dag en rundkørsel) på vejen fra Saunte til Holmestrup (Hornbæk). Gårdene har hver fire høffders græsning, det vil sige 12 dyr. Overdrevet har de i Østerskoven (i dag Hornbæk Plantage). Kortet fra 1816 viser, at fortet og bygaden har et fint stengærde.

Stenstrup med de to halve gårde. Ved nr. 1 er landsbybrøndene udgravet.

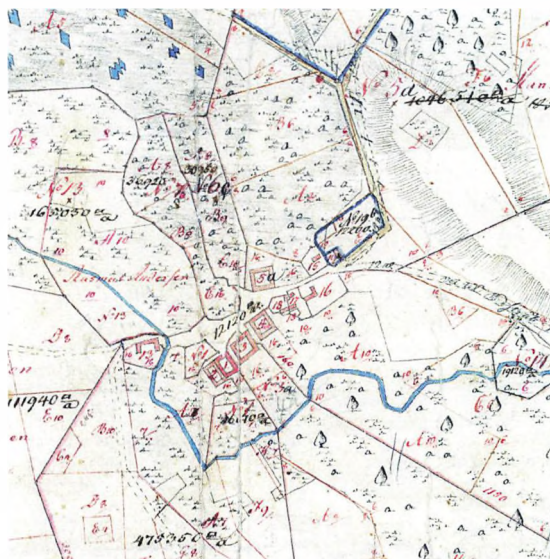
Borsholm ligger i vildtbanen. 10 gårde har i alt 40 stykker kvæg. Af de oprindelige gårde er kun seks tilbage i landsbyen. Endnu i dag er den fine stjerneudskiftede jord meget synlig i en cirkel omkring gårdene, og byens gade fører fra det store gadekær mod alle fire verdenshjørner. Borsholm har nogle af sognets største gårde, hvorfra kvæget fra fortjen blev ført til Sønderskoven, måske via Strædet og en fægang mod syd, hvor de velbevarede landarbejderhuse ligger.

1: Det store gadekær i Borsholm har haft god plads til landsbyens mange kreaturer.

2: Borsholms gårde omkring det store gadekær. Borsholmgård dominerer midt i landsbyen. Strædet med landarbejderboligerne ses nederst tv.

Havreholm ligger i vildtbanen og består af 6 gårde, et landgildehus og 2 Holtzhuse. Engbonden er takseret til 70 høffder græsning. Der er ikke noget gadekær i landsbyen, men Gurre Å slynger sig syd for på landsbyens marker. Mod nord i udmarken, hvor også Hestehaven ligger, er der talrige vandhuller, som kan være brugt af de græssende dyr. En meget flot fægang eller drivgang fører omkring overdrevsjordene med Hestehaven ned til engjord og tørveskifter.

1: Fægang med mere end 200 år gamle bøgetræer i Havreholms overdrevsjerne.

2: Havreholm.

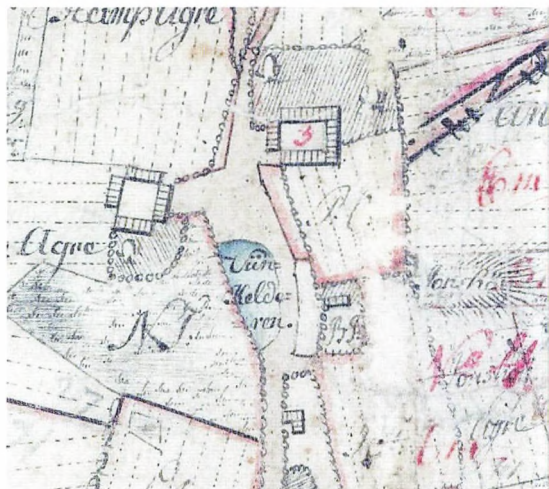
Plejelt ligger i vildtbanen. Landsbyen ligger langs vejen på bakkeskråningen mod vest. Det er en stor landsby med 12 halve gårde, i alt 13 gårde og tre holtzhuse og to landgildehuse, tre vange og meget store udmarks agre, dertil et større engområde. Landsbyen har i alt græsning til 74 kreaturer. Det er den absolut største kvæghjord i Tikøb sogn. Gadekæret i Plejelt er fint bevaret med en gammel hængepil og et hus til ænderne. Herfra fører tre veje mod øst og vest og en mod nord, mens en fægang har ført ned til engene. Et mindre gadekær ligger ud mod engene og udmarken. På kortet er tilmed angivet et kær øst for landsbygaden. Det store antal kvæg har græsset i den vestligste del af Sønderskoven. Hovedparten af de mange gårde ligger stadig på deres plads i landsbygaden.

1: Plejelts fine gadekær med den smukke gamle pil. Klart nok sognets fornemste gadekær med tilhørende anlæg.

2: Plejelts forte og meget lange bygade med gadekæret. Et vandhul ses også øst for landsbygaden.

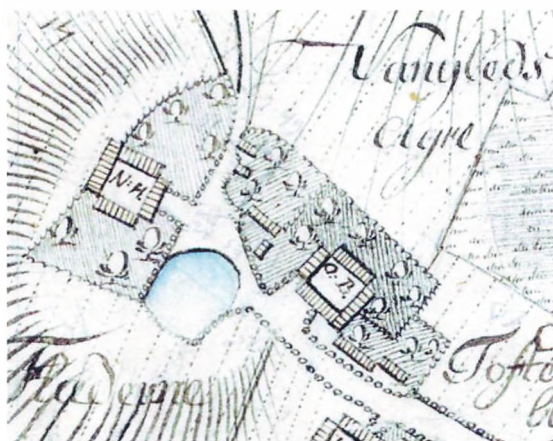
Bøtterup ligger i vildtbanen. Der er seks gårde, et landgildehus og to holtzhuse. Gadekæret ligger for enden af landsbyen og er lidt tilgroet. Kun to af de gamle veje er beregnet til trafik i dag. Gurre Å (Mølleåen) løber gennem landsbyens marker, som grænser op til nabolandsbyen Bistrup. Landsbyens 36 kreaturer græsser i Sønderskoven.

1: Et lidt stilfærdigt gadekær i Bøtterup.

2: Bøtterups landsbygade har stengærder og gadekæret med teksten vinkælderen!

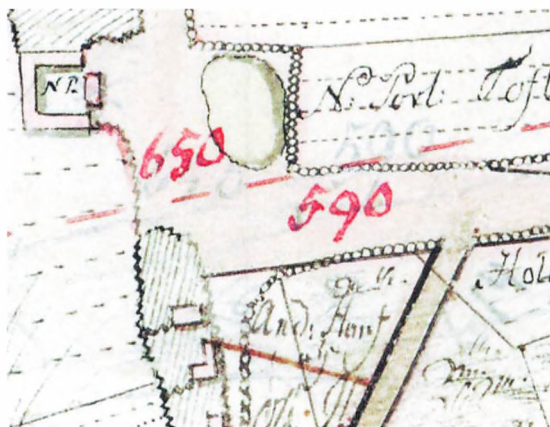
Harreshøj ligger i vildtbanen. Der var tre gårde, som stadig ligger langs med landevejen fra Tikøb til Esrum. Gadekæret ligger synligt, men helt udtørret op til landevejen – mellem de to af landsbyens store gårde. De 18 kreaturer græsser i Sønderskoven, som landsbyen ligger midt i. En fægang vest for gadekæret fører ned til engene ud til Esrum Sø. I dag er det en god sti for hundeluffere.

1: I Harreshøj ligger gadekæret lige ud til den befærdede landevej, men kæret har det helt fint, tilmed er der en fægang til landsbyens sydlige ende i billedets baggrund.

2: Harreshøjs tre gårde ved gadekæret, der ligger som forten har stengærder. På tofterne findes kålhaver med mere.

Horserød ligger i vildtbanen. Landsbyen ligger langs landevejen mod nord til Borsholm og mod syd til Helsingør landevejen (Esrumvej). Landsbyen bestod oprindeligt af otte gårde og tre holtzuse omgivet af sine tre vange med græsning til 48 kreaturer i Sønderskoven.

1: Horserøds gadekær ligger i landsbygadens vejknæk. For ikke så længe siden blev kæret rensat op og der blev gjort klar til ænderne. Men sjældne padde var der trods en undersøgelse ingen af.

2: Horserøds forte og gade har stengærder og gadekæret ligger lige i svinget.

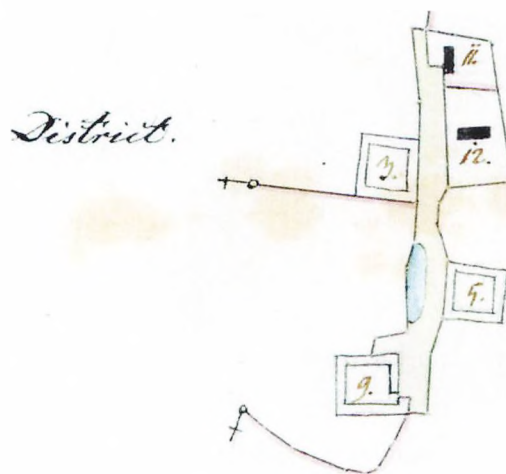
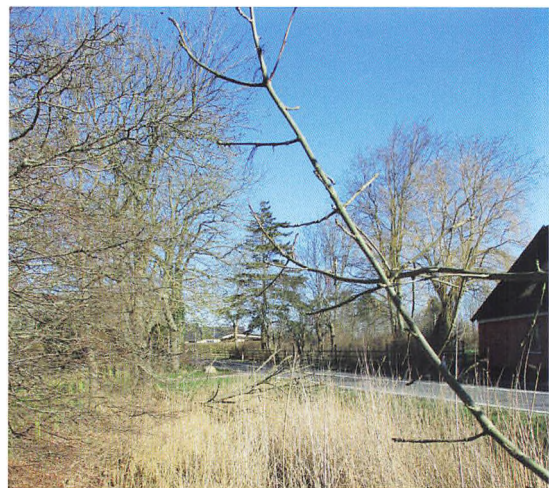
Det fine gadekær med andehus midt i landsbyen, hvor vejen slår et knæk, var indtil efteråret 1999 svær at finde – helt tilgroet med tangrør, siv og vandplanter. En formodning om, at det var bostedet for en særlig sjælden padde førte til en nærmere undersøgelse, men desværre uden resultat.

Lille Esbønderup ligger i vildtbanen. Landsbyen består af fire gårde og ét landgildehus. Byen har tre vange. Et landgildehus har ingen jord, men en liden Kaal Hauge. Til græsning har de deres egen vang, som udlægges til fælled og ellers i Vesterskoven, hvor hver gård har tre høfders græsning i alt 12 kreaturer. Kildevangen kan når der er fælled højst føde på hver gårds to heste og to køer det er ialt 16 høfder – kreaturer. I Kringel Vang som hvert tredje år udlægges til fælled græsser 24 høfder. (dvs. at vi her får en oplysning om at hver gård har to heste). Gadekæret ligger mellem landsbyens svært genkendelige gårde, med de meget store tilbygninger for stutterivirksomhed.

Lille Esbønderups gadekær. Et gammelt skilt fortæller, at det er en branddam.

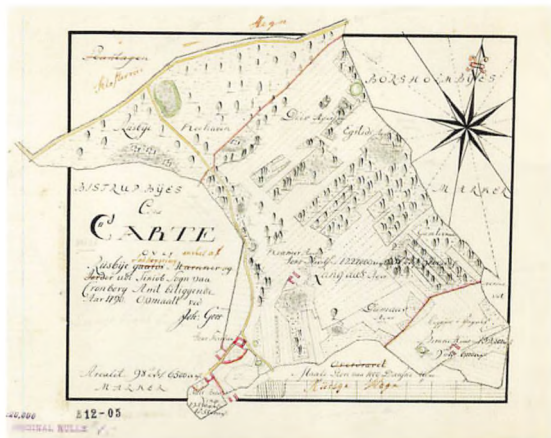
Jonstrup ligger i vildtbanen. Landsbyen består af fem gårde og et holtzhus, omgivet af tre vange og megen engjord. Markerne består af bakker og flade strækninger (sletting). Når Smedevangen hvert tredje år ligger til fælled kan 10 heste og køer græsse der. De 20 kreaturer græsser i Vesterskoven, dvs. at hver gård kun har haft to hornkvæg. Gadekæret ligger stærkt tilgroet langs landevejen.

1: Gadekæret i Jonstrup har en helt anderledes form end de øvrige kær og er desværre stærkt tilgroet. Skiltet med branddam er væltet.

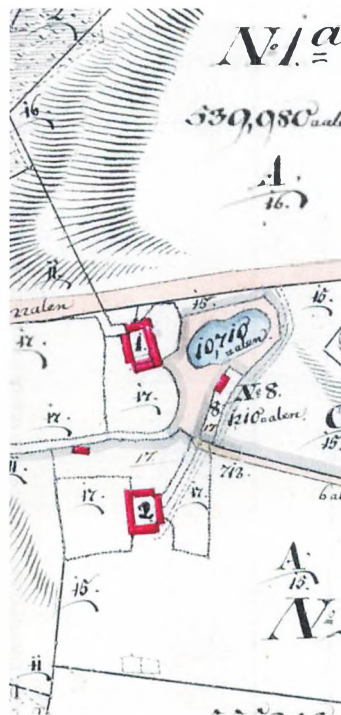
2: Jonstrups fem gårde og gadekæret ligger tæt op til landsbygaden.

Risby ligger i vildtbanen. Der er to halve gårde og kun en vang som altid er indlugt. Klosterriksen enges høstes udi 2 år og og ligger til fælled det 3. år med Klosterriksen enges. De to bønder Olle Kiølsen og Bodel Truendsen har et lille indlukke med et lille fiske hul udi hvilket er indlugt ad overdrevet og opkastet på grund af nød, nemlig vand til gården. Dvs. at man her har gravet et lille kær til de 12 kreaturer. (otte køer og fire heste). Et større, antageligt gravet hul ligger i udkanten af Risby Hegn, umiddelbart overfor en fin række af den middelalderlige landsbys højryggede agre (kaldet Langaas Agre i 1790). Risby er et eksempel på en landsby, der blev nedlagt i forbindelse med den regulering af skovene omkring 1805, der fulgte i kølvandet på udskiftningen af landsbyerne. Skovene blev indhegnet af stendiger for at holde landsbyernes dyr ude af skovene. Bønderne blev pålagt at lave skovdigerne som hoveriarbejde. I udmarken ligger Kohaven med et vådområde (ifølge opmåling fra 1790) med et vandhul.

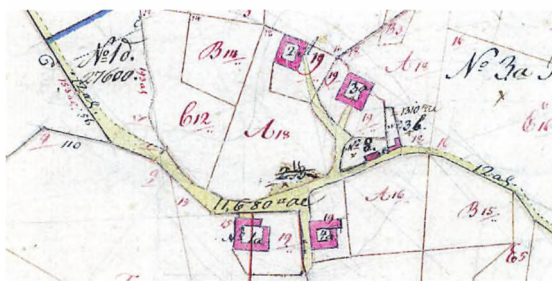
Risby(gaard) 1790. Hele kortet viser vange med stengærder. Ud mod vejen til Borsholm og Hornbæk ligger landsbyens Kohave. (i dag er der tæt skov med relativt unge træer). To mindre vandhuller umiddelbart øst for gården kan være brønde.

Reerstrup er en lille landsby med to gårde, som ligger ude ved den nuværende Kongevej (den franske vejingeniør Marmillods arbejde fra 1775). Det gamle maleri fra 1856 vist i indledningen er Reerstrups gadekær som Vilhelm Petersen så det. Landsbyen har to gårde der »liget synden for Konge Veyen, som gaar fra Cronborg, och til Friderixborg«. Landsbyen har tre vange og overdrevet fandtes i Vester-skoven, hvor der er græsning for de 12 kreaturer (otte køer og fire heste). En meget lang fægang fører fra landsbyen mod nord til de tillagte overdrevs- og græsningsområder, men den er først etableret i 1790'erne for statens regning i forbindelse med udskiftningen.

Reerstrup. Landsbyens to gårde ses ved gadekæret.

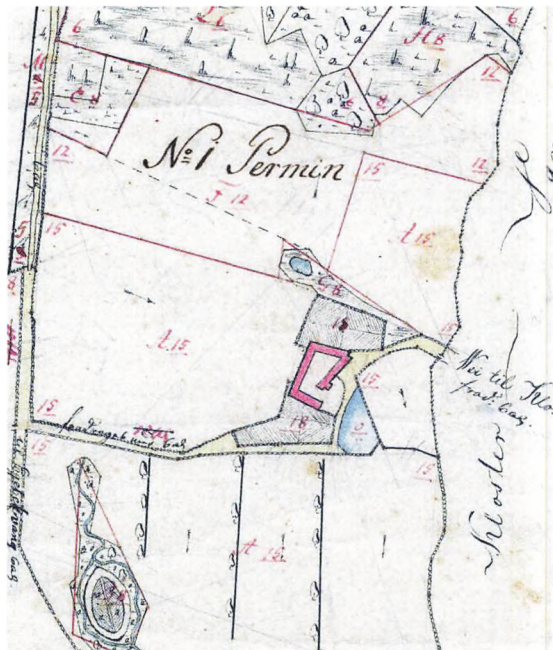
Rørtang består af fire gårde, som har græsning til 24 kreaturer i Sønderskoven. Egebækken snor sig omkring gårdene, hvor også gadekæret ligger. Et *indelugt* kan om sommeren have græs til to kalve. Endnu i dag eksisterer Hampe- eller Sandholmgaard som den kaldes samt den meget smukke velbevarede Hasselgaard. Men gadekæret – ak – er i dag helt udtørret og tilgroet (hvis det har været der). Hele den smukke landsby med dens tofter og vange er totalt opslugt af en meget ensartet parcelhusbebyggelse, og det gamle navn er tilmed ændret til Snekkersten. Men man kan dog nyde Egebækken og dens løb til Egebæksvang og Flynderupgård (bækken blev genoprettet for ti år siden). Kortet fra 1814 viser ikke noget gadekær, heller ikke Egebækken, men den danner ejerlaugsgrænse til Flynderup og Klostervangen (Helsingør Almindelige Hospitals egen vang). Egebækken er ved landboreformerne lagt i stenkiste, og denne blev opdaget ved etableringen af bækken.

1: Trist og rodet og slet intet vand, hvor gadekæret i Rørtang måske har været.

2: Rørtangs fem gårde og deres tofter, men der er ikke afsat noget gadekær.

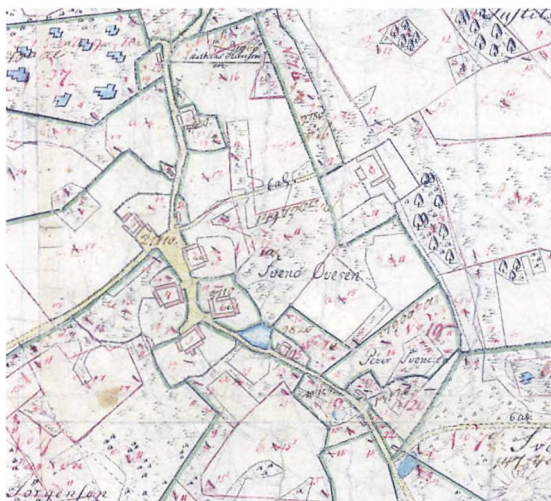
Flynderup har to små vange og en hørhave. Der er græsning til 10 høfder i Sønderskoven. Et pænt gadekær findes stadig, men der har tilsyneladende været et større vandhul syd for den ene gamle bindingsværksbygning, som i meget dårlig stand stadig ligger der.

1: Den ene af Flynderups oprindelige gårde med gadekæret og måske en mødding.

2: Gadekæret ligger ud for Flynderupgård. Ved siden af græsser gæssene, men hønsene mangler.

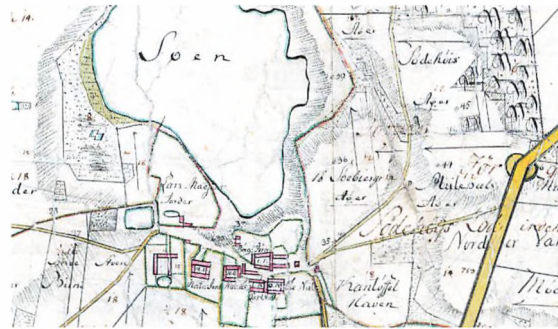
Mørdrup er med sine ni-ti gårde, fire husmandssteder og et mindre antal jordløse gadehuse fra gammel tid langt den største landsby på Sydkysten, og befolkningsmæssigt står den fuldt på højde med kirkebyen Tikøb. Der er tre vange, og de ni gårde har hver fem kreaturers græsning dvs. i alt 45 kreaturer. Her ligger gadekæret fint klemt inde mellem to af byens meget velbevarede gårde, der ligger samlet langs landsbygaden, og fire veje fører til og fra byen. Landsbyen var oprindelig krongods, men kom i 1672 til at høre under Krogerup Gods (ved Humlebæk). En af de gamle gårdes længer vender sig helt tillukket ud mod gaden.

1: *Mørdrup* har sit gadekær godt klemt inde mellem to af landsbyens oprindelige gårde.

2: *Mørdrups* landsbygade samt forte med gadekær og enkelte vange med stengærder.

Nyrup bestod af seks gårde, et landgildehus og tre holtzhuse. Et større vandhul ved den vestlige indgang til landsbyen er på gamle kort aftegnet som et vandhul. Det kan have været et oprindeligt gadekær eller *tuende smaa Fiske Parker foruden Fisk*. Landsbyen har tre vange, som er omgivet af tørvemoser, og enge bl.a. med myremalm (*Myre Engen*). Den udtørrede *Nyrup Sø* kan også have fungeret som gadekær eller i hvert fald som vandreservoir, da et sprøjtehus med sprøjte som en af de første i Tikøb sogn kom til landsbyen. Den store sø tilhørte ellers kongen. En fægang fra landsbygaden fører langs østsiden af søen til tørvemoserne og ud til overdrevsjordene, der ligger som fælles permanent græsningsareal. Landsbyens 24 kreaturer græsser ellers i *Vesterskoven*, der ligger vest for byen. På *Kirche Vang (Søndervangen)* findes en hestehave *Heste Haug Stette*, der ligeledes ligger vest for *Nyrup Sø*. Måske navnet *Hyrdebakke* relaterer til den. Landevejen mod *Gurre* er en del af *Frederik 2.s* kongevej mellem *Kronborg* og *Frederiksborg*, som kan følges videre ind i *Nyrup Hegn*.

1: Et lille vandhul vest for *Nyrup* kan have været landsbyens gadekær. Det er ikke synligt i dag.

2: *Nyrups* sprøjtehus.

Fra gadekær til branddam og brandslukning

Til historien gennem nogle af Tikøb sogns gamle landsbyer, deres kreaturhold og gadekær hører også gadekærenes funktion som vandreservoir til brandslukning. Det hændte jo tit, at der opstod ild i en af gårdene, hvilket var til fare for alle de øvrige gårde og huse, som i Saunte. Ved ildløs ringede man med kirkeklokken (Tikøb) eller man tudede i byhornet. Alle skulle da straks begive sig til brandstedet og være behjælpelig med slukningen. Man kørte vand i tønder fra gadekæret, og var det i nærheden af det, det brændte, lod man spande gå fra hånd til hånd. Nogle søgte at hindre ilden i at brede sig ved at rive taget af nærliggende bygninger ved hjælp af brandhager, økser og reb og fjerne andet letfængeligt materiale fra de nærmeste omgivelser. Landsbyvedtægterne foreskrev, at man flere gange årligt skulle syne ildsteder, ovne og skorstene, men husene var brandfarlige. Sognet fik da også, foruden deres gadekær et sprøjtehus, men det var først i 1862, at man med brugen af brandsprøjter fik bedre mulighed for at bekæmpe ildebrande. En pumpe på vognen gav tryk på vandet, og man kunne målrette en vandstråle på længere afstand, end man før havde kunnet ved kast af en spand med vand.

Indbyggerne i Saunte hygger sig omkring byens velholdte brandsprøjte.

Gadecær og brandsprøjter i Saunte og Nyrup

Det blev 1864 besluttet, at man anskaffede to hestetrukne brandsprøjter og lod bygge sprøjtehus til dem. Det ene sprøjtehus blev bygget i Saunte, hvor brandsprøjte nr. 1 blev stationeret. Brandsprøjte nr. 2 blev placeret i det nybyggede hus i Nyrup. Den sprøjte er nu placeret i Skotterup Sprøjtehus. Ser man på et landkort, var der også god mening i at vælge disse to placeringer, når det vidtstrakte område skulle dækkes af kun to sprøjter.

At der ikke kom sprøjte i »hovedstaden«. Tikøb, gav dog hurtigt anledning til en del kritik. Og kun to måneder senere vedtoges det, at der også i Tikøb skulle bygges et sprøjtehus – samt anskaffes en sprøjte hertil. I april 1867 stod de tre sprøjter endelig klar til brug. Saunte Sprøjte kom først i brug 1½ år efter leveringen. Det skete ved en brand i Havreholm i november 1868. Ved ildebrand i Saunte eller omegnen var der jo aldrig tvivl om at køre sprøjten ud hurtigst mulig, men ved ildebrand længere borte var det undertiden svært at beregne, hvor langt borte ilden var, og om der var for langt at køre.

I alle tilfælde og navnlig når man tvivlede om, hvor ilden var, var det brandfogeden, der bestemte, om man skulle køre. Det hændte, at man kørte ud og så opdagede, at ilden var længere borte, end man havde pligt til at køre, og så vendte man jo om. En sådan tur fik brandfolkene 1 kr. for. Brandsprøjternes historie kan man læse om på hjemmesiden for Helsingør Leksikon. Sådan blev gadekærenes liv forlænget, mens kreaturholdet ændredes og gårdene ofte blev sværere og sværere at genkende i landsbyerne.

Litteratur

Tim Grønnegaard: Tip, tap, tønde – ældgamle brønde, (Folk og minder fra Nordsjælland, årg. 73, 2018, side 11).

Lars Bjørn Madsen (red.): En beskrivelse af Tikøb sogn 1681, Helsingør Kommune Museer 1997, Lars Bjørn Madsen: Landsbyen Reerstrup (upub. 2020, Råstofplan 2012).

Retsopgør i Helsingør

Af Peter Birkelund

Efter 5 års besættelse gik retsopgøret mod landssvigere og værnemagere i gang i sommeren 1945. En række love med tilbagevirkende kraft blev vedtaget, og hen over de følgende år blev mere end 13.500 dømt efter straffelovstillæggene. Siden har flere betegnet retsopgøret som unødigt strengt og uretfærdigt, da det især ramte de små fisk hårdt. Opgøret ramte undertiden skævt, men der var også en form for retfærdighed til.

Denne artikel handler om en af disse små fisk, Peder Evald Nielsen, der blev fanget ind i Retsopgørets store net. Han sad interneret frem til juli 1945 og kom efterfølgende igennem et langvarigt juridisk forløb. Men han slap ud igen – næsten helskindet!

Arrestationen

Den 5. maj 1945 kl. 9.30 mødte en politibetjent op på gården »Birkehøjgaard« på Esrumvej uden for Helsingør, hvor den 56-årige gårdejer og tidligere restauratør Peder Evald Nielsen blev anholdt. Han var opført på de lister, hvorefter der skulle arresteres til det retsopgør, som var planlagt efter den tyske besættelse af Danmark. Han var mistænkt for at have stukket en lokal malersvend, som efterfølgende blev deporteret til koncentrationslejr i Tyskland. Desuden var han mistænkt for at have været ophavsmand til et overfald på en smedemester, begået af tyske soldater. Ligeledes havde han i en årrække leveret mad og bispist et større antal tyske soldater og officerer i og fra sin pension »Nordkap« i Helsingør, og endelig var Nielsen medlem af det danske nazistparti, DNSAP. Alvorligst var naturligvis angiverisigtelsen.

Han blev interneret på »Wisborg«, det lokale Gestapo-hovedkvarter i Helsingør, som samme morgen var overtaget af modstandsbevægelsen. Her sad han interneret indtil den 20. juli 1945, hvor han efter første retsmøde i Retten i Helsingør blev løsladt. Men sagen mod ham fortsatte.

Nielsen og Pensionat Nordkap

Peder Evald Nielsen blev født 31. maj 1889 i Haslev. Han blev udlært slagter i faderens forretning, hvorefter han fra 1909 drev egen slagterforretning i Aversi ved Haslev. I 1931 overtog han pension »Nordkap« i Helsingør. Han indmeldte sig i september 1940 i det danske nazistparti, DNSAP, hvor han en kort overgang var kasserer for den lille Helsingør-afdeling.

Da Peder Evald Nielsen i 1931 overtog driften af Pensionat »Nordkap« i Bjerregade 31 i

Tilskuere i maj 1945 foran »Wisborg«, det tidligere hovedkvarter for Gestapo i Helsingør. Efter besættelsen rykkede modstandsbevægelsen ind og stedet blev nu anvendt til at huse internerede landssvigere. Frihedsmuseet. Foto: Børge Hansen.

Tysk vagtpost foran Kronborg i 1940. Frihedsmuseet. Foto: Fr. Schultz.

Helsingør, flyttede han ind i privatlejligheden på 1. salen. Han udviklede pensionatet til en pæn stor forretning – i 1939 havde han ca. 50 daglige pensionærer, der indtog deres måltider i »Nordkap«. Desuden leverede han dagligt omkring 70 middage ude i byen.

I sommeren 1941 begyndte antallet af spisende pensionærer at svinde ind, dels på grund af arbejdsløshed i byen, og dels fordi Nielsen var nazist. Da nogle tyske officerer i efteråret 1941 henvendte sig og ønskede at spise i pensionatet, indvilgede han. Tyskerne havde tidligere spist på KFUM's pensionat, men var blevet utilfredse med maden. I »Nordkap« spiste de i en stue for sig selv, og frem til januar-februar 1942 var de 10-15 tyske soldater de eneste tyskere, han havde på fuld kost. Men derefter steg antallet af daglige tyske pensionærer til 30

og til 70 og i perioder helt op til 100. I samme tidsrum faldt antallet af danske pensionærer til omkring 15-25 dagligt spisende, ligesom han holdt op med at levere middage ude i byen på grund af mangel på cykeldæk.

Tysk militærorkester spiller på Axeltorv i Helsingør i maj 1941. Frihedsmuseet. Foto: Paula Dahl.

Han oplyste under forhørene, at de danske pensionærer typisk kom fra arbejderklassen. Grunden til den dalende danske søgning skyldes, at disse havde søgt andre arbejdspladser væk fra Helsingør – men også, at mange formentlig ikke ønskede at spise et sted, som blev drevet af en nazist, der også bespiste tyskerne.

Et forhold som Peder Evald Nielsen var helt åben om var, at mens de danske pensionærer betalte 25 kr. pr. uge, så betalte tyskerne 35 kr. pr. uge (i hvert fald det sidste år han havde pensionatet). Men han hævdede, at han aldrig selv har søgt tyske pensionærer, ligesom det var tyskerne selv der havde sat prisen.

Tyskerne fik stort set den samme mad som de danske pensionærer, dog fik tyskerne ekstra grøntsager og æg. Ligesom tyskernes morgenmad hver morgen skulle bringes til Kronborg, hvilket gav et stort ekstraarbejde med smøring af mad og udbringning. Hvorfor Nielsen på ingen måde anså prisen på 35 pr. pr. uge for en høj betaling.

Fuld kost bestod af tre måltider:

Morgenkaffe med brød og smør (hvor tyskerne fik op til to æg)

Middagsmad bestående af to retter og kaffe

Aftensmåltid med et måltid og koldt bord med the eller mælk

Betalingen faldt i begyndelsen kontant, men da antallet steg, foregik betalingen via Nationalbanken. Den tyske regnskabsfører indsendte hver 10. dag en opgørelse over antallet af spisende, hvorefter pengene blev anvist til udbetaling gennem Niensens bank i Helsingør. Rationeringsmærker for smør og brød fik Nielsen af den tyske regnskabsfører.

Den 1. september 1943 afhændede han pensionatet. Den væsentligste årsag var, at tyskerne ofte klagede over maden, hvilket – ifølge Nielsen – var ganske uden grund, da de danske pensionærer, som spiste samme mad, altid roste maden. Han mente, at tyskerne ville tvinge ham til at tage endnu flere tyske soldater som pensionærer, hvis han fortsat drev det. Derfor afhændede han pensionatet.

I oktober 1943 købte Peder Evald Nielsen den 20 td. land store gård »Birkehøjgaard« for 55.500 kr. med besætning og inventar. Gården blev opgivet i 1947, hvorefter Nielsen og hustru – efter en kort residens i Jørlunde ved Slangerup – flyttede til gården Kildedal i Uggeløse.

Tyske vagtposter i Helsingør Havn i 1944.
Frihedsmuseet.

Brandattentater og rudeknuseri

De mange tyske soldaters færden og bespisning i »Nordkap« og ægteparret Niensens medlemskab af DNSAP var en torn i øjet på mange i Helsingør. Det kan således ikke forbavse, at pensionen var udsat for sabotage og hærværk.

Af politiets rapporter ses der anmeldelser for forsøg på ildspåsættelse i pensionatets køkken ved brug af en brandmaskine natten til den 6. november 1942. Og i begyndelsen af januar 1943 blev en vandkande kastet ind gennem et åbentstående vindue til ægteparrets soveværelse. Den 31. januar 1943 var der ildspåsættelse af Niensens lysthuse på Gefionsvej, hvor det ene hus nedbrændte. Den 25. august 1943 blev Pension »Nordkap« udsat for rudeknusning under urolighederne i byen. Og en anden aften i august var der optøjer foran »Nordkap«, hvor dansk politi og tyske soldater spredte den forsamlede folkemængde.

Især sabotagesforsøget natten mellem 5. og 6. november påkalder sig opmærksomhed, hvilket det også gjorde i samtiden. Sabotager mod værnemagervirksomheder, det vil sige virksomheder der arbejdede for tyskerne, var i 1942 relativt sjældne. I Helsingør havde der tidligere været nogle sabotager rettet mod skibsværftet, men ellers havde der på den front været meget fredeligt i byen. Derfor var dansk politi på tæerne, da de om morgenen den 6. november fik anmeldelse om et brandattentat i »Nordkap«.

Da ægteparret kl. 5.15 kom ned i køkkenet for at begynde at tilberede morgenmad til deres pensionærer, fandt de i et hjørne forkullede rester af et bål. Ilden var gået ud, men havde svedet malingen af et køkkenskab og ødelagt gulvet. Skaden var til at overse. Det krævede blot en afhøvling af gulvet og maling af køkkenskabet – i alt 65 kr.

Det var således ikke skadens størrelse, der gav anledning til bekymring, men hvad den nærmere undersøgelse viste. Der var tale om hjemmelavet brandmaskine af en type, der havde været anvendt ved andre sabotager – senest mod Helsingør Skibsværfts modellager natten til den 4. november – altså få dage før. Man

stod med andre ord overfor en organiseret illegal sabotageorganisation – formentlig af kommunistisk observans. Og det blev taget særdeles alvorligt, hvorefter det helt store apparat blev sat i sving med en intensiv efterforskning – bl.a. med inddragelse af Rigspolitichefens Rejseafdeling, hvor selveste politikommissær Otto Himmelstrup egenhændigt mødte op.

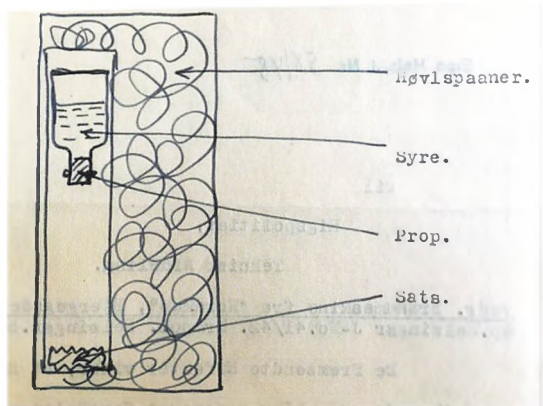

Politifoto af køkkenet i »Nordkap«, som en kommunistisk gruppe i november 1942 forsøgte at brænde af med en hjemmelavet brandbombe. Bomben fungerede, men brændte ud uden at antænde møblelementet. Brandstedet ses til højre ved køkkenskabet.

Helsingør Politi: Straffeakt 154/1949, pk. XI-I.e-372, Rigsarkivet.

Politiets nærbillede af det sodsværtede køkkenskab efter det mislykkede brandattentat i »Nordkap«. Helsingør Politi: Straffeakt 154/1949, pk. XII.e-372, Rigsarkivet.

Politiets tegning af den »brandmaskine«, der blev fundet i køkkenet i »Nordkap«. Politiet kunne hurtigt konstatere, at bomben var af samme type, der var anvendt ved flere sabotagesforsøg på Helsingør Skibsværft – man stod overfor organiseret kommunistisk sabotage. Helsingør Politi: Straffeakt 154/1949, pk. XI-I.e-372, Rigsarkivet.

Politiet mente, at det måtte være en lokalkendt, der havde anbragt bomben. Derfor blev Peder Evald Nielsen og hustru sat til at udfærdige en liste over tidligere og nuværende pensionærer. Det var ikke helt let, da Nielsen ikke havde ført bøger over gæsterne. Det blev en liste på 29 navne, hvor politiet også ønskede at vide, om der var kommunister iblandt. Alle blev grundigt afhørt.

Mistanken indsnævres til den 29-årige malersvend, Ove Bjørn Henriksen, der tidligere havde spist i »Nordkap« – og havde ry for at være kommunist. Han havde tidligere været afhørt i forbindelse med sabotager på skibsværftet og om episoder i Helsingør, hvor der var blevet malet tysk fjendtlige slagord på husmure – ligesom han også blev afhørt i forbindelse med jernbaneattentatet ved Espergærde (Egebæksvang) den 6. november 1942. Men afhøringerne havde ikke givet anledning til at skride ind.

De sidste 8 år havde han arbejdet på skibsværftet som maler. Det understøttede politifolkenes mistanke, at Henriksens navn dukkede op

Tysk ammunitionstog afsporet af kommunistisk gruppe ved Espergærde natten mellem d. 6. og 7. november 1942. Da gruppen ikke havde sprængstoffer, blev sabotagen udført efter anvisningerne i »Kogebogen« ved at løsne og bøje en skinne. Det var den første succesfulde jernbanesabotage i Danmark. Frihedsmuseet.

både i forbindelse efterforskningen af sabotagetilfælde på skibsværftet og som pensionær i »Nordkap«. Det ses da også tydeligt, at afhøringerne var særlig skrappe overfor Henriksen. Ved ransagningen af hans hjem fandt politiet 18 eksemplarer af november-nummeret af det illegale kommunistiske blad, »Ny tid« – bundtet og klar til uddeling. Og da det viste sig, at Henriksens forlovede tidligere havde været køkkenpige i »Nordkap«, blev mistanken yderligere bestyrket. Kæresten nægtede at kende til ulovlige handlinger og udtalte: »Det kan siges, at Ove er en meget ivrig kommunist, men såfremt han foretager sig sabotagehandlinger, holder han hende udenfor, og hun er faktisk ganske uvidende om noget sådant«.

Den 20. november blev han anholdt af dansk politi og sigtet for sabotage og overtrædelse af Kommunistloven. Han blev fængslet i Helsingør og senere overført til København. Her blev han dog frikendt for attentatet ved byretten. Men i stedet for at blive løsladt, blev han interneret i Horserødlejren sammen med de øvrige kommunister. Den 29. august 1943 overtog ty-

skerne lejren, som i oktober blev tømt for kommunister. Henriksen og alle de øvrige interne-rede kommunister blev sendt til Tyskland og derfra videre til koncentrationslejren Stutthof i Østpreussen (nu Polen).

Efter krigen blev Peder Evald Nielsen mistænkt for at have medvirket til Henriksens arrestation og deportation.

Kommunistisk løbeseddel opklaret ud for Helsingør Skibsværfts hovedbygning i Helsingør 30. juli 1942. Helsingør Politi: Efterforsknings-sager. SIPO, 68/1942, pakke XII.f-2, Rigsarkivet.

Ove Henriksen var kommunist, og han var sabotør – og det var faktisk ham og hans gruppe, der havde forsøgt at brænde »Nordkap« af. I sommeren 1942 blev Henriksen en fast del af en lille kommunistisk sabotagegruppe på skibsværftet, som udførte mindst fire (ikke særlig succesfulde) sabotager på værftet. Gruppen stod også for attentatet mod »Nordkap«, hvor de benyttede samme type hjemmelavede brandmaskine, der blev anvendt ved flere af sabotagerne på værftet. Brandmaskinen, der havde betegnelsen »Cigaren«, var fremstillet efter beskrivelserne i »Kogebogen«, som den kommunistiske sabotageleder, Eigil Larsen, havde skrevet. Færdige brand- og sprængstoffer med sikre tændingsmekanismer var i 1942 endnu ikke til at opdrive i Danmark, så de måtte fremstilles. Ud fra oplysninger i leksika, kemi-bøger, fra frivillige i den spanske borgerkrig og kemiingeniører, fremstillede Eigil Larsen en omfattende sabotagemanual, »Kogebogen«, i 5 eksemplarer. Ved sabotagen på værftet den 9. september 1942 blev den mand, som skulle placere »Cigaren«, svært forbrændt på hænder og i hoved, da bomben antændtes for tidligt. Det førte til en anbefaling i »Kogebogen« om

at bære handsker under transport og anbringelse af »Cigaren«.

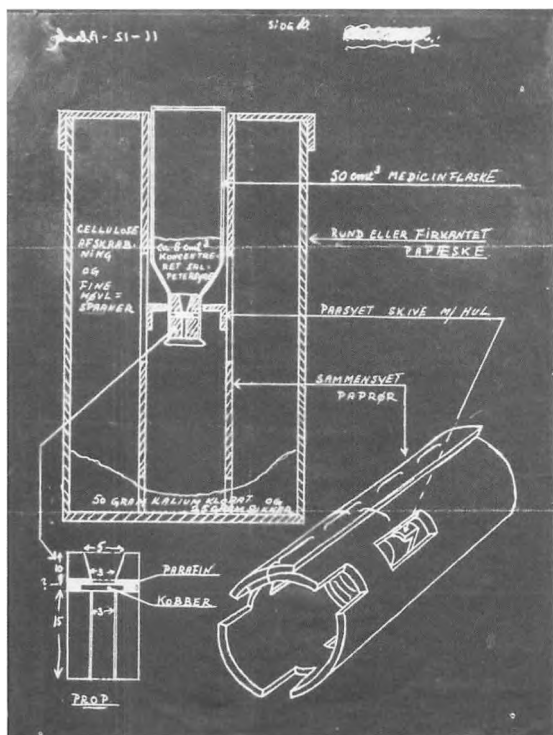
I begyndelsen af januar 1943 blev der en nat kastet en porcelænsvandkande ind gennem et åbentstående vindue til ægteparret Niensens soveværelse på 1. salen over pensionatet. Der skete ingen skade, men både politi og Peder Evald Nielsen var af den opfattelse, at det var chikane på grund af, at ægteparret var nazister.

Og i slutningen af januar 1943 var sabotører endnu en gang ude efter Nielsen. Her kender vi ikke sabotørerne, men det er nærliggende at

tro, at det igen var kommunisterne, der var på spil.

Nielsen havde en større have på Gefionsvej i Helsingør, hvor der blev dyrket grøntsager til pensionen, og på en stor lejet grund havde Nielsen svine- og hønsehold. En medhjælper stod for arbejdet i haven.

Natten til den 31. januar 1943 blev et lysthus i haven antændt og nedbrændte, mens et andet træhus var forsøgt antændt med petroleum – men uden held. En tom flaske, som blev fundet på brandstedet, blev indsendt til undersøgelse for fingeraftryk, hvilket dog ikke bragte opklaringen nærmere. Politiet kunne blot konstatere, at der formentlig lå et politisk motiv bag ildspåsættelsen.

Beskrivelse i »Kogebogen« af hvordan man fremstiller en hjemmelavet brandbombe, kaldet »Cigaren«. »Kogebogen« blev udarbejdet i 1942 af den kommunistiske sabotageleder, Eigil Larsen, og indeholdt opskrifter på hjemmegjorte sabotagemidler og anvisninger på sabotagemetoder. Det var en »cigar«, som blev benyttet ved sabotageforsøget mod »Nordkap« i november 1942. Frihedsmuseet.

Urolighederne og strejkerne, der i august 1943 rullede hen over Fyn og Jylland, fik også en kortvarig udløber i Helsingør. I dagene 25.-26. august havde arbejderne på Helsingør Skibsværft nedlagt arbejdet og drog i flokke rundt i byen, hvor de forøvede hærværk mod forretninger, der handlede med tyskerne. Hen på eftermiddagen den 25. august blev flere ruder smadret i »Nordkap«, hvilket ophidsede en mindre flok tyske soldater, der senere kom for at drikke kaffe eller spise aftensmad. Soldaterne overfaldt en lokal smedemester, som fra den anden side af gaden betragtede ødelæggelserne. Soldaterne hev smedemesteren ind i pensionatet, hvor han blev tildelt en række

Eigil Larsen (1903-1972), skibsbygger. Medlem af DKP. Han blev som kommunist arresteret den 22. juni 1941 og interneret i Horserød. Flygtede i juni 1942 og blev leder af den tidlige kommunistiske sabotageaktivitet, bl.a. i Helsingør. Han frem-

stillede »Kogebogen« med anvisninger på hjemmelavede sabotagemidler og -metoder. Han var leder af sabotageorganisationen KOPA/BOPA i 1942-44. Frihedsmuseet.

slag i hovedet. Smedemesteren blev dog hurtigt frigivet igen og led ikke den store overlast. Men spørgsmålet var efter besættelsen, om Peder Evald Nielsen foranledigede overfaldet på smedemesteren?

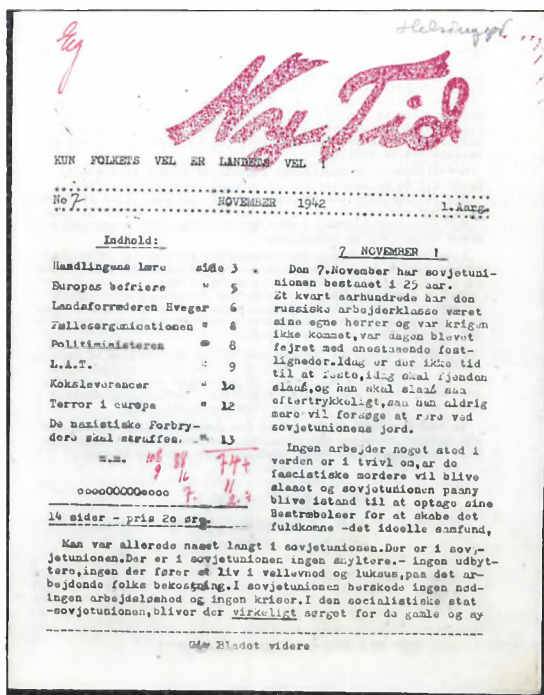
Slagteriudsalg i Helsingør efter urolighederne i august 1943. Mange forretninger, der handlede med tyskerne, fik knust ruderne af strejkende arbejdere. Frihedsmuseet.

En anden episode, som Nielsen også var mistænkt for at stå bag, fandt sted ligeledes i slutningen af august 1943. En aften var det rygtedes, at der blev afholdt nazistmøde hos Nielsen i »Nordkap«, hvilket foranledigede, at der samledes en større menneskemængde i kvarteret. Til sidst måtte politiet sprede menneskemængden. Under dette kom seks fuldt bevæbnede tyske soldater, som tog del i arbejdet med at sprede masserne og afspærrede Bjerggade. Nielsen var mistænkt for at have tilkaldt de tyske soldater.

Episoderne i august 1943 var kulminationen på lang tids chikanerier og sabotageforsøg – og var en af grundene til, at Nielsen afhændede pensionatet.

Var der tale om stikkeri?

En væsentlig årsag til Peder Evald Niensens anholdelse den 5. maj var anmeldelser om, at Nielsen skulle have angivet personer til tyskerne. Den ene anmeldelse var indgivet af malersvend Ove Bjørn Henriksen, som var arresteret i forbindelse med sabotageforsøget den 5. november 1942 og siden deporteret til koncentrationslejr. Og den anden af den lokale smedemester, som var blevet overfaldet af tyske soldater i forbindelse med rudeknusningerne den 25. august 1943 – angiveligt efter opfordring fra Nielsen.

Det illegale kommunistiske blad »Ny Tid«, november 1942. Bladet blev fremstillet og uddelt af DKP i Helsingør. Det var 18 eksemplarer af dette nummer, som dansk politi fandt ved ransagningen af Ove Bjørn Henriksens bopæl. Det Kongelige Bibliotek.

Ove Bjørn Henriksen, der havde tilbragt 15-16 måneder i koncentrationslejren Stutthof, var

Ove Bjørn Henriksen (1913-1964), skibsmaler. Medlem af DKP. Han blev i sommeren 1942 medlem af en lille kommunistisk sabotagegruppe på Helsingør Skibsværft, der gennemførte flere mislykkede sabotager på værftet – og mod

pension »Nordkap«. Arresteret af dansk politi og sigtet for sabotagen mod »Nordkap«. Frikendt, men interneret for kommunistisk virksomhed og siden deporteret til koncentrationslejren Stutthof. Blev efter døds march befriet af russiske soldater i marts 1945 og returnerede til Danmark i juni 1945. Horserød-Stutthof Foreningen. Foto: Leni Madsen.

vendt levende hjem fra sult, tvangsarbejde og døds march. Han var af den faste overbevisning, at det var Peder Evald Nielsen, som havde angivet ham som kommunist og som mulig anstifter af branden. I 1941-42 havde Henriksen i mere end et år klaret frisag og undgået internering. Derfor mente han, at hvis Nielsen ikke havde oplyst, at han var kommunist, ville han være gået fri og undgået KZ-opholdet. Men af politiets efterforsknings sag fremgår det, at politibetjentene selv blev opmærksomme på ham under afhøringerne af pensionærerne – og at Nielsen ikke på eget initiativ henledte opmærksomheden på Henriksen som kommunist. Først da Nielsen udtrykkeligt blev forespurgt af politiet, oplyste han, at Henriksen var kommunist.

Også anklagerne vedrørende hændelserne i de turbulente augustdage 1943, som Peder Evald Nielsen angiveligt skulle stå bag, tilfaldt det Helsingør Politi at skaffe oplysninger om. Mod disse anklager for angiveri fortalte Nielsen i sommeren 1945 om den første episode, at da soldaterne så de ituslåede ruder, gik de amok. Og uden nogen anledning eller opfordring fra Nielsen eller hans hustrus side, skred soldaterne over på den anden side af gaden og overfaldt

smedemesteren. Ifølge Nielsen, som ikke selv så optrinnet, lagde hans hustru sig imellem og fik soldaterne så meget beroliget, at smedemesteren kunne forlade pensionatet.

Om den anden episode forklarede Nielsen, at der ikke havde været tale om noget møde, men at han blot havde 8-10 partimedlemmer til kaffe i privaten. I løbet af aftenen havde hans hustru ringet til politiet to til tre gange og anmodet om assistance, da der var forsamlet en større menneskemængde. Men det var hverken ham eller nogen fra selskabet, der havde tilkaldt tyskerne.

Herefter gik politiet på jagt efter vidner, som kunne be- eller afkræfte angiverimistan-ken. Peder Evald Niensens hustru fortæller, at hendes mand efter rudeknusningen den 25. august havde sagt, da han så smedemesteren stå på fortovet foran sin virksomhed: »Der står smeden ovre. Han har heller ikke fået lavet noget«. Med det mente han (ifølge hustruen), at det meste af byen lå stille p.g.a. urolighederne, og derfor fik smeden heller ikke lavet noget. Angiveligt hørte en dansktalende soldat, Hans, udtalelsen – og misforstod den – idet han straks efter overfaldt smedemesteren. Både Nielsen og hustruen fortæller, at der aldrig har været uoverensstemmelser med smedemesteren.

Ingeborg, en tidligere ansat i »Nordkap«, fortalte, at da soldaten Hans slog smedemesteren, havde fru Nielsen lagt sig imellem og sagt: »Det må du ikke, Hans. Smeden bor derovre. Han har lov til at være der«.

Den overfaldne smedemester mente derimod helt sikkert, at Peder Evald Nielsen var ophavsmand til overfaldet. Smedemesteren havde, mens han besigtigede ødelæggelserne på »Nordkap«, højlydt sagt til sin lærling: »Se, nu tør Nielsen komme frem. Fy, hvor må han skamme sig«. En udtalelse, som Nielsen ikke kunne undgå at høre, hvilket også var meningen. Senere, da smeden igen stod i porten, kom tre tyske soldater ud af pensionatet og tvang ham til at følge med. Inde i pensionatet fik han 3-4 kraftige slag i hovedet, men fru Nielsen fik det stoppet.

En række beboere i Bjergegade og andre vidner blev afhørt. De bekræftede forløbet på ga-

Helsingør Skibsværft i brand efter sabotagen den 14. april 1944. Sabotagen beundres af en større tilskuerskare. Efter de første famlende sabotager mod skibsværftet i 1942-43, blev værftet udsat for flere store sabotagehandlinger i 1944. Frihedsmuseet.

den, men ingen kunne sige noget om årsagen til overfaldet eller om Niensens eventuelle medvirken. Og Nielsen selv nægtede på det bestemteste at have medvirket eller have noget som helst ansvar for overfaldet. Ligesom han nægtede at have hørt smedemesterens udtalelse.

Byretsdommen

Ingen af de meget alvorlige anklagepunkter for stikkeri kunne således stå for en nærmere undersøgelse. Da det endelig anklageskrift blev præsenteret den 24. september 1947, nævnte dette intet om angiveri. Men det indeholdt udelukkende en sigtelse for at have taget overpris for bespising af tyske soldater.

Efter nogle retsmøder blev Peder Evald Nielsen den 1. juni 1948 idømt 30 dages hæfte og konfiskation af 12.448 kr. for overtrædelse af

Prisloven – nemlig 10 % af det beløb han havde fået udbetalt gennem Nationalbanken. Ligeledes skulle han betale sagens omkostninger.

Den lokale stævningsmand forkyndte den 16. juni 1948 dommen for Nielsen på hans bopæl. Nielsen erklærede sig på stedet utilfreds med dommen og ankede den til landsretten med krav om frifindelse. Anklagemyndigheden påankede også sagen – til skærpelse af straffen.

Landsrettens dom

Anklagen gik på, at Peder Evald Nielsen i den tid han drev pension »Nordkap« (fra 1. september 1942 til 31. august 1943) dagligt havde bespist ca. 50 tyske soldater. Af disse havde han beregnet sig en pris på 5 kr. pr. person pr. dag – mod 3.50 kr. – som efter anklagemyndigheden

måtte opfattes som rimeligt. Altså en ulovlig fortjeneste på mindst 27.000 kr. Kravet fra anklagemyndigheden var frihedsstraf og konfiskation af den ulovlige fortjeneste.

Dommen faldt den 7. marts 1949, og frifandt Peder Evald Nielsen for at have taget overpris. Anklageren havde tilsluttet sig frifindelsespåstanden, idet Prisdirektoratet i lignende sager havde undladt at begære tiltale, »når de opnåede priser ikke oversteg, hvad værnemagten i almindelighed betalte for forplejning – forudsat at pensionatsejeren ikke selv havde udvist initiativ til forholdet«. Og i Niensens tilfælde lå prisen indenfor prisniveauet – og det havde ikke været muligt at påvise, at Nielsen selv havde udvist initiativ for at opnå merprisen.

Den 18. marts 1949 måtte stævningssmanden afsted igen, hvor han kl. 14.10 personligt forkyndte landsrettens dom overfor Peder Evald Nielsen på hans bopæl på Uggeløse Mark, hvorefter han overrakte ham en genpart af dommen.

Fire års kamp var slut. Den lille mand havde fået sin ret i det kaotiske retsopgør. Og så alligevel ikke helt!

Revisionsudvalget for Tyske Betalinger

Nok havde Peder Evald Nielsen landsrettens ord for, at han ikke strafferetsligt havde begået noget ulovligt. Men alligevel blev han af Revisionsudvalget for Tyske Betalinger præsenteret for et krav om tilbagebetaling. Revisionsudvalget havde til opgave at fastslå de oppebårne fortjenester, men ikke at tage stilling til, om der skulle foretages en særlig beskatning eller om strafansvar skulle gøres gældende. Revisionsudvalget undersøgte ca. 50.000 sager, hvoraf 14.000 blev revisorbehandlet. I 10.000 sager blev der afsagt kendelse om tilbagebetaling af 318 mill. kr.

Da landsretten frifandt Peder Evald Nielsen, blev forholdet overført til *Lov nr. 500 af 9. oktober 1945 om tilbagebetaling af fortjeneste ved erhvervsvirksomhed mv. i tysk interesse*. Gennem den strafferetslige proces mod Nielsen havde Revisionsudvalget for Tyske Beta-

linger hele vejen på sidelinjen været inddraget og holdt orienteret.

Udvalget gennemgik sagen, og efter nøje at have gransket betalingerne fandt man, at for tiden frem til 1. februar 1943 androg betalingen 4,50 kr. pr. mand pr. dag. Fra 1. februar til 1. juni 1943 var betalingen 4,75 kr. og herefter 5. kr.

Peder Evald Nielsen hævdede, at dette bestemt ikke var urimeligt, da morgenmaden skulle bringes til soldaterne på Kronborg – og at tyskerne hver dag fik to æg og krævede mange grøntsager. De danskere, som spiste på hans pensionat, betalte 25 kr. ugentligt – men kun i seks dage, da Nielsen hævdede, at de ikke fik mad om søndagen. Ligeledes var det Niensens påstand, at de tyske soldater ofte nægtede at spise den middag, han serverede. Derfor var han tvunget til at betale dem fuld godtgørelse og var samtidig nødt til at kassere maden. Et tab som Nielsen satte til 2.500 kr.

Tyske marinesoldater på vej gennem Bjerregade ved Axeltorv i Helsingør. Det kunne være tyske soldater som disse, der fik deres daglige måltider fra »Nordkap«. Frihedsmuseet.

På baggrund af Prisdirektoratets udmeldinger fastsatte Udvalget i Niensens tilfælde en rimelig daglig kostpris incl. fortjeneste til 4,50 kr. pr. person. Det betød, at der ikke skulle ske tilbagebetaling for perioden frem til den 1. februar 1943. Men tilbagebetalingskravet for den efterfølgende periode blev opgjort således:

1.	Modtaget fra 1. februar til 31. maj 1943 svarende til 9306 kostdage á 4,75 kr.	44.200 Kr.
	Rimelig betaling 9306 kostdage á 4,50 kr.	41.877 Kr.
	Tilbagebetaling	2.323 Kr.
2.	Modtaget fra 1. juni til 31. august 1943 svarende til 8360 kostdage á 5 kr.	41.800 Kr.
	Rimelig betaling 8360 kostdage á 4,50 kr.	37.620 Kr.
	Tilbagebetaling	4.180 Kr.
	Tilbagebetaling (2.323 + 4.180 kr.)	6.503 Kr.
	Fradrag for tab	2.500 Kr.
	At tilbagebetale	4.003 Kr.

Interessant er det, at mens By- eller Landsret havde opereret med ca. 50 dagligt spisende tyske soldater i »Nordkap«, tog Revisionsudvalget mere korrekt udgangspunkt i, at det drejede sig om 100 spisende tyskere.

På baggrund af beregningen afsagde revisionsudvalget den 18. august 1949 kendelse, som forpligtede Peder Evald Nielsen at tilbagebetale på 4.003 kr. Af ukendte årsager blev kendelsen først i slutningen af november via sagføreren fremsendt til Nielsen, som omkring 3.-4. december indbetalte pengene til revisionsudvalget.

Sagen, der var startet som en af de alvorligste kategorier, nemlig angiveri og stikkeri, endte med en retslig frifindelse for værnemageri – men dog med en mindre efterfølgende tilbagebetaling. Så selv i det turbulente retsopgør var der en form for retfærdighed og retssikkerhed at finde. Der var intet ulovligt i at handle med tyskerne og tage penge for det – blot det ikke var alt for meget – og man ikke selv havde taget initiativ til at øge indtjeningen.

Men sagen mod Peder Evald Nielsen viser mere end det. Den udstiller også samarbejdspolitikens grumme følgevirkninger i det praktiske liv, hvor dansk politi i efteråret 1942 med stor nidkærhed efterstræbte kommunister

og sabotører – med store konsekvenser for den enkelte. Og endelig afslører sagen dansk politis effektivitet og efterforskningsmetoder, som på kort tid indkredsede den rette gerningsmand, der dog blev frikendt på grund af manglende bevis.

Kilder

Helsingør Politi: Straffeakt 154/1949 (pk. XI-I.e-372), Rigsarkivet.

Helsingør Politi: Efterforskningsager. SIPO. Sagerne 34/1943 og 55/1943 (pk. XII.f-3), 471/1943 (pk. XII.f-5) og 58/1945 (pk. XI-I.f-15), Rigsarkivet.

Statsadvokaten for Sjælland 3. ekstraordinære statsadvokatur: A-journalsag VI 206 (pk. 47), Rigsarkivet.

Statsadvokaten for Særlige Anliggender: AS-sagerne 6-221, 6-226 og 6-255 (pk. 24), Rigsarkivet.

Politiets Efterretningstjeneste: Centralkartoteket, CK-kort for Peder Evald Nielsen (pk. 386), Rigsarkivet.

Politiets Efterretningstjeneste: Registreret kil-demateriale, K 9922 (pk. RK-59), Rigsarkivet. Revisionsudvalget for Tyske Betalinger, Handelssager (W), W 5528 (pk. 641), Rigsarkivet. Frihedsmuseets Dokumentarkiv, nr. 30C-10267 vedr. Ove Bjørn Henriksen.

Litteratur

Henrik Arendsdorff Bengtsen: Af modstandskampen i Helsingør i Årbog for Helsingør By-museum, 1979, s. 29-64.

Anders Bjørnvad: Hjemmehæren. Det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45, 1988, s. 56-60.

Artiklen har været bragt i Tidsskriftet »Siden Saxo« nr. 2/2019.

Peter Birkelund er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet.

Over alle grænser: Kulturmøde og fredelig sameksistens

Den Internationale Højskole 1921-2021

Af Kristof Kristiansen og Søren Launbjerg

Den Internationale Højskole (IPC) set fra søen.

Omkring 1. november 1928 ankom den 22-årige englænder Reginald Spink til den tidligere så fornemme, men nu noget ramponerede proprietærgård, »Sophienlyst«, på Montebello Alle nr. 1. Her var »Den Internationale Højskole« (normalt forkortet IPC efter det engelske navn »The International People's College«) blevet åbnet godt 7 år tidligere, og Spink skulle møde skolens stifter og forstander, Peter Manniche. Spink var selv født i York i beskedne kår, men havde på grund af usædvanlige evner vundet et stipendium til den højskoleinspirerede og kvækerstøttede arbejderskole »Faircroft College«. Her havde han mødt nogle unge venstreorienterede danskere, heriblandt Johannes Sperling (central skikkelse i den danske syndikalistbevægelse, bror til H.C. Hansen og senere meget respekteret direktør for Dansk Folkeferie). De

havde tidligere været elever på højskolen i Helsingør, og støttet af Manniches anbefalinger var de kommet til Faircroft. Nu skrev de så tilbage til IPC, og efter deres anbefalinger indvilgede Manniche i, at Spink kunne få et stipendium til det 3 måneders vinterkursus.

Spink befandt sig godt på skolen, og selv om han ikke havde nogen formel uddannelse, lykkedes det ham på de tre måneder at lære udmærket dansk. Det imponerede Manniche så meget, at han tilbød, at Spink efter kurset kunne fortsætte som engelsklærer mod gratis kost og logi. Han forblev på IPC i ca. 9 måneder og fortsatte med at bo i Danmark op gennem 30'erne, blev dansk gift og ernærede sig som sproglærer og journalist. Sidst i 30'erne blev han ansat ved den britiske ambassade, og ved den tyske besættelse blev han sammen med det øvrige ambassadepersonale evakueret til London og tilknyttet den nystartede hemmelige militære organisation SOE, der skulle støtte opbygningen af modstandsbevægelser i de besatte lande. Han blev kontaktperson til Danmark og stod for BBCs radioprogrammer på dansk. Senere blev han næstkommanderende i SOE og var ved krigens afslutning betydningsfuld for beslutningen om, at Danmark i kraft af modstandsbevægelsens indsats fik status og privilegier som allieret krigsførende nation og ikke som tysk samarbejdspartner. Efter krigen og frem til sin død i 1994 var han en skattet kulturambassadør for Danmark i England, forfatter og oversætter af en række bøger om især H.C. Andersen og Carl Nielsen og modtager af fornemme danske priser, herunder – som den første udlænding – Ebbe Munck Hædersprisen.

Vi har fortalt så detaljeret om Spinks karriere, fordi der er så mange elementer i hans historie, der er karakteristisk for en ganske stor del af de tusinder af udlændinge, der gennem de forløbne 100 år har været elever på højskolen: beskedne økonomiske kår kombineret med begrænset formel uddannelse. Til gengæld masser af energi, kreativitet, politisk engagement og evne og vilje til at prøve at gøre verden lidt bedre. Tilfældighederne og betydningen af personlige kontakter svarer også til mange andres oplevelser. Selvfølgelig er hans særlige indsats for Danmark under og efter krigen helt exceptionel, men der er mange udenlandske elever, der har gjort rigtig meget for at udbrede kendskabet til Danmark i udlandet, ligesom der er mange danske elever, der med den internationale inspiration fra højskolen sidenhen har gjort karriere inden for udviklingsorganisationer, diplomati, menneskerettighedsbevægelser eller folkeoplysning i Danmark.

I sine erindringer fra 1983 sammenfatter Spink sit møde med Manniche og IPC på følgende måde: »Manniche var en genial igangsætter, som på nogle folk kunne virke naiv, men som også besad en god forretningssans. Han inspirerede alle, elever såvel som lærere, der kom i forbindelse med ham, og forretningsmanden i ham gjorde, at han altid formåede at lokke penge ud af udenforstående velgørere. Af overbevisning var han grundtvigianer og kristelig socialist, og han var blevet grebet af fredsbevægelsen og det engelske kvækersamfund. Midt under Den Første Verdenskrig var han rejst til England for der at gøre propaganda for sin store idé og skaffe penge til dens virkeliggørelse. Den gik ud på at grundlægge en skole, der med rod i den danske folkehøjskole, og så snart krigen var forbi, skulle samle unge mennesker fra de krigsførende lande og opdrage dem i fredens og samarbejdets ånd, så der aldrig skulle blive krig igen ... Da jeg kom der, var skolen endnu under udvikling. En foredragsbygning var færdigbygget, men var i den strenge vinter knapt nok opvarmet. Ellers bestod skolen af et par spredte gårdsbygninger, som lærere og tidligere elever havde omdan-

net og restaureret. Vi fortsatte i min tid med at udjævne grunden omkring bygningerne og anlægge en have, et arbejde som Manniche selv tog del i ... Den politiske reaktion, som voksede i takt med den tiltagende økonomiske krise ... synes aldrig at dæmpe på Manniches optimisme eller fjerne hans drengede smil. Han lignede de små glade tumlinger, man legede med som barn. Man stillede dem på hovedet, og straks stod de på benene igen.«

Manniche foran Sophienlyst 1919-21.

Læreår

Det skal understreges, at ideen til en fredsorienteret international højskole ikke var kommet pludseligt og ud af den blå luft til Manniche.

Han var født i Frederiksværk i 1889 som søn af en lærer, og han tog også selv lærerekamen fra Blågård Seminarium i 1912 og blev cand.mag. i dansk og engelsk fra Københavns Universitet i 1918. I årene forud for udbruddet af Første Verdenskrig var der i København et levende foreningsliv orienteret mod internationalt fredsarbejde. Veteranen Frederik Bajer, der i 1882 havde været medstifter af »Dansk Fredsforening«, blev i 1908 tildelt Nobels Fredspris og hans hustru, den fremtrædende kvindesagsforkæmper Mathilde Bajer, trak også fredsbevægelsen med ind i kvindebevægelsen. Både Socialdemokratiet og Det radikale Venstre var stærkt involveret i fredsarbejdet,

og Manniche fik fra et tidligt tidspunkt mange og tætte kontakter til Socialdemokratiet og til arbejderbevægelsens højskoler (Johan Borup havde allerede fra 1891 drevet daghøjskole for arbejdere i København, Esbjerg Højskole var etableret 1910, og fra 1929 omdannedes også Roskilde Højskole til arbejderhøjskole). En vigtig kontakt var endvidere det engelsk inspirerede Kristelige Studenter-Settlement (oprettet 1911), hvor unge venstreorienterede universitetsstuderende underviste og drev socialt arbejde i Københavns arbejderkvarterer. Her var Manniche en aktiv deltager og fik tætte venner, der fulgte ham videre i karrieren, især den senere leder af Det Kongelige Teater, Cai Hegermann-Lindencrone, der gennem mange år fungerede som formand for skolens bestyrelse og Manniches væsentligste sparringspartner.

Det sidste men meget vigtige element i udviklingen af Manniches projekt kom med hans besøg hos de to kvækerstøttede voksenuddannelsesinstitutioner Woodbrooke og Faircroft nær Birmingham. Kvækerskolerne var stærkt inspirerede af Grundtvig og den danske højskolebevægelse og drev som dem frivillig, uformel voksenuddannelse, hvor de studerende boede på skolen, i de få måneder kurserne varede. Men derudover havde man også integreret studiekreds-baseret undervisning af mænd og kvinder og en stærk pacifistisk orientering, hvad der ikke var tilfældet for danske højskoler på dette tidspunkt. En delegation af engelske kvækere var i Danmark for at studere danske højskoler og ved et tilfælde faldt Manniche i snak med dem på Odense station, mens de ventede på toget. Med karakteristisk ildhu lykkedes det ham under dette korte møde at få udvirket en invitation til at besøge Woodbrooke. Besøget fandt sted midt under verdenskrigen, og rejsen blev både besværlig og farefuld.

Opholdet gjorde stort indtryk på Manniche, og han vendte ofte tilbage til oplevelserne der i sine mange skildringer af baggrunden for IPCs oprettelse. Især fremhævede han mødet med en ung kvæker, David Fry, der som militærnægter havde fungeret som ambulancefører i frontlinien. Under et engelsk angreb havde Fry

reddet en tysk soldat i ingenmandsland, men under transporten tilbage til egne linjer var Fry blevet ramt af en granat, der havde lammet ham livsvarigt i hele underkroppen. Tyskerens skæbne kendte han ikke til, men fandt efter langvarig efterforskning ud af, at han havde overlevet og var tilbage i sin fødeby Flensborg. Selv om Manniche ikke delte kvækernes pacifisme blev denne opofrelse for ham et symbol på næstekærlighed på tværs af grænserne og under de sværest tænkelige forhold. En ekstra pointe blev det naturligvis også for ham, at soldaten fra Flensborg sagtens kunne have været en dansksindet tysker udkommanderet til at kæmpe på tysk side.

Ved hjemkomsten fra England var Manniches tanker om en international højskole så afklarede, at han med støtte fra vennerne fra Settlementet og kontakterne i Socialdemokratiet kunne gå videre med planerne, og ved et møde hos Lindencrone i september 2019 besluttedes det formelt at etablere skolen.

Fra starten var Manniches ideer med skolen overraskende moderne: Hvor andre efter verdenskrigen søgte at løse konflikter ved at dele folkeslagene op og trække flere grænser, gik han i stedet ud fra, at man ved at bringe folk med forskellig etnisk, religiøs og social baggrund sammen, kunne aflive de stereotyper og den uvidenhed om andre kulturer, der ofte er roden til internationale konflikter og fjendebilleder. Det var imidlertid ikke hans intention at udjævne eller camouflere etniske forskelle og kulturelle særtræk eller at virke for at skolen skulle udvikle ensartede, esperantotalende »verdensborgere«. Tværtimod betonedes han altid stærkt, at netop mødet med andre kulturer fremmer den enkeltes bevidsthed om sin egen kulturs særtræk og værdier, og at en af de væsentlige opgaver for skolen skulle være at styrke denne proces.

I den almindelige danske højskoleverden var der ikke megen opbakning til det nye højskoleprojekt. Askov, Vallekilde, Ryslinge og de andre dominerende skoler var i hele mellemkrigstiden nationale og indadvendte, og det blev betragtet som svært kættersk, at en

højskole tog udgangspunkt i Grundtvig, men samtidig accepterede, at der ikke nødvendigvis blev sunget og talt på dansk, og at undervisning om internationale og politiske emner spillede en væsentlig rolle på skemaet. Højskolens særstatus fremgår tydeligt ved at gennemse indholdsfortegnelserne i *Højskolebladet*. I hele perioden fra 1921 og frem til omkring 1990, hvor der sker en stærk international drejning af den danske højskoleverden, er der i alt kun omkring en halv snes artikler og notitser i bladet om IPC.

Der er en sidste væsentlig målsætning for skolen, som skal fremhæves, nemlig at den ud over international forståelse også skulle arbejde for en bedre forståelse mellem de sociale klasser. Dette er et socialdemokratisk og ikke et marxistisk eller kommunistisk projekt – selv om skolens engelske navn, hvor både ordene »international« og »people's college« optræder og det forhold, at så mange systemkritiske flygtninge på flugt fra undertrykkelse i hjemlandet i perioder fik husly på skolen, kunne give udenforstående en undskyldning for at mistænke skolen for at være mere venstreorienteret, end det faktisk var tilfældet.

Men tilbage til 1919: Næste skridt blev at præsentere planerne for offentligheden ved en række møder – symbolsk nok for skolens hele grundlag – i Helligåndskirken og i Folkets Hus i København. Ambitionen var at rejse midler til at starte skolen, men resultatet levede ikke helt op til forventningerne. Ganske vist donerede ØKs stifter H.N. Andersen 20.000 kr., men derudover lykkedes det kun at rejse 44.000 kr., hvad der selv ikke dengang var nogen stor kapital, når der skulle købes jord og bygninger uden offentlig støtte. Man valgte i denne svære situation at købe det forfaldne »Sophienlyst«, der havde stået tomt i to år, inkl. 5 tønder land jord. Dertil kom et lejemål for 5 år af yderligere 40 tønder land landbrugsjord, der skulle dyrkes af højskolen.

Manniche argumenterede over for bestyrelsen for, at Helsingørs placering gjorde det nemt for elever og gæster at nå frem til skolen, og at byens traditionelle internationale status og

Kronborgs berømmelse havde en vigtig symbolsk værdi. Den korte afstand til København ville gøre skolen attraktiv for udenlandske elever, fordi man havde mulighed for at nyde godt af hovedstadens mange kulturelle tilbud. Derudover kom der den ekstra bonus, at den magtfulde socialdemokrat, Peder Christensen (»Kong Peder«), netop i 1919 var blevet borgmester i byen, og frem til afgang i 1946 var han en varm støtte for skolen.

Fremtidige bestyrelser, ansatte og elever skulle i sandhed komme til at værdsætte klogskaben i denne beslutning.

Den Internationale Højskole set fra Montebello Allé.

Peter Manniche ved skrivebord.

Pionertiden

Åbningen af IPC foregik i flere etaper og stifterens antimaterialistiske nøjsomhedsfilosofi og hans understregning af betydningen af manuelt arbejde for at nedbryde kløften mellem håndens og åndens arbejde, var et meget relevant svar på de overordentligt spartanske forhold, der prægede skolens første år.

Manniche rykkede ind i foråret 1921 med en gruppe håndværkere og arbejdere, primært fra Settlementet, der – honoreret med kost og logi og et lejlighedsvis foredrag om Søren Kierkegaard – gik i gang med det omfattende restaureringsprojekt. Det kom for så vidt til at strække sig over de følgende mange år, ja faktisk helt frem til nybyggeriet i 1967, men allerede 5. maj inviterede man til indvielsesfest i skolens park med 200 gæster og taler af bl.a. Johan Borup og selvfølgelig Manniche selv. Helsingør Dagblad refererede i sin reportage Manniche for at fremhæve, at skolen som en international højskole for arbejdere ville være enestående som redskab – men »ikke en propagandaskole« – for at skabe en bedre verden.

I oktober 1921 startede første hold: 24 elever fordelt på 9 danskere og 15 udlændinge fra England, Tyskland, Østrig og USA. Erhvervsmæssigt var der 14 arbejdere og håndværkere, 5 studenter, 3 kontorister, 1 kommis og 1 landmand. Allerede fra første hold var der kvinder blandt eleverne, og det fortsatte også på de følgende hold, om end kvinderne helt frem til 1956 altid udgjorde et mindretal. Undervisningen foregik under umådeligt primitive forhold: Et begrænset antal møbler indkøbt brugt hos marskandiseren i København og senge doneret fra Horserødlejren, hvor de havde været anvendt af russiske flygtninge. Fra 1925 indrettede man en spisesal i kælderen under hovedbygningen, hvor man i tilfælde af, at der manglede borde ved måltiderne tog dørene af hængslerne og anbragte dem på bukke. Varme, toilet- og badefaciliteter var også helt rudimentære, og alt i alt er det umuligt at forestille sig, at man i dag kunne have drevet undervisning under disse vilkår.

Første elevhold oktober 1921.

Strukturen var også langt mindre formel, end det senere blev tilfældet: I de første år startede man dagen med 5 timers manuelt arbejde (senere begrænset til 1 time), efterfulgt af foredrag, studiekredse og mere traditionelle klasser især med sprogundervisning. Det sidste kunne der være god grund til, for ved ankomsten beherskede kun få elever sprog ud over deres modersmål. Gennem årtier har skolen haft fire, fem parallelle arbejdsprog og sprogligt opdelt timeplaner, så hvordan man har kunnet give informationer og gennemføre undervisning for op mod 150 elever forbliver lidt af et mysterium. Faktisk er det først i 1970'erne, at sprogkundskaberne bliver stærke nok til, at de sidste rester af flersprogetheden forsvinder, og engelsk bliver det eneste officielle sprog på skolen. Men trods alt dette overlevede skolen gennem en blanding af engagement, hårdt arbejde, hæmningsløs fundraising, generøse gaver, improvisationer og held.

I forbindelse med IPCs 75-års jubilæum blev der udarbejdet en detaljeret engelsksproget skolehistorie, der også er grundlaget for denne artikel. Forfatteren Max Lawson gennemførte længere interviews med tidligere elever helt tilbage til de første hold. Længst tilbage gik den 94-årige Mary Wait (elev vinter 24) og den 100-årige Henry Petersen (elev vinter 25), der begge forlængede deres kontakt med skolen gennem en årrække, Mary som gift med den engelske lærer Percy Wait, og Henry som lærer efter at han oven på opholdet var blevet seminarieuddannet. Begge talte de med megen veneration om pionertidens udfordringer og konstante panikløsninger, hvor Manniches jovialitet og klovnerier ofte nok måtte fylde huller ud i undervisningsplanen og dække over forglemmelser og fejltagelser. Mary havde ved ankomsten opdaget, at alle de spændende fag skolen havde annonceret, stort set ikke eksisterede, og at det faktisk kun var sprogundervisning, der gennemførtes efter planen. Måltiderne var heller ikke noget at skrive hjem om, selv om mange af de tidlige elever netop gjorde det: øllebrød og »kål, kål, kål« synes at have sat sig varige spor i erindringerne. Andre elever fra 20'erne har mange tilsvarende historier, og Manniche selv beretter om en engelsk delegation af lærere, der skulle deltage i et ugekursus planlagt af skolen. Da de så faciliteterne og blev klar over, at en stor del af programmet ikke ville blive gennemført, holdt de krisemøde og diskuterede, om de skulle tage hjem igen med det samme.

En fælles pointe for disse historier er, at de fleste endte med at blive godt tilfredse. De fik ofte noget andet, end de havde forventet, men det, de endte med at få ud af besøget, oversteg forventningerne. Både Mary og Henry understregede dog også, at uden den velorganiserede og hårdtarbejdende stab, der efterhånden blev tilknyttet IPC, var det aldrig gået. Især to medarbejdere fremhæves ofte: Den engelske Percy Wait, der havde været fængslet som militærnægter i England i to år under verdenskrigen, blev elev 1924-25 og senere ansat som lærer i litteratur og international politik 1926-59. Den

anden var den svenske forretningsfører og altmulig-mand Emil Lennings, der var Manniches tætteste samarbejdspartner helt frem til pensioneringen i 1954. Begge var de højt respekterede af eleverne, og især Lennings var kendt for sit gode humør og positive og hjælpsomme holdninger til elevernes store og små problemer.

Fra venstre Børge Mølgaard Madsen, Vagn Fenger, Mary og Percy Wait og Peter Manniche. Foto fra 1974.

Forretningsfører Emil Lennings (nr. to fra venstre) på arbejde med elever.

Endnu en væsentlig årsag til, at skolen efterhånden blev mere velfungerende, var Manniches giftermål med Emmy Louise i 1924. Hun blev »højskolemor« for hele institutionen, tog sig af syge, støttede de svage, trøstede elever med kærestesorger o.s.v. Derudover havde hun

en vigtig rolle som værtinde for de mange tidligere elever og notabiliteter fra ind- og udland, der i en lind strøm kom til skolen som gæster. Kort efter brylluppet arvede Emmy også en stor sum penge, hvoraf hun generøst stillede en del til rådighed for skolen, hvad der gjorde det muligt, at ansatte nu nogenlunde regelmæssigt kunne få udbetalt løn.

Elever ved opførelse af foredragssal ca. 1928.

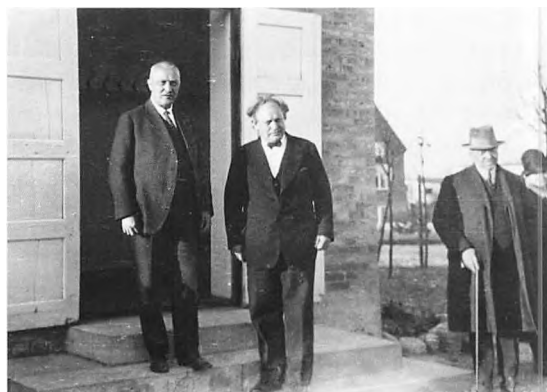
Jord stemples efter græssåning ved foredragssal. Ca. 1935.

Alt det betød, at IPC ved udgangen af 1920'erne, da Reginal Spink ankommer, er ganske velkonsolideret sammenlignet med 1921: Et rimeligt stabilt lærerkorps er på plads, bygningerne er i nogenlunde stand, og blandt andet en ny foredragssal er bygget. Der er pæn elevsøgning på kurserne, om end normalt 2/3 af eleverne stadig er danskere, og skolen har fået opbygget et godt netværk og en høj status i den inter-

ationale, progressive undervisningsverden. Netværket styrkes gennem Manniches hyppige udenlandsrejser, der så til gengæld øger arbejdspresset på det personale, der er efterladt tilbage på Montebello Alle.

Rabindranath Tagore.

Martin Andersen Nexø besøger Den Internationale Højskole.

1930'erne: Krise og vækst

Mange IPC-veteraner fremhæver 1930'erne som et tidligt højdepunkt i skolens historie: Der var mange og meget talentfulde og engagerede elever fra ind- og udland, og allehånde projekter og aktiviteter blev iværksat. Til Manniches store glæde indvilgede den indiske filosof, forfatter og nobelpristager Rabindranath

Tagore i at besøge skolen i 1930, og tilstrømningen til hans forelæsninger var så stor, at man måtte flytte arrangementet til Kronborg. IPC holder af at bryste sig af, at så forskellige fremtrædende personligheder som Kenyas senere præsident, Jomo Kenyatta, og stifteren af Daloon firmaet, kineseren Sai-chiu Van, var elever i denne periode. Blandt de hyppige danske gæster var Th. Stauning (hvis søn også blev elev på skolen), og senere blev Niels Bohr også en betydningsfuld ven for skolen. Lindencrone kunne hjælpe med at arrangere optræden ved fremtrædende danske kunstnere og at skaffe billige billetter til teaterforestillinger i København. Undertiden kunne han om eftermiddagen telefonere til Manniche og meddele, at der var et antal billetter til rådighed til aftenens forestilling på Det Kongelige Teater, og så besteg glade elever cyklerne og kørte til København og tilbage igen efter aftenens forestilling.

Blandt eleverne var typisk alle mulige forskellige grupperinger som repræsenterede fra det yderste højre til det yderste venstre – dog efterhånden som krisen og den internationale situation tilspidsedes med en større og større repræsentation af den sidstnævnte gruppe. I begyndelsen af 30'erne kom der hyppigt medlemmer af den tyske anti-autoritære og tilbage-til-naturen bevægelse, »Wandervogel« Denne kontakt ebbede ud, da nazisterne fra 1933 forbød bevægelsen. I stedet kom der så fra Tyskland et stigende antal politiske flygtninge og jøder, der bidrog til at radikaliseres og give dybde til de politiske debatter på skolen. Det samme gjorde den økonomiske krise i Danmark og de øvrige skandinaviske lande. Som arbejdsløse kunne man få økonomisk støtte til at komme på højskole. IPCs socialdemokratiske profil og placering gjorde den specielt attraktiv for københavnske arbejdsløse, og i begyndelsen af 30'erne udgjorde understøttelsen knyttet til de arbejdsløse ca. halvdelen af skolens årlige indtægter. Senere så kendte kunstnere som Carl-Henning Pedersen og Halfdan Rasmussen er blot to af de talentfulde unge, der kom på skolen tvunget af krisen. Pe-

dersen mødte sin fremtidige kone, malerinden Else Alfelt på skolen, og det var hende, der fik sat ham i gang med at male. Selvom opholdet på IPC altså blev meget betydningsfuldt for hans kunstneriske udvikling, er det i det perspektiv forståeligt, at afsnittet om IPC i hans selvbiografi handler mere om hans meget aktive kærlighedsliv end om kvaliteten og udbyttet af undervisningen, og han kan berette, at hans første datter faktisk blev undfanget på skolen, mens han og Else var elever.

Pedersens frimodige skildring peger på en voksende udfordring for skolen: Selv om Manniches pædagogiske ideer var utraditionelle og progressive, så fulgte hans regler på andre områder de traditionelle danske højskoleers normer. Han var varm fortaler for et disciplineret sexliv, og ældre elever citerede ham for pædagogiske advarsler mod seksuelt samkvem inden ægteskabet: »Får man først startet på den slags, kan det være svært at holde op igen.« Hertil kom, at ud over den almindelige skemalagte undervisning var der afsat 1 time dagligt til manuelt arbejde, og der var afsat 2 timer hver eftermiddag til lærerovervåget, obligatorisk »self study«. Mænd og kvinder var indkvarteret på forskellige korridorer med strikt forbud mod besøg under private former. Alt lys skulle være slukket efter 22.30, og der skulle være ro efter 22.45.

På alle højskoler til alle tider har den høje grad af frihed medvirket til, at alt, hvad der smager af faste regler og strikt disciplin, kalder på opposition og forsøg på omgåelse af reglerne. De særlige forhold på IPC i begyndelsen af 30'erne forstærkede imidlertid tendensen. For elever med megen livserfaring fra langvarige arbejdsløshedsperioder og politiske konflikter eller ligefrem gadekampe og fængselsophold kunne det være svært at indordne sig under paternalistiske forstanderregler om obligatorisk deltagelse i bærplukning og seksuel afholdenhed på matriklen. Ekstra kompliceret blev det, fordi Manniche i denne periode var på mange og lange udenlandsrejser kulminerende i en 7 måneders foredragsturné til lande som Rusland, Kina og Japan. I hans fravær var

skolen gradvist blevet mere venstreorienteret, og efterhånden var også en del af skolens unge lærere blevet modstandere af regelsystemet og støttede åbenlyst eleverne i deres modvilje og protest.

Protesten kulminerede i vinteren 1934-35 i et egentligt elevoprør, hvor eleverne med støtte fra næsten alle skolens lærere krævede mere elevdemokrati, mere direkte socialistisk undervisning og færre regler, især hvad angår forholdet mellem kønnene. Manniche sagde nej, og situationen tilspidsedes så meget, at IPCs øverste myndighed, Skolerådet, i april 1935 fandt, at hele skolens eksistens stod på spil. Man besluttede derfor at sætte skolens ledelse ud af kraft og nedsætte en 4-personers styringsgruppe med vidtgående beføjelser. Heri indgik Lindencrone og to andre medlemmer af Skolerådet samt den daværende rektor for Helsingør Gymnasium, V.A.C. Jensen.

Styringsgruppens beslutning bestod i at bekræfte Manniche og Lennings i deres administrative stillinger, at afskedige alle lærerne og så genansætte Percy Wait. Beslutningen affødte nye protester, og det tumultariske forløb gav genlyd i pressen, men styringsgruppen stod fast, og gradvist kunne man vende tilbage til normale tilstande. Stauning, der i en periode havde nægtet at holde foredrag på skolen på grund af de mange venstreorienterede elever, indvilgede nu i at komme igen, og nye lærere blev ansat til erstatning for de afskedigede.

Lærer August Henning og elever.

de. Blandt de nyansatte blev især ansættelsen af den tyske flygtning August Henning som tysklærer vigtig. Han havde en baggrund i både kvæker- og socialistbevægelsen og fik sammen med sin hustru Gertrud Henning og ofte i diskussion med Manniche stor betydning for skolens udvikling og den politiske debat blandt eleverne i hele sin lange ansættelsesperiode fra 1934-69.

Også efter elevoprøret var der meget liv på skolen på trods af den megen tid, der gik med obligatoriske aktiviteter. Koncerter, foredrag, fester og såvel en ugentlig revy (*That was the week that was*) som et ugentligt »skoleblad« (The Whip) blev der også tid til. Hvad mange elever fra den tid dog husker bedst var en pædagogisk nyskabelse: Heldags landsbybesøg med hele skolen. Manniches familie stammede fra Gundsømagle, og hyppigt var det der, man tog hen. Derudover havde han også kontakt med op mod 20 andre landsbyer i Nordsjælland, Jylland og Sverige, hvor man kunne komme på besøg. Eleverne opdeltes i mindre grupper hver med en tolk og fordeltes på forskellige gårde. Her tilbragte man så dagen med at høre om landbrug og den danske hverdag, drikke kaffe og hygge sig med værtsfamilierne. Om aftenen samledes man i forsamlingshuset eller en anden større bygning til fest og underholdning. Eleverne optrådte med sang og dans og med Manniche som det glade centrum. Hofnummeret var fremførelsen af den legendariske »Raketsang«: Under publikums aktive klappen, hujen og trampen illuderede han en raket, ved i accelererende tempo at hoppe fra side til side og svinge vildt med armene under stakåndet afsyngelse af teksten indtil raketten til slut eksploderede. Den forestilling eksisterer desværre ikke på film!

Senere blev værtsfolkene inviteret på genbesøg på højskolen og beværtet og underholdt. Alt i alt et fornemt stykke højskolepædagogik, hvor livsglæde, viden, kultur møde over grænserne og gensidige kontakter gik op i en smuk enhed. Traditionen med landsbybesøgene fortsatte i et tiår efter krigen og lever videre i dag

i form af elevbesøg hos familier i Helsingør med kontakt til skolen. Også med genbesøg for værtsfamilier og optræden på IPC – nu dog uden Raketsang, men til gengæld med Beatles-sange og bedre mad og vin.

Besættelse og efterkrigstid

Besættelsen vendte selvsagt helt op og ned på skolen, men dog ikke med så ødelæggende følger, som man kunne have frygtet. I vinteren 1939/40 var skolen fuldt belagt, men på grund af krigens udvikling med færre udlændinge end normalt. 9. april 1940 var der stadig 12 udlændinge tilbage (tyske flygtninge og englændere), og det lykkedes dem med nød og næppe at komme med den sidste ukontrollerede færge til Sverige samme dag. Få uger senere blev skolen overtaget af tyske tropper, men de forlod den hurtigt igen, og vinterholdet 1940/41 var det største nogensinde med 167 elever, alle dog danskere. Frem til oktober 1943 fortsatte skolen i det store og hele som før krigen, uden udlændinge, men stadig med de interna-

tionale lærere. De røde faner smældede også fortsat, og ved et prøvevalg gennemført op til det danske folketingsvalg i marts 1943, kom kommunistpartiet ind som vinder. Efter at den danske regering var trådt tilbage i august 1943 strammede tyskerne grebet og 30. september fik skolen ti dage til at rømme alle bygninger, der igen blev overtaget af tyske tropper. Denne gang blev de til krigens slutning.

Blandt tidligere elever fra IPC har der altid verseret en syndflod af mere eller mindre apokryfe historier om skolens fortid og dens stifter. En af de oftest gentagne historier går ud på, at kort efter, at hagekorsflaget var gået til tops på skolens flagstang slog lynet ned og splintrede både flag og flagstang. Den historie har nu aldrig kunnet verificeres.

Resten af krigen klarede skolen sig igennem i lejede lokaler i den store ejendom Meulenberg ved Snekkersten. Efter krigen vendte man tilbage til Montebello Alle, men der forestod et stort restaurerings- og oprydningsarbejde, inden man kunne åbne igen for normal undervis-

Tyske soldater forlader højskolen i maj 1945.

ning. I august 1945 var man dog i stand til at huse omkring 200 hollandske befriede koncentrationslejringsfanger på et 5 ugers aflastningsophold. 50 år efter kunne datteren af en af disse hollændere berette, at hendes far ved ankomsten efter en lang tur fra Holland på ladet af en lastbil, var blevet lidt forvirret over at blive budt velkommen med et to timers-foredrag af Manniche om Grundtvig og Kierkegaard. Derefter var der dog blevet åbnet for et lidt mindre udfordrende program.

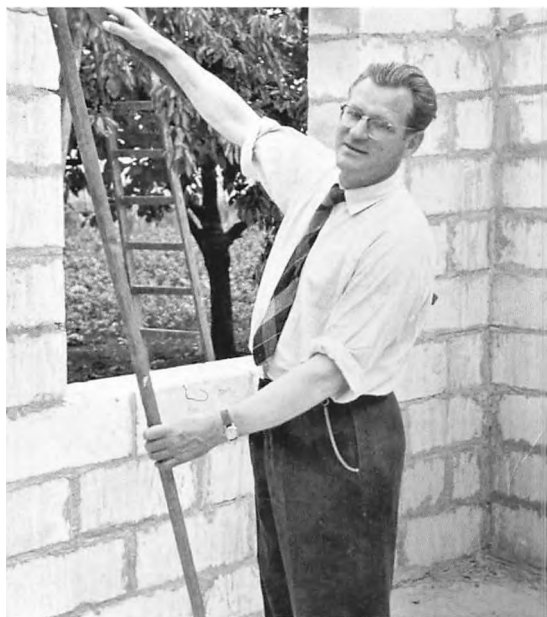
I oktober 1946 kunne skolen fejre sit 25-års jubilæum og genåbningen efter krigen med en stor fest, hvor omkring 400 gæster deltog – heraf mange tidligere elever. Festen blev afholdt i skolens foredragssal, med plads til 100 personer, så det er muligt, at ikke alle retoriske raffinementer i de fine taler er blevet fuldt ud registreret af alle festdeltagere. Hvad alle kunne deles om, var imidlertid glæden ved, at skolen var intakt.

De første år efter krigen var også en god periode med meget liv og mange elever. En stor begivenhed, der indikerede skolens fortsatte høje status i den internationale undervisningsverden, var afholdelsen af UNESCO's første internationale konference om voksenuddannelse i 1949. Der var på det tidspunkt store forventninger til det nyoprettede FN, og blandt de 79 delegerede fra 25 lande var da også nogle af de mest fremtrædende progressive pædagoger fra den internationale undervisningsverden. Der var ikke plads til både det almindelige lange højskolekursus og konferencen på samme tid, så Manniche flyttede resolut hele højskolen til Sverige i en måned for at give plads til de fine gæster.

I juli 1997 gennemførte UNESCO »Den femte opfølgingskonference til Helsingørskonferencen« i Hamborg. I anledning af jubilæet valgte man at lægge såvel en forberedende som en afsluttende konference for en lille inderkreds af FN-chefer og voksenuddannelseseksperter i den samme foredragssal på IPC, som var anvendt i 1949. En af veteranerne, der havde været med tilbage i 1949, sagde ved den lejlighed: »Ja, vi var 79 deltagere i 1949 under

meget primitive forhold, og i 1997 var vi over 2000 deltagere i Hamborg i luksuriøse konferencecentre, men større resultater blev nu opnået i 1949!«.

For Manniche blev 1949-konferencen starten på et tættere samarbejde med UNESCO om internationale uddannelsesspørgsmål, og han blev brugt som konsulent og foredragsholder i Indien, Burma og forskellige latinamerikanske lande. På samme tid begyndte elevtallet på de lange kurser at falde i takt med, at den kolde krig begrænsede rejsemulighederne og langsomt kvalte efterkrigstidens håb om en fredelig udvikling i Europa. Manniche blev mere og mere overbevist om, at skolens fremtid frem for de lange kurser for europæere burde bygge på korte kurser med global deltagelse. Det var hverken bestyrelsen eller hovedparten af skolens ansatte enige i, og til sidst besluttede Manniche at gå på pension som 65-årig i 1954 og koncentrere sig om andre projekter, rejsevirkksomhed og publikationer. Han blev dog nogle år fortsat boende på skolen og tog aktivt del i skolens liv, måske ikke altid til hans efterfølger, Vagn Fengers, udelte begejstring.

Vagn Fengers.

Nye bygninger – omsider

Det er svært at forestille sig mere forskellige personligheder end Manniche og Fenger. Den nye forstander var forankret i det traditionelle såkaldte »højskolevenstre«. Han havde dyb respekt for ytringsfriheden, og selv om han var NATO-tilhænger, var der aldrig ansatser til indskrænkninger i den politiske debat på skolen. På den anden side havde han også et ønske om at få livet på IPC til at blive lidt mere velorganiseret og tættere på de danske højskoletraditioner. Han havde ved sin ansættelse fået pålæg om, at han som forstander i modsætning til sin forgænger skulle blive hjemme, passe højskolen og få økonomien i balance. Fengers store udfordring blev at få gennemført en radikal forbedring af bygningerne. Han var meget bekymret – og med god grund – for brandsikringen. Der var hyppige småbrande på grund af for mange personer og for mange stearinlys i for små rum med begrænsede flugtveje. Mange årtiers amatørbyggeri havde godt nok sparet penge og givet anledning til meget hyggeligt samvær, men til gengæld dækkede panelerne over helt utilfredsstillende elektriske installationer. Vandforsyning og kloakering var også i bedste fald meget utilfredsstillende og i værste fald både sundhedsfarlig og ulovlig. Det er ikke tilfældigt, at skolen i perioder var plaget af rotter. Planer for nybyggeri var der masser af, men ingen opsparat kapital, der kunne være grundlag for låntagning.

I denne situation får IPC så igen glæde af et af de mirakler, der så ofte både før og siden har tilsmilet skolen: IPCs socialdemokratiske venner havde opdaget, at der i Udenrigsministeriet henlå 1,2 millioner kroner i ubrugte og »glemte« Marshall-hjælp midler, og ved en hurtig politisk manøvre blev der i 1963 skabt flertal i Folketinget for, at disse penge kunne anvendes til byggeri på IPC. Den amerikanske hjælp åbnede igen for banklån, så at skolen med et budget på omkring 5 millioner kroner i efteråret 1965 kunne gå i gang med at realisere et meget omfattende byggeri tegnet af arkitekten Steen Eiler Rasmussen. I lyset af hvor mange kritiske

ord der gennem de følgende årtier skulle blive ytret om USA i de nye bygninger, er der en ironisk pointe i, at disse netop kun var blevet rejst i kraft af støtte fra USA.

Under byggeperioden, som kom til at strække sig over næsten tre år, kørte skolen videre, men på lavt blus, og nu med tre lange kurser á 12 uger. I 1965 var et af disse kurser helt nede på 25 deltagere. Til gengæld blev der på netop det hold sat en bemærkelsesværdig rekord, idet hele 8 af deltagerne blev gift med hinanden. På den baggrund blev det endnu mere tydeligt, at tiden var løbet fra den gamle regel fra skolens barndom om låste døre mellem mande- og kvindekorridorer og forbud mod besøg. Under den kolde krig var denne adskillelse blevet døbt »the iron curtain«. Den var aldrig blevet håndhævet særlig strikt, men nu gik den gradvist helt i opløsning og blev til elevernes store glæde også formelt afskaffet. Som en amerikansk elev senere sammenfattede udviklingen: »It started as an iron curtain, then gradually it became a bamboo curtain until it finally ended up as a spider's web.«

Steen Ejler Rasmussens bygninger under opførelse. 1965.

Der var mange komplikationer under det store byggeri, og Fenger sled med at holde styr på de mange detaljer. Ofte nok havde han måttet leve med antydninger om sine mangler i forhold til skolens stifter, men alle skolens venner måtte dog indrømme, at få kunne have klareret den komplicerede opgave med at styre byggeriet bedre end Fenger. Der blev i overensstemmelse med IPC-traditionerne heller ikke ruttet med pengene ved byggeriet, men der blev anvendt kvalitetsprodukter hele vejen igennem, og arkitekten havde mange kreative og funktionelle ideer, som de kommende generationer har kunnet nyde godt af. Således er den store sal med en scene i hver sin ende af rummet og store døre og glaspartier ud mod parken gennem årene blevet anvendt på utallige måder til sport, foredrag, kunstneriske præsentationer og først og fremmest de mange kulturaftener, hvor eleverne fra de forskellige regioner i verden konkurrerer om at finde den mest kreative måde at præsentere deres kulturelle særtræk. De 67 dobbelt- og enkeltværelser blev udstyret med Børge Mogensens møbler og »Boligens Byggeskabe«, den store elevdagligstue fik stole og sofaer designet af Finn Juhl, og alle fælleslokaler fik dørhåndtag designet af Arne Jacobsen.

Ud over at eleverne gennem årtier dagligt har kunnet glæde sig over disse smukke og funktionelle møbler, har det forhold, at næsten alle møblerne gennem mere end 50 år har overlevet en brutal hverdag og utallige fester været en direkte international reklame for håndværkskvaliteten i Dansk Design.

5. oktober 1967 kunne de nye bygninger indvies med det nygifte kronprinsessepar Margrethe og Henrik som æresgæster. Hun holdt en elegant tale, hvor hun understregede, hvordan hun jo selv kom fra en meget international familie, og hvordan hun også personligt netop på det sidste virkelig havde fået øjnene op for kvaliteten ved internationale møder. De bemærkninger blev naturligvis vel modtaget af gæster og elever.

Efter indvielsen blev det snart igen hverdag for personalet, men for eleverne fortsatte festen

Kronprinsesseparret Margrethe og Henrik ved indvielsen af Steen Eiler Rasmussens bygninger i 1967.

på mange måder de følgende år. Ungdomsoprøret fik stor indflydelse også på de danske højskoler, og IPC gik ikke ram forbi. Der var stor tilstrømning af udenlandske elever – især amerikanere, der forlod hjemlandet i protest mod Vietnamkrigen og risikoen for tvungen krigstjeneste. De udenlandske elever kunne hver for sig medbringe inspirationer fra deres nationale ungdomsoprør og kreativitet, oprørstrang og eksperimenter trivedes som aldrig før på skolen.

Fra 1970 fik skolen igen en ny forstander, der var mere internationalt orienteret end Fenger, Børge Mølgaard Madsen. Han havde en baggrund som lærer og administrator inden for aften-skolen i København og var derfra fortsat som leder af det Dansk-Tyske Akademi i Hamborg. I modsætning til sine forgængere var han ikke bange for store økonomiske satsninger for at tiltrække elever. Ikke desto mindre blev skolen omkring 1970 ramt af et elevoprør med mindelser om oprøret i 1930'erne. Igen ønskede eleverne mere indflydelse og mere frihed, og lærerne måtte stille op til krydsforhør på timelange stormøder for at forsvare og legitimere deres politiske og faglige ståsted. En del af ønskerne blev imødekommet, men som i 1930'erne var hovedproblemet igen, at nogle ansatte åbenlyst støttede alle elevønskerne, og dermed startede årelange interne personalediskussioner med

anklager om illoyalitet. Allerede i 1974 valgte Mølgaard Madsen at gå af som forstander.

Fred, frihed og ny teknologi

1970'erne og 1980'erne var på mange måder en besværlig tid for højskolen. Byggeriet fra 1967 var blevet dyrere end budgetteret, og der var store lån, der skulle forrentes med den tids ret høje renter. Derfor skulle der selv i perioder med mange elever økonomiseres kraftigt, og de hyppige underskud betød, at kassekrediten konstant voksede. I 1990 udgjorde den ca. 2 mil. kr. på et tidspunkt, hvor renten var omkring 20 %. Af økonomiske grunde var man også tvunget til at have mange kortvarige udlejninger til grupper udefra. Undertiden kunne det være ganske spændende for de almindelige elever med gæsterne, men ofte kunne disse grupper have målsætninger, der lå langt fra skolens, og de forventede et serviceniveau, skolen ikke altid kunne honorere. I alle tilfælde betød udlejningerne et indgreb i hverdagen, der sjældent var populært blandt eleverne.

Med den stramme økonomi kom også personalenedskæringer og store diskussioner om skolens linje- og ledelsesformer. Selv strukturen på en højskole hvor alle – både elever og ansatte – lever tæt på hinanden hele døgnet, og hvor der er stor frihed og flade hierarkier er netop baggrunden for, at det kan være en så positiv oplevelse at arbejde på en højskole. I perioder hvor det går dårligt, kan kriserne så til gengæld også blive meget alvorlige. Så godt som alle danske højskoler har haft perioder med uro og uenighed, men på IPC har to forhold givet kriserne en særlig drejning: Skolens fornemme målsætninger betyder, at når det ligefrem er hele verdensfreden, der står på spil, hver gang man diskuterer linjen, så kan det blive endnu sværere at holde politiske og personlige konflikter adskilt. Det simple forhold, at der altid har været en høj andel af de ansatte, der er udlændinge (ofte med familie), betyder også, at eventuelle afskedigelser kan få langt hårdere sociale konsekvenser, end det er tilfældet på en normal dansk arbejdsplads.

Diskussionerne fik efterhånden konsekvenser for rekrutteringen af elever, og i 1974 var der kun 39 elever på et helt år. Fra 1975 til 1978 eksperimenterede man med kollektiv ledelse (først 5 og derefter 3 lærere, i skolens interne kinesisk inspirerede jargon kendt som »gang of five« og »gang of three«), men da det ikke var nogen succes, vendte man tilbage til traditionel forstanderledelse. Den nye forstander fra 1978, Karen Møller, havde en fortid som socialdemokratisk borgmester i Karlebo og havde derudover gode kontakter til kvindebevægelsen og bragte megen positiv inspiration herfra ind på skolen. Til gengæld fandt hun det nødvendigt at foreslå store personalenedskæringer, og det udløste ny uro og hendes fratræden efter kun 2 år.

Karen Møller i undervisningssituation.

På dette tidspunkt, 1980-81, var skolens økonomi så dårlig, at det seriøst blev overvejet at give op og lukke. Lykkeligvis besluttedes det i stedet, at bestyrelsesformanden, Erik Høgsbro Holm, skulle indtræde som forstander og gøre et sidste forsøg på at redde skolen. Erik Høgsbro var uddannet journalist og havde arbejdet i Udenrigsministeriet, og til hans og hans personales umistelige hæder lykkedes det langsomt at genopbygge økonomien med en nøjsomhed, der kunne føre tankerne tilbage til Manniches pionertid: En stor del af de elektriske pærer i de fine nye bygninger blev skruet ud af lamperne for at spare på elektriciteten, varme bade

blev begrænset til en gang om ugen, og varmeanlægget blev skruet ned til et minimum. Det er karakteristisk, at på billeder fra skolen i denne periode har næsten alle store sweatre på om vinteren – også indendørs. Ved sådanne ændringer lykkedes det at undgå de persona- lenedskæringer, Karen Møller havde foreslået. Det gjorde det nemmere for Erik Høgsbro at genetablere et godt arbejdsklima blandt de ansatte, men derved blev nødvendige beslutninger også udsat til det næste årti.

I 1980'erne blev kontakten til danske frivillige organisationer og internationale udviklingsorganisationer udbygget. Den danske lærer, Jørn Boye Nielsen, var tilknyttet den danske fredsbevægelse og gjorde fredsdemonstrationer og happenings i Helsingør til hyppige foreteelser. Skolens mangeårige kok, Henrik Nielsen, etablerede Amnesty International – grupper, der hver uge forfattede protestskrivelser til magthavere jorden rundt med underskrifter fra alle ansatte og elever på skolen. Måske var den direkte effekt ude i verden begrænset, men det var med til på en meget konkret måde at åbne elevernes øjne for betydningen af menneskerettighedsspørgsmål og anvise konkrete handlingsmuligheder for den, der ville bidrage til skabelsen af en bedre verden. Det er også ganske interessant at adskillige tidligere elever har berettet om, hvorledes

Stig Berglind (Sverige), daværende formand for skolerådet Karsten Soltau og forstander Erik Høgsbro Holm modtager certifikat som UN Peace Messenger of the World 1988.

disse aktiviteter ved hjemkomsten fra IPC fik dem til at genoverveje karrierevalg f.eks. som jurister med speciale i menneskerettighedsspørgsmål frem for erhvervsjura.

Endelig blev IPCs internationale kontakter, især til Afrika, forbedret i perioden. Solidaritetsarbejde med anti-apartheidbevægelsen i Sydafrika spillede en væsentlig rolle, ligesom der også var gode kontakter til befrielsesbevægelser i Latinamerika. Dani Nabudera, der var kommet til IPC som politisk flygtning fra Uganda i 1981, var drivkraften bag meget af dette arbejde. Han havde haft en række høje stillinger i Uganda, kulminerende med stillingen som kulturminister, inden han blev drevet i eksil. Hans baggrund samt et omfattende forfatterskab og en international foredragskarriere, havde givet ham et kontaktnet, som IPC nød godt af i de 8 år han var lærer, inden han vendte tilbage igen til Uganda i begyndelsen af 1990'erne. I disse turbulente årtier kom der til at ligge ekstra byrder på skuldrene af det såkaldte praktiske personale – køkken, rengøring, pedelfunktion. Disse personalegrupper skulle dels bære ekstraopgaver ved de mange udlejninger, og dels være »frontpersonale«, når eleverne blev ramt af nye besparelser på mad, vand og varme. Ægteparret Nora og Børge Nielsen, der var ansat som henholdsvis pedel og oldfrue i den lange periode fra 1970 til 2001/03, bliver husket af mange som dem, der først og fremmest skabte sammenhæng og stabilitet i hverdagen.

Henrik var selvudslettende nok til at mene, at en af grundene til populariteten af Amnesty-grupperne måske var, at deltagerne fik adgang til en gang ugentligt ved brevskrivningen at benytte skolens eneste computer, der stod på forstanderens kontor. Og brugen af ny teknologi og internettet kom til at spille en meget positiv rolle for skolens udvikling op gennem 1990'erne. Det var endnu ikke almindeligt med bærbare computere, og det var heller ikke almindeligt, at folk privat havde adgang til computere. Så snart der opstod overskud på skolen, blev der derfor anskaffet elev-computere, og til

sidst kunne der under stor festivitas med taler, festsange og overklippede bånd indvies et nyt computerrum i kælderens med 6 computere, tremmer for vinduerne og dobbeltsikret dør. Her kunne eleverne reservere tid til en halv times computerbrug, hvorefter de måtte give plads til den næste i rækken. I de første år i 1990'erne var computerrummet så populært, at reservationslisterne strakte sig over alle døgnets 24 timer.

Telefonsystemet var en tilsvarende kilde til kødannelse og diskussion. Der var to telefoner for eleverne, en mønttelefon, som der kunne ringes ud på, og en almindelig, som der kun kunne ringes ind på. Det var dyrt og besværligt, hvis samtalerne gik til fremmede verdensdele. Hvis der f.eks. kom en samtale til en elev på skolen fra Nepal blev alle, der var i nærheden, aktiveret, og så gik den vilde jagt gennem korridorerne for at finde modtageren. Få år efter var alle disse strabadser næsten glemte, efter at bærbare computere og mobiltelefoner blev almindelige blandt eleverne, også fra de fattige lande.

Den største teknologiske nyskabelse for skolen kom dog med internettet. IPCs internationale kontaktnet krævede en stor korrespondance. Noget kunne klares med staccato telefonsamtaler (dyre minutter!), men de mange potentielle elever, der ikke vidste meget om, hvad en højskole uden eksaminer var, skulle orienteres fyldigt, og det kunne ikke klares per telefon. Først skulle de gøres opmærksom på, at skolen eksisterede overhovedet, og så skulle de have alle informationerne om visa, praktiske forhold, undervisning etc. I skolens barndom havde man bygget alene på alle Manniches internationale foredragsturnéer og kontakter suppleret med tidligere elevers anbefalinger. I firserne fik skolen for første gang i sin historie ansat en PR-medarbejder og udarbejdet en række brochurer på forskellige sprog og i store oplag. De blev sendt rundt i verden i store konvolutter med håndskrevne adresser til danske ambassader og kirker i udlandet og til alle mulige internationale uddannelsesinstitutioner og udviklingsorganisationer, hvor

man så håbede på, at en eller anden engageret medarbejder ville stille brochurerne til rådighed for interesserede og ikke blot arkivere dem lodret. Selvsagt har de personlige kontakter altid været skolens vigtigste redskab til rekruttering, og alle elever fik da også altid en stak brochurer med hjem, men det siger sig selv, at der ofte var et stort spild af ressourcer ved alle disse brochurer, der blev sendt rundt i verden.

Internettet var derfor en helt usædvanlig gave for skolen, især når det gælder den første kontakt og muligheden for blot at søge under »internationale studier« eller »study in Denmark« på nettet. IPC fik som en af de første højskoler i Danmark sin hjemmeside i maj 1997. I de første par år var siden ikke særlig brugt, men derefter gik det stærkt, og i dag er det umuligt at forestille sig, at skolen kunne eksistere uden den.

Murens fald og Demokratifonden i 1990'erne

Krisen i 1930'erne var den dystre baggrund for IPCs opblomstring i denne periode. 1990'erne blev et nyt højdepunkt for skolen, når det gælder den internationale elevrekruttering, men her var baggrunden anderledes positiv.

Op gennem 1980'erne kom omkring halvdelen af eleverne på skolens lange kurser fra Danmark, og da nogle danske kommuner på det tidspunkt brugte højskolerne som en billig udbygning af det lokale sociale hjælpesystem, kunne der være hold, hvor en stor del af personalets energi måtte anvendes på at støtte en ret lille del af de danske elever med særlige problemer.

Da Erik Høgsbro Holm i 1991 gik på pension som forstander, var det derfor et stort ønske fra bestyrelsen, at hans afløser skulle skabe aktiviteter, der dels kunne øge antallet af internationale elever, dels styrke skolens faglige profil. Man valgte Kristof Kristiansen, der havde en baggrund som universitets- og gymnasielærer og ansættelser i internationale freds- og udviklingsorganisationer som FN-forbundet og Red Barnet.

Kristof Kristiansen i nyistandsat foredragsal.

IPC havde under den kolde krig kun haft meget få elever fra det kommunistiske Østeuropa. Nu var grænserne åbnet, verden var fuld af optimisme og millioner af unge stod på spring for at få del i alt det, der tidligere havde været uopnåeligt: vestlige forbrugsgoder og internationale oplevelser og kontakter. Problemet var, at de havde meget begrænsede midler til at gennemføre drømmene. I denne situation skete der så det lykkelige, at man i Folketinget med bredt flertal i 1990 besluttede at oprette den såkaldte »Demokratifond«. Frem til 2003, hvor Fonden blev endeligt nedlagt, uddeltes årligt i gennemsnit ca. 65 millioner kroner til fremme af konferencer, studiebesøg i Danmark og andre kontakter, der kunne give inspiration til den demokratiske udvikling i Østeuropa. Som led i forhandlingerne om Fondens etablering blev også udviklingslande i Asien, Afrika og Latinamerika medtaget i gruppen af modtagerlande, og det blev især vigtigt for IPC. Ved hvert enkelt projekt skulle der laves en selvstændig ansøgning og ved projektets afslutning en detaljeret rapport. Der kunne både laves projekter for etablerede beslutningstagere og for unge mennesker og studerende ved starten af karrieren.

Det første kursus med demokratifondsmidler gennemførtes allerede i juni 1991 i samarbejde med Det danske Kulturinstitut og Espergærde Ungdomsskole ved Niels Jørn Lebech. Kurset omfattede en gruppe på omkring 40

beslutningstagere fra Helsingørs estiske venkabsby Pärnu. Det var omgærdet med megen entusiasme, og der var mange fremtrædende danske forskere og politikere blandt oplægsholderne, inklusive tidligere statsminister Anker Jørgensen. På studiebesøg i København og Nordsjælland blev deltagerne introduceret til danske græsrodsbevægelser og begavet med en række engelsksprogede publikationer om dansk demokrati og danske institutioner. I den sparsomme fritid blev der flittigt indkøbt Nike-sko og Levi's-cowboybukser, og en deltager returnerede sågar fuld af entusiasme fra Helsingør med et sæt bildæk, der var umulige at skaffe hjemme i Estland. Ved afgang fra Kastrop kom den chokerende opdagelse, at de fleste nu stod til at skulle betale formuer i overvægt, penge man simpelthen ikke havde, og det var nødvendigt at prioritere sammensætningen af bagagen. Efter afskeden viste det sig, at der bag søjlerne i Lufthavnen var efterladt stabler af Hal Kochs *Danish Democracy* og andre »light classics« fra den danske kultureksportindustri, hvad man under disse omstændigheder vel knapt kunne bebrejde deltagerne. Skolen tog bøgerne med hjem igen, og næste hold demokratifondselever fik så glæde af dem. Og der kom hurtigt mange nye hold både til korte specialkurser og til de lange kurser.

Demokratifondens krav svarede fuldstændig til de kompetencer, IPC havde opbygget siden 1921, og i Fondens levetid udarbejdedes omkring 80 ansøgninger med tilhørende slutrapporter fra skolen. De blev alle bevilget, og i det hele taget var samarbejdet med Fonden forbilledligt i hele perioden, hvor over 1000 kursister gæstede skolen med støtte fra Fonden. Mange af ansøgningerne blev udarbejdet i samarbejde med danske organisationer som FN-forbundet, Lions-klubberne, Dansk Ungdoms Fællesråd, MS, Folkekirkens Nødhjælp, Ældre-sagen etc.

Af særlig betydning blev et fællesprojekt med Niels Jørn Lebech og Espergærde Ungdomsskole, hvor man i samarbejde med undervisningsministerierne i Vietnam, Laos og Cambodia rekrutterede unge til højskolens lan-

ge kurser. I perioden 1993-2002 kom over 50 elever fra disse 3 lande på studieophold på IPC. Derudover førte samarbejdet med Lebech også til, at forskellige kunstneriske grupper fra Østasien kom til Danmark og brugte skolen som base for optræden i Nordsjælland og resten af Danmark. Ud over det store faglige og sociale udbytte deltagerne fik af disse kurser, forbedrede det også skolens kontaktnet til danske og udenlandske organisationer og gav skolens dagligliv et langt mere internationalt præg.

Alle Demokratifondseleverne på de lange kurser skulle i de 16 uger gennemføre et program på otte lektioner om ugen (ud af de obligatoriske 28 ugentlige lektioner) specielt om danske samfundsforhold, og hver enkelt elev skulle derudover ved kursets afslutning udarbejde en fyldig rapport om opholdet til Demokratifonden. Deltagerne var altså underlagt nogle krav, som ikke var gældende for de øvrige elever. Til gengæld kom de med fuldt scholarship, og et ophold blev derfor betragtet som et stort privilegium, og konkurrencen var hård om at komme til IPC. En del elever var rekrutteret fra politiske ungdomsorganisationer eller udviklingsorganisationer og mødte på forhånd med stor viden og diskussionslyst om internationale forhold. Mange havde også meget direkte og brutale erfaringer f.eks. fra fængsler og kampe mod myndigheder og politiske modstandere i lande som Sydafrika, Cambodia, Chile og lande i Mellemøsten. Så ligesom i 1930'erne gav elevernes personlige erfaringer også i 1990'erne dybde og seriøsitet til skolens faglige liv. Mange elever fra et af de lange kurser i 1990'erne vil formentlig resten af deres liv kunne huske en nøgtern drøftelse baseret på personlige erfaringer mellem et sort apartheidoffer fra Sydafrika og en cambodiansk overlever fra Pol Pot regimet. Emnet var effekten af sult over længere tid: Hvordan har man det efter to, fem eller ti dage uden føde, hvordan påvirkes ens sanser, hvor længe går der inden man mister bevidstheden etc. Den kvindelige sydafrikaner havde derudover overlevet at blive kastet i havet fra en politihelikopter og mange andre grusomme ting. På

hvert eneste hold var der elever f.eks. fra Mellemøsten med erfaringer fra bombardementer, tortur og langvarige ophold i flygtningelejre, og selv om skolen fastholdt en strikt politisk neutralitet var den stærke humanitære effekt af alle disse beretninger uomgængelig.

Fremskridtstro og jubilæumsfest

Ved slutningen af 1990'erne var der normalt på hver af de to årlige lange 16-ugers kurser 80-90 elever (heraf ca. 20 med fondsstøtte) fra 35 til 40 forskellige lande. Derudover blev i løbet af sommeren hvert år gennemført 15 til 20 korte kurser og internationale konferencer.

Oven i alt det begyndte renterne på skolens lån at falde, og fra 1998 kom der en ny statslig støttelov, der betød, at skolen modtog statsstøtte for udenlandske elever på samme niveau som for danske. Til gengæld bortfaldt reglen om, at danske elever uden beskæftigelse kunne tage understøttelse med på højskole. Det betød færre danske elever, men det blev så rigeligt kompenseret af de mange udenlandske elever, så i første omgang gav det ikke anledning til bekymring.

På et skolerådsmøde midt i 1990'erne sagde skolens længst levende tidligere elev, ovenfor omtalte Henry Pedersen (elev 1925). »Det ville have glædet Peter Manniche at opleve så mange internationale aktiviteter, men tænk hvad han kunne have fået ud af alle de penge, skolen nu har at gøre godt med.« Skyggen fra skolens stifter kunne føles lang, men var også altid for de ansatte en værdifuld inspiration!

1990'erne var startet med besparelser og personalenedskæringer. Nu kunne den nye velstand omsættes til byggeri af nye personaleboliger og modernisering af de eksisterende, en omfattende restaurering af hovedbygningen, faglig og pædagogisk omlægning med nye fag og nye, internationale lærere, lønudjævning mellem personalegrupper, en omlægning af skolens køkken i 1998 og den tidligere nævnte investering i computere og ny teknologi.

To begivenheder skilte sig specielt ud i 1990'erne: Det første mellemøstseminar i 1994 og 75-års jubilæet i 1996.

Optimismen og fremtidsstroen fra murens fald var stadig i fuldt flor i 1993, så da Oslo-aftalen mellem israelere og palæstinensere kom i stand det år, synes også varig fred i Mellemøsten at være inden for rækkevidde. Skolen var naturligvis meget optaget af denne udvikling og tog kontakt til den israelske ambassade for at drøfte mulige initiativer. Ambassadøren og en meget entusiastisk yngre ambassademedarbejder kom til møde på skolen med forstanderen og skolens nyansatte og meget entusiastiske afrikanske lærer, Garba Diallo, der var uddannet i Qatar og havde et indgående kendskab til mellemøstlige forhold. Man startede med at diskutere mulighederne for et aftenmøde med en fremtrædende israelsk og palæstinensisk oplægsholder. Inden længe stod det imidlertid klart, at emnets kompleksitet ville kræve mindst en hel dag, der efterhånden som programmet konkretiseredes blev udvidet til et weekendseminar. Inden ambassadefolkene tog hjem, var man blevet enige om at prøve at skaffe finansiering fra Udenrigsministeriet til et 7-dages seminar med bred deltagelse af beslutningstagere fra hele Mellemøsten. Skolen tog kontakt til en lang række ambassader og fik også stor hjælp fra Politikens forhenværende og nu afdøde redaktør Herbert Pundik. Forberedelsesprocessen var lang og indviklet, men til sidst lykkedes det, også med velvillig støtte fra ministeriet.

I første uge af juni 1994 kunne seminaret så gennemføres, med 60 deltagere og repræsentative delegationer fra Israel, PLO, Jordan og Egypten. Dertil kom frivillige organisationer fra Tyskland, Norge og Sverige samt lokale repræsentanter for herboende palæstinensere, jøder og danske organisationer med særlig interesse for Mellemøst-konflikten. Den danske udviklingsminister, Helle Degn, åbnede seminaret, mens skolens parkeringsplads var proppet med skinnende diplomatbiler og sikkerhedsfolk med bulnende brystlommer krydsede rundt i parken. Debatten var hed, men kontrolleret og stemningen fin. Næsten fra time til time kunne man følge, hvordan paraderne sænkedes, og følelsen af at være repræsentant for en sag af

løstes af trangen til at mødes som individer på tværs af landegrænser og frontlinjer.

Ved ankomsten kom det lidt bag på nogle af de midaldrende diplomater, professorer og generalsekretærer, at de skulle indkvarteres i dobbeltværelser og på højskolemaner deltage i borddækning og opvask. Netop de uformelle rammer viste sig dog at være et positivt redskab til, at blokeringerne fra de årelange fjendskaber så hurtigt kunne give plads for konstruktiv dialog – i hvert fald i den uge seminaret varede.

De følgende år blev det en fast tradition hver sommer at gennemføre to-ugers mellemøstseminarer for forskellige professionelle grupper fra undervisningssektoren og ungdomsorganisationer – nu med færre lande, men altid ligelig repræsentation af israelere og palæstinensere. Ved slutningen af 1990'erne var optimismen med hensyn til på kort sigt at skabe fred i Mellemøsten mindre udtalt, og det blev svært at skaffe fortsat økonomisk støtte til projektet. Det besluttedes derfor fra 1999 at lade seminarerne fortsætte i en ændret form i en særlig uafhængig forening, »Crossing Borders«, stiftet og ledet af Garba Diallo og med base på IPC.

Da IPC i oktober 1996 holdt 75-års jubilæum var der derfor meget at fejre. Solen skinnede, den nygifte og populære Prinsesse Alexandra

Fra venstre: Daværende bestyrelsesformand Carl Ingemann, Kristof Kristiansen og prinsesse Alexandra ved 75-års jubilæet.

var æresgæst, eleverne optrådte klædt ud i nationale kostumer for 200 venner af skolen fra nær og fjern. I tilknytning til jubilæet havde skolen også fået et nyt farvestrålende logo, og den australske gæstelærer Max Lawson havde færdiggjort den tidligere nævnte historiske skildring af skolens første 75 år. Skolens hovedleverandører havde også fået en diskret forespørgsel om at sponsorere cykler til brug for eleverne, og på den måde blev der indsamlet 80.000 kr. til køb af 20 cykler. Nogle syntes, at prisen var lidt høj. Til gengæld fungerer en del af dem stadig idag 25 år senere, og de har i mellemtiden givet tusindvis af elever mulighed for instruktive studieture og fornøjelige turistture i Nordsjælland. En del har sågar også fulgt op på traditionen fra 1930'erne og organiseret cykelture til København.

I 1997 fulgte forstanderen op på en anden tradition fra Manniches tid. Han tog orlov uden løn i 6 måneder og besøgte samarbejdspartnere og højskolelignende institutioner samt naturligvis tidligere elever i Asien og Afrika. På dette tidspunkt var der ganske mange danskstøttede højskoleprojekter rundt omkring i verden – vigtigst Philippinerne, Bangladesh, Sydindien, Sydafrika og Nigeria. De fik alle besøg, og med Demokratifonds- og Danida-støtte blev det muligt at invitere lærere herfra til deltagelse på IPCs lange kurser.

Uden for skolens almindelige kursusvirksomhed blev også tidligere samarbejdsrelationer fornyet og udbygget. MS lagde, som det også tidligere havde været tilfældet, sine forberedelseskurser for ulandsfrivillige op på skolen, og med »Danidas Fellowshipcenter«, »Carl Bro« og »Cowi Consult« startede sidst i 1990'erne et meget ambitiøst samarbejde. Danida gennemførte i forvejen længerevarende kurser for lokale projektansatte i ulandene. Kurserne blev normalt udliciteret til konsulentfirmaer og gennemført i København, men af forskellige grunde var man interesseret i at flytte nogle af kurserne op til det internationale miljø i Helsingør. Skolen indvilgede i at foretage forskellige ombygninger, der kunne give grupperne selvstændige undervisnings-

og køkkenfaciliteter. De første kurser blev gennemført og skolen glædede sig over, at man nu havde endnu en international aktivitet, der kunne leve op til IPCs målsætning.

Lidet anede man, at mange forhold snart skulle ændre sig.

Krise og ny vækst

I 2001 dannede Anders Fogh Rasmussen ny regering, og han gennemførte hurtigt en række overraskende reformer, der kom til at ramme IPC hårdt. Med virkning fra 2002 blev Demokratifonden beskåret stærkt og det følgende år helt nedlagt. I 2004 blev den delvist afløst af den såkaldte Ciriuss-pulje, men her kunne der frem til 2013 kun søges om højskoleophold for unge fra de nye EU-medlemslande (og altså ikke U-lande), og budgettet var betydeligt lavere end det havde været tilfældet med Fonden. Nogenlunde samtidig blev Danidas kursusvirksomhed begrænset så meget, at man alligevel ikke havde brug for assistance fra IPC. Det sidste kursus med Carl Bro var for 20 afrikanske og vietnamesiske sundhedsarbejdere og gennemførtes i 2003. Også de danske udviklingsorganisationer, som højskolen normalt samarbejdede med, fik store nedskæringer af den statslige støtte. Derudover var det heller ikke blandt unge danske i disse år så populært som tidligere at tage på højskole. Alt i alt blev IPC ramt på mange områder samtidig, så det var nødvendigt at tænke nyt.

I årene efter 2001 blev skolens lange kurser gradvist forlængede fra strukturen med 16 uger både forår og efterår til 24 uger om foråret og 18 uger om efteråret. Det gjorde det muligt at klare sig med færre korte kurser, men øgede også muligheden for pædagogiske eksperimenter f.eks. med studieture i ind- og udland.

Et lyspunkt var det, at skolens tre-ugers sommerkursus om dansk sprog og kultur var mere populært end nogensinde. Professionelle sproglærere fra Studieskolen leverede hver formiddag gennem de tre uger danskundervisning på otte niveauer, om eftermiddagen tilbød skolens egne lærere foredrag om dansk kultur

og samfundsforhold, og om aftenen var der forskellige former for musik og optræden dels fra deltagerne selv, dels fra kunstnere udefra. Derudover var der flere heldagsekskursioner og besøg i institutioner og virksomheder. Der var altid god søgning til disse kurser og på grund af den megen entusiasme blandt deltagerne, var det også nemt selv midt i sommerferien at skaffe gode oplægsholdere.

Personalet i 2004.

Det mest ambitiøse undervisningsprojekt i disse år var et 16 ugers skræddersyet kursus for 20 roma-ungdomsledere fra Østeuropa, der gennemførtes parallelt med det almindelige efterårskursus i 2003. Baggrunden var, at den ungarske journalist og menneskeretsaktivist Andres Bira fra roma-organisation »Pakiv«, ved et tilfælde kom på besøg på højskolen i 2002. »Pakiv« havde fået en større bevilling fra »Verdensbanken« til at lave et træningskursus for romaer, og han fandt, at højskolens frie undervisningsmiljø kunne være specielt velegnet for denne gruppe, der ikke havde særlig positive erfaringer med de formelle undervisningsmiljøer i Østeuropa. Igen var Garba Diallo en central person i gennemførelsen af projektet, som ikke var uden udfordringer.

Blot at integrere gruppen med de øvrige elever, hvoraf en del kom fra Østeuropa, krævede betydelig diplomatisk snilde. Til gengæld var der her virkelig et behov for nedbrydning af stereotyper og roma-kulturen havde kun sjældent i fortiden været repræsenteret på IPC. Skolen var stolt over, at projektet lykkedes, og at »Pakiv« og »Verdensbanken« var tilfredse i deres evalueringer.

Sidst i årtiet var både humøret og aktivitetsniveauet lavere og økonomien dårligere end tidligere, og det gav endnu en gang i IPCs historie anledning til diskussion og uro blandt personalet. Et centralt spørgsmål var, hvilken rolle »Crossing Borders« skulle have i skolens liv. I denne situation valgte Kristof Kristiansen efter 17 år at trække sig tilbage som forstander og fortsætte som lærer frem til pensionering i 2013. Efter 15 år som lærer på IPC flyttede Garba Diallo sammen med »Crossing Borders« til Krogerup Højskole.

Med virkning fra januar 2009 valgte Skolerådet at ansætte den lokalt forankrede skuespiller, musicalstjerne og lærer ved højskolen siden 2003, Søren Launbjerg, som ny forstander. Og dermed indledtes det næste kapitel i IPCs historie med en række nye initiativer.

Søren Launbjerg.

Finans- og klimakrise

Mod slutningen af 2008 stod det klart, at den internationale finanskrise uundgåeligt satte sit præg på højskolens evne til at rekruttere elever, og da skolen i lyset af ovennævnte interne diskussioner i nogen grad havde lukket sig

om sig selv, var det måske ikke så mærkeligt, at foråret 2009, hvor den nye forstander trådte til, blev et elevtyndt semester. Kun 35 elever var indskrevet ved semesterstart i januar. Da en højskoles økonomiske omsætning er ligefrem proportional med antallet af elever, var den mest presserende opgave at professionalisere markedsføringsindsatsen og på alle parametre vende den noget introverte energi til udadvendte aktiviteter, så Den Internationale Højskole igen kunne markere sig såvel lokalt, nationalt som globalt.

Der blev skabt ny visuel identitet med nyt logo og forbedret hjemmeside. Højskolen blev præsenteret ved konferencer og fora med fokus på alternativ uddannelse. Og lidt efter lidt rettede søgningstallene sig op med stigende årselevtal til følge. Underskuddet, der i 2009 trods stram økonomistyring havde udgjort

700.000 kr., blev vendt til et mindre overskud i 2010, og siden har højskolens årsregnskaber været præget af sorte tal fremfor røde.

En væsentlig årsag til, at højskolen har klaret mange udfordringer og turbulente perioder er, at man gennem alle kriserne har haft en ret stabil politisk struktur med stor repræsentation af tidligere elever med oprigtig kærlighed til skolen, herunder den nuværende bestyrelsesformand og tidligere skolerådsformand, Toni Michelsen, der næsten ubrudt siden hun var elev i 1967-68 har siddet i skolens politiske organer.

Skolen har forbedret sin evne til at rekruttere elever og siden 2017 kørt for fulde huse, hvilket vil sige godt og vel 100 elever, på de lange kurser på 18 uger i efteråret og 24 uger i foråret.

IPCs fagudbud blev videreudviklet og nye fag og tilbud om studierejser fandt vej til skolens curriculum.

Luftfoto 2018.

Eksempelvis blev klimaudfordringerne udgangspunkt for et styrket fokus på bæredygtighed i det følgende årti. Allerede i sommeren 2009 var skolen i tæt samarbejde med højskoleforeningen FFD og mange andre højskoler vært for et internationalt kursus med fokus på global opvarmning. Dette initiativ blev en forberedelse og optakt til klimatopmødet i København (COP15) i december samme år.

I oktober 2009 drog højskolen på klimakaravane rundt til andre højskoler og gymnasier i hele landet med et lille show, der satte fokus på de globale klimaudfordringer levende italesat af skolens elever fra forskellige dele af verden. Alle elever og lærere bidrog med enten optræden, teknik, mad, logistik, kommunikation, sightseeing eller transport, og efter en intens uge med utallige optrædener og møder med danske unge kunne bussen vende tilbage til Helsingør med en flok meget trætte elever og ansatte. Højskoleeleverne havde fået oplevet Danmark, og mange unge danskere havde mødt Den Internationale Højskole og dens fascinerende mangfoldighed af personligheder, perspektiver og fortællinger fra hele verden.

Også i forhold til IPCs fysiske faciliteter kom bæredygtighed til at spille en central rolle. Skolens bygningsmasse, der hovedsageligt består af arkitektprofessor Steen Eiler Rasmussens bygninger fra 1967 trængte til en kærlig hånd med fokus på asbestsanering, udskiftning af døre og vinduer og ikke mindst efterisolering. Dette arbejde pågår for så vidt stadig, og skolens klimaaftryk er mindsket betydeligt over de seneste 10 år.

En revitaliseret elevforening

Helt tilbage fra midten af 1920'erne har højskolen haft en elevforening, som har arbejdet for at knytte forbindelser mellem tidligere elever og fastholde deres tilknytning til skolen. Elevforeningen har langt hen ad vejen aktivt øvet indflydelse på skolens virke og stod i mange år for adskillige tidsskrifter og bladudgivelser med fokus på verdenssituationen og skolens arbejde i den henseende.

Peter Manniche havde i 1927 på vegne af højskolen solgt 2 matrikler tæt på Rønnebær Allé til elevforeningen, som efterfølgende byggede en hytte, hvor tidligere elever kunne opholde sig, når de havde lyst til at besøge deres gamle højskole.

Elevernes hjem. Elevforeningens hytte tæt på Rønnebær Allé.

I begyndelsen af det nye årtusinde var aktiviteterne i elevforeningen stagneret betragteligt. Foreningen havde svært ved at tiltrække yngre medlemmer, og da hytten i sommeren 2005 brød i brand og faktisk udbrændte totalt, mistede den daværende bestyrelse et vigtigt samlingspunkt.

Det var derfor en stor glæde, at en flok yngre tidligere IPC-elever i 2010 tog initiativ til at genrejse elevforeningen, som efterfølgende skiftede ikke bare bestyrelse men også navn. Det besluttedes, at den nedbrændte hytte ikke skulle genopføres, og den udbetalte forsikringssum kunne sammen med indtægten ved tilbagesalg af de 2 matrikler til højskolen danne økonomisk grundlag for en lang række initiativer og aktiviteter for tidligere elever. IPC Alumni har siden været en uvurderlig inspi-

ration, hjælp og støtte for højskolen. Der arrangeres årligt »reunion weekends«, hvor nuværende elever får mulighed for at mødes med den større IPC-familie af tidligere elever.

En uge hver sommer afholdes Alumni Summer Camp, hvor ca. 25 gamle IPC elever yder frivilligt arbejde primært i højskolens pragtfulde park.

Det er derfor helt naturligt, at IPC Alumni vil være en vigtig samarbejdspartner for højskolen frem mod fejringen af 100-års jubilæet i oktober 2021.

Højskolestrategi og rullende 3-årsplaner

For at styrke og fokusere højskolen i sit daglige arbejde både internt og eksternt og for klarere at kunne kommunikere højskolens mission i forhold til omverdenen blev der i 2011 og 2012 med deltagelse af elever, elevforening, ansatte, bestyrelse og skoleråd udviklet en strategi for en 6-årig periode (2013-18). Strategien tog naturligt udgangspunkt i skolens formål om at facilitere kulturmøder og en mangfoldighed af læringsprocesser i den forbindelse. Højskolens vedtægter definerer endvidere sit værdigrundlag hvilende på 6 kerneværdier:

- 1) *Fred* – vi bygger på fredelig konfliktløsning og »ikke-vold« som grundprincip. Vi omgås hinanden med værdighed og arbejder for den enkeltes mulighed for at finde fred med sig selv og omverdenen.
- 2) *Respekt og åbenhed* – vi respekterer forskelle mellem kulturer og folk uden at være fordømmende.
- 3) *Lighed* – skolen arbejder for lige muligheder for alle mennesker uanset køn, etnicitet, nationalitet, seksualitet, socioøkonomisk baggrund, fysisk formåen, alder og religion.
- 4) *Demokrati* – demokratisk høring, engagement og tilskyndelse til at gøre en positiv forskel.
- 5) *Social ansvarlighed* – med en empatisk tilgang til fælles løsninger på fælles problemer.
- 6) *Bæredygtighed* – i bredeste forstand.

Med dette udgangspunkt blev en strategi med »aktivt globalt medborgerskab« som fokus vedtaget, og en lang række parametre blev defineret. Strategien blev højskolens rettesnor i stort og småt, og siden da har man arbejdet med at implementere denne gennem detaljerede rullende 3-årsplaner. Højskolen har i 2019 revideret sin strategi, som dog fortsat er fokuseret på »aktivt globalt medborgerskab« nu med 4 områder, der særligt har højskolens interesse: fred, demokrati, social lighed og bæredygtighed.

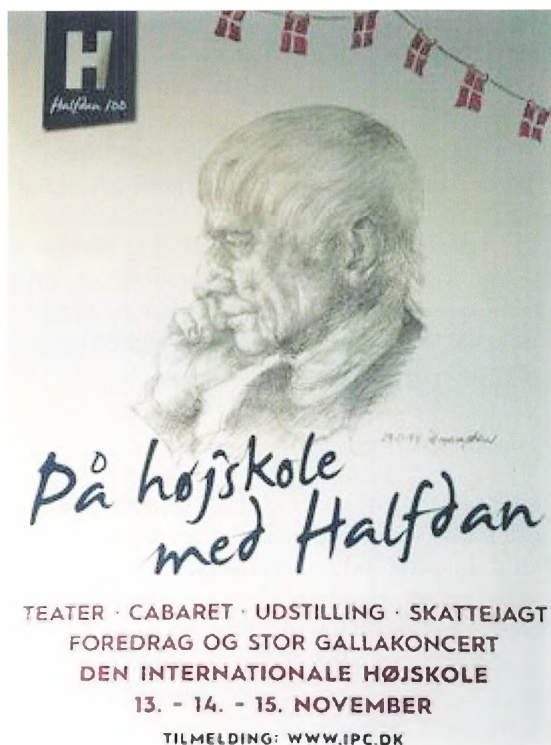
Lokale samarbejder

Det har været af stor betydning for højskolen, at der i de senere år er etableret gode og gensidigt inspirerende samarbejder med en lang række skoler, ungdomsskoler, gymnasier, biblioteker og kulturinstitutioner.

Den Internationale Højskole spillede eksempelvis en central rolle, da Helsingør Kommune i 2012 var Unicef-by.

Højskolen var igen aktiv medspiller ved fejringen af Halfdan Rasmussens 100-års fødselsdag i 2015. Her inviterede skolen på en hel weekend med fokus på Halfdan, som jo havde været elev på stedet i 1940, da Tyskland besatte landet. Den vigtigste begivenhed i den forbindelse var nok afholdelsen af finalekoncerten i en melodikonkurrence, som højskolen havde udskrevet i samarbejde med kommunen. I alt 192 nye melodier til Halfdan-digte – primært hans voksendigte – blev indsendt fra komponister landet over, og de 10 topplacerede sange blev præsenteret ved omtalte finalekoncert. Vinderen »Gå stille og tyst« med melodi af Janne Mark blev kåret og efterfølgende valgte Højskoleforeningen at udgive et sanghæfte med de 18 bedste sange fra konkurrencen. Hele 4 sange fra konkurrencen er nu optaget i Højskolesangbogens 19. udgave, som lanceres i november 2020.

I de seneste 5 år har Den Internationale Højskole stillet sine elever fra hele verden til rådighed for det såkaldte »Mangfoldighedsprojekt«.

Plakat. Halfdan Rasmussen 100 år.

hvor kommunens 9. klasser i november inviteres til temadage, hvor eleverne får mulighed for at reflektere over deres egne forhold og liv i forhold til andre med fundamentalt forskellige vilkår og baggrunde. Den Internationale Højskole er i sandhed en lokal mangfoldighedsresource, som bør stilles til rådighed for det omgivende samfund. Muligheden for berigende møder på tværs er højskolens særkende – og skal kendes og udbredes så meget som muligt.

Da Helsingør i 2018 blev vært for en Friby-kunstner gennem den internationale organisation Icorn, som arbejder for sikre opholdssteder for forfulgte kunstnere fra hele verden, var der tale om et fint samarbejde mellem kommune og højskole. Den syriske oversætter af international litteratur fra engelsk til arabisk – Amani Lazar – boede og arbejdede med sine bøger på Den Internationale Højskole, som stillede bolig og socialt netværk til rådighed.

IPC har som tidligere nævnt skabt et netværk af lokale familier, der gerne vil tilbyde skolens elever i hvert semester mulighed for at besøge et dansk hjem. Projektet »Dine with the Danes« har eksisteret i 3 år. Kontaktfamilierne inviterer eleverne til middag i grupper på 2-4 og inviteres så senere på semestret til middag og hyggeaften på højskolen. Covid-19 har siden marts forhindret disse møder, men når vi har fået smittesituationen under kontrol, vil initiativet helt sikkert fortsætte.

Globale forhold har højskolens udelte interesse, og derfor har lokalbefolkningen og andre udefra kommende været inviteret indenfor til en række temadage og seminarer, hvor eksperter kaster lys over globale temaer fra »Fred« og »Demokrati« til »Klimaforandringer«. Højskolens mål er at arrangere 2 sådanne seminarer årligt.

Op til parlamentsvalget i EU var højskolen vært ved flere debatarrangementer og deltog i øvrigt i en større »EU is voting«-konference i samarbejde med 9 andre højskoler og 200 unge fra hele Europa.

Højskolen har også i de senere år spillet en central rolle i forhold til fællessang i lokalområdet. Dels er skolen hvert år involveret i fællessangsarrangementer, som både foregår på IPC og andetsteds i kommunen. Dels har forstander Søren Launbjerg været en del af det sangbogsudvalg, der har valgt hvilke sange, der er kommet med i den nye Højskolesangbog, som udkom 12. november 2020, og dermed placeret Den Internationale Højskole en tak mere centralt i højskolebevægelsen som sådan.

Hverdagen på

Den Internationale Højskole

Højskolen udbyder årligt to lange kurser, hvilket vil sige et 24-ugers kursus i foråret og et 18-ugers kursus i efteråret. Om sommeren afholdes der et 3-ugers kursus om dansk sprog, kultur og samfund og efterfølgende et 3-ugers engelskkursus ligeledes med fokus på dansk kultur og samfund. Altså i alt 48 ugers kursusaktivitet om året.

Som på alle andre højskoler følger IPCs ca. 100 elever fra omkring 30 forskellige lande mindst 28 lektioner ugentligt. Deres skema sammensætter de frit i forhold til ca. 45 udbudte fag pr. semester. Således er der normalt ikke mange elever, der har helt den samme ugeplan.

Fagene er fortrinsvist præget af internationale forhold og udfordringer, men udgør en bred vifte af globale, regionale, kreative, sproglige og personlighedsudviklende fag.

Det globale handler om politik, kultur, religion, miljø, klima, bæredygtig udvikling, menneskerettigheder, konfliktløsning, økonomi, kønsroller og meget andet.

De regionale fag strækker sig fra »Exploring Denmark« til »Understanding Europe«, »African Studies«, »Asian Life & Thoughts«, med mere.

Der tilbydes undervisning i en bred vifte af kreative fag, såsom kor, band playing, filmproduktion, foto, billedkunst, afrikansk dans, drama, og stand up comedy – og hvert semester har adskillige Performance Nights, hvor eleverne optræder og udstiller for hinanden.

Da skolens undervisningssprog er engelsk undervises der sædvanligvis i engelsk på 3 niveauer. Det er også muligt at lære dansk på højskolen, som altid har en række elever, der er født og opvokset i udlandet, men som har danske rødder.

De ansatte på højskolen repræsenterer – ligesom eleverne – mange forskellige lande, og blandt lærerne er mindst 50 % ikke-danske.

Som højskoleelev er man lykkeligt fri for karaktærræs og eksamenspres. Kravet til eleverne er aktiv deltagelse, og det er utroligt at opleve, hvor meget eleverne rent faktisk lærer og får ud af deres ophold. De engagerer sig i og med hinanden, og den naturlige interesse for verden og dens mangfoldighed, som spirer frem af dette fællesskab, er intet mindre end hjertegribende – og spredt sig som ringe i vandet.

Også udenfor den normale undervisningstid foregår der aktiviteter på højskolen. I hvert semester afholdes der mindst seks kulturfester, hvor eleverne fra en bestemt del af verden

har forberedt et program, som på forskellig vis præsenterer de lande og kulturer, de kommer fra. Disse kulturfester er altid på en gang festlige og lærerige. De foregår altid lørdag aften kl. 20, og udefra kommende gæster er – i hvert fald, når vi ikke befinder os midt i en pandemi – velkomne.

Tre gange pr. semester kører Den Internationale Højskole sit Life Stories projekt, hvor eleverne mødes i deres kontaktgrupper for at sætte ord på egne tilværelser. Dette har vist sig at være en god måde at dykke dybere ned i det kulturmøde, der foregår på højskolen. Ved første Life Stories runde fortæller elever og lærere om deres forældre og bedsteforældre. Næste gang, man mødes, handler det om barn-domserindringer og til sidst taler man om voksenliv og fremtidsperspektiver. Gennem Life Stories kommer vi via personlige fortællinger helt tæt på verdenshistoriske begivenheder. Vi får sat ord på vores forskelligheder i forhold til kultur og religion, og vi får reflekteret over egne værdier og holdninger, når vi spejler os i hinanden.

Som nævnt tidligere er der sædvanligvis mulighed for at deltage i en ud af tre studierejser pr. semester. Skolen har gode kontakter til Colombia, som jo i 2016 indgik en historisk fredsftale efter 50 års borgerkrig. Vi studerer colombianske samfundsforhold og de dybere-liggende årsager til den lange konflikt, og vi tager temperaturen på fredsprocessen i landet gennem autentiske møder med personer, der direkte har spillet en rolle i såvel konflikt som fredsproces. Studierejserne løber sædvanligvis over 2 uger og flugter på alle måder med højskolens rolle som fredshøjskole.

Vi tilbyder også fast en studierejse til Centraleuropa, hvor vi besøger henholdsvis Prag og Berlin med fokus på totalitære systemers storhed og fald.

Den tredje rejsemulighed er oftest en Danmark-Sverige-tur med fokus på natur og kultur til Skagen efterfulgt af dage i og omkring Göteborg.

Eleverne byder sig som regel til med de interesser, talenter og kompetencer, som de kom-

Urban Power. Højskolens nye bygninger, som skal stå færdige i efteråret 2021.

mer med, og højskolen lægger vægt på at bringe alt dette i spil. Alle skal ses, høres og tages alvorligt.

Der foregår derfor masser af aktiviteter, som eleverne selv står for. Det kan være studiekredse, værkstedsaktiviteter, debatfora, film-aftener, hyggeinitiativer, temafester og meget andet.

Sandt er det under alle omstændigheder, at man på en højskole udvikler sig og lærer noget både gennem undervisningen og gennem alt det, der foregår udenfor de skemalagte og lærerstyrede aktiviteter.

De fleste, der kommer til Den Internationale Højskole, oplever et varmt og imødekomende miljø, hvor man får lov at være den, man er. Eleverne kommer her for at møde folk med forskellige kulturer og baggrunde, så scenen er fra starten sat til et gensidigt respektfuldt og

inspirerende kulturmøde, som i høj grad defineres af de førnævnte kerneværdier.

At eleverne oplever deres højskoleophold som livsændrende og meningsfyldt fremgår tydeligt af de omfattende skriftlige evalueringer, som afslutter ethvert kursus, men man er heller ikke i tvivl om engagementet i det globale fællesskab, når man er vidne til de farvel-scener, der udspiller sig flere gange årligt ved semesterafslutningerne.

På højskolen forsøger vi at italesætte vores afsked med hinanden som et »vi ses«. Og rigtig mange mødes efter endt ophold rundt om i verden eller holder kontakten med holdkammerater ved lige via sociale medier i mange år. Men bevidstheden om, at hele holdet efter al sandsynlighed ikke vil kunne samles igen, er til stede, når der tages afsked. Og følelserne er store.

100-års jubilæum – og hvad så?

I 2021 kan vi så fejre Den Internationale Højskoles 100-års fødselsdag. I 100 år har højskolen glædet sig over at være placeret i en historisk international by – Helsingør. I den forbindelse vil både lokalsamfund, det officielle Danmark og vores mange samarbejdspartnere rundt om i verden blive inviteret til fest og fejring i de to første weekends i oktober 2021. Vi vil indvie højskolens nye bygninger, som vil indeholde en stor FN-sal med plads til 150 mennesker, et festlokale, som kan tjene som foyer til FN-salen, to store nye klasselokaler, musiklokale og lounge-områder. Der etableres elevatoradgang til de nye bygningers tre niveauer. Byggeriet, som er tegnet af arkitektfirmaet Urban Power, er støttet af Den A.P. Møllerske Støttefond og opføres af det lokale entreprenørfirma Vida A/S.

Højskolen vil endvidere stå for to bogudgivelser. En jubilæumsbog med en række artikler om Den Internationale Højskole i fortid, nutid og ikke mindst fremtid. Og så vil vi udgive en bog om skolens grundlægger Peter Manniche,

Praktisk arbejde 2020.

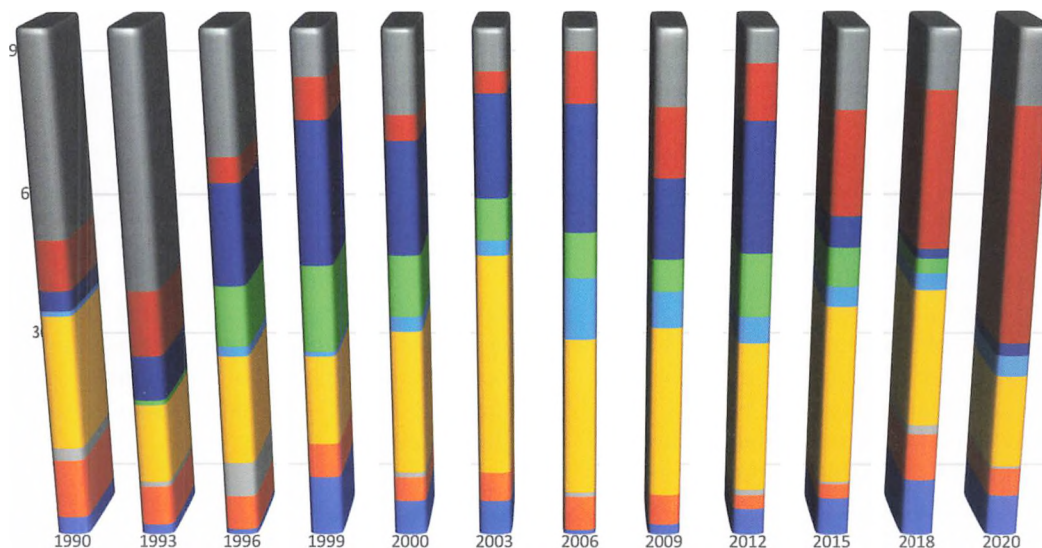
hvis oprindelige tanker og visionære idéer skolen stadig bygger på.

Med god og mangfoldig elevsøgning og sund økonomi går Den Internationale Højskole de næste hundrede år i møde med stor selvtillid, energi og virkelyst. Verdenssamfundet udvikler sig hastigt og står overfor en lang række store udfordringer.

En International Højskole må derfor konstant justere sine aktiviteter for at spejle dette og fortsat tilbyde relevante, engagerende og meningsfulde ophold for sine danske og internationale elever – og fortsat ansprende til aktivt globalt medborgerskab.

Litteraturliste

- J. Bredal: Sperlings saga, 2008.
A. Ferdinand: »Da Gundsømagle blev verdens navle!«, Årsskrift 2010. Egnshistorisk Forening i Gundsø, s. 8-21.
C. Hansen: »Lystejendommen Sophienlyst«, Forening & Museum, Helsingør 2004, nr. 3, s. 3-7.
C. Hegermann-Lindencrone: »Den Internationale Folkehøjskole«, i F. Nørgaard (red.): Den Danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar, II, 1940, s. 397-403 + s. 461.
E. Høgsbro Holm (red.): Inspiration. Peter Manniche og Den Internationale Højskole, 1989.
P. Kjær: »Når en højskole er international«, Højskolebladet 1996, s.172-174.
S.V. Knudsen: På knæ for livet: en biografi om Halfdan Rasmussen og Ester Nagel, 2018.
K. Kristiansen: »Mød verden i Helsingør«, Uddannelse, nr. 6, 1996, s. 3-8.
K. Kristiansen: »Kulturmøde over alle grænser«, Højskolebladet 1996, s. 386-389.
M. Lawson: The International People's College. A Celebration of 75 Years of Working for Peace and International Friendship, 1996.
J. Manniche: »Far, Peter (Laurids Rudolf) Manniche og hans initiativer for mellemfolkelig forståelse«. Upubliceret manuskript, 16 sider, 2020.
P. Manniche: »En højskolemands erindringer«, Kultur og folkeminder, XXII, Hillerød 1970, s. 3-27.

■ Central/South America ■ North America ■ Australia/New Zealand ■ Asia ■ Middle East/West Asia ■ Africa ■ East Europe
 ■ West Europe ■ Denmark

Elevsammensætning fra 1990 til 2020.

P. Manniche: Denmark. A Social Laboratory, 1969.

K. Møller: Karens kampe – som jeg husker dem, 2017.

P. Rohde: »En forvandlet Skole. Begivenhederne paa Den Internationale Højskole i Helsingør«, Kulturkampen, nr. 2, 1935, s. 14-21.

R. Spink: 40 år efter, Odense 1983.

The International People's College 1921-71, Helsingør 1971.

A. Wolden-Ræthinge: Det står skrevet i stjernerne: Carl-Henning Pedersens liv, 1989.

En varm tak til Børge og Nora Nielsen, Jørgen Manniche og Niels Jørn Lebech for hjælp med en række konkrete oplysninger.

Da Helsingør fik sit andet gymnasium

Af Otto Rühl

Forhistorien

»Det nye Helsingør Gymnasium« (HG) på Borgm. P. Christensens Vej har ikke fejret nogen fødselsdag, uden at en vis forvirring har sat ind – HG 10? HG 20? Det kunne ikke passe – for der var forældre eller andre familiemedlemmer, der var studenter fra »Helsingør Gymnasium« noget før 1978. Godt nok lå det på Kongevejen – men stadigvæk. Og de sidste 20 år er forvirringen steget – der er elever, hvis forældre er blevet studenter fra Helsingør Gymnasium – fra de nuværende bygninger ved Rønnebær Allé – flere år før 1978 – hvordan det?

Der er altså grund til se nærmere på historien – hvorfor fejrede Helsingør Gymnasium i sin nuværende skikkelse 40-års fødselsdag for to år siden – i oktober 2018? Hvordan fik Helsingør sit andet gymnasium?

Det er selvfølgelig korrekt, at der har været et gymnasium før det nuværende Helsingør Gymnasium – det ligger i dag i Espergærde – og for at undgå navneforvirring, fik det i 1979, da man flyttede fra Rønnebær Allé til Gymnasievej i Espergærde, navnet »Espergærde Amtsgymnasium«, mens det nyoprettede »nødgymnasium« overtog det gamles navn – Helsingør Amtsgymnasium.

I protest mod dette tilføjede den daværende rektor på Espergærde Amtsgymnasium resten af sin tid som leder »Helsingør gamle Latin-skole – grundlagt 1483« til navnet – og fejrede en stor 500-års-dag i 1983 – så var det da slået fast, hvad der var »det rigtige« gymnasium i Helsingør.

Men helt så simpelt er det nu ikke: Det er korrekt, at der engang før 1483 var blevet oprettet en klosteskole i Helsingør – men den var faktisk blevet nedlagt i 1839. Baggrunden er en rapport, som kongens embedsmænd havde bestilt, og heraf fremgik »at Helsingør med sin

særlige befolknings- og erhvervssammensætning ikke var et egnet sted for lærde studier!«.

Borgerne i Helsingør fandt sig heller ikke dengang i den slags afgørelser – man protesterede – kom med nye forslag – og i 1843 fik man lov til at oprette en »realskole«. Der skulle dog gå fyrré år, før man endelig fik lov til at få det, man allerede i 1843 havde ønsket – en »videnskabelig realskole«, hvor man både havde en mere praktisk realskole – med tysk og fransk – og måske engelsk – som hovedfag – og en studieforberevende, lærd skole. Det fik man i 1883, og skolen skiftede samtidig navn til »Helsingør Latin og Realskole«. Ved samme lejlighed blev skolen rent kommunal, og i 1897 rykkede den ind i den nyopførte bygning på Kongevejen – Skolen på Kongevejen.

Skolen skiftede igen navn i 1903 – »Helsingør Kommunes højere Almenskole« og i 1947 igen til Helsingør Gymnasium – gymnasiet kan altså fejre et nyt »jubilæum« i 2022!

Gymnasiet flytter til Rønnebær Allé

Gymnasiet voksede op gennem 1950'erne – i 1957/58 gik der 673 elever, hvor man dog skal huske, at gymnasiet også rummede »mellemskoleklasser« – 6.-9.-klasser, der sigtede mod at bestå Mellemskoleeksamen – og måske herefter den etårige realeksamen eller studentereksamen. Nogle af disse klasser flyttede dog efterhånden over på folkeskolerne – især efter folkeskolereformen fra 1958, hvor mellemskolen afløstes af 8.-9. klasser eller 1.-3. real. På gymnasiet havde man dog fortsat en realafdeling, men efter 1963 var gymnasieafdelingen større end realafdelingen – det år gik 240 i de 4 gymnasieklasser på hver årgang – 215 gik i realafdelingen.

Bygningerne på Kongevejen var nu for små – og i Helsingør Kommune drøftede man derfor en spændende tanke: At bygge en »tvil-

lingeskole« på Rønnebær Allé – rummende både en folkeskole og Helsingør Gymnasium. Når man valgte dette sted i udkanten af byen, skyldtes det, at der allerede var planlagt en hel ny bydel derude – Vapnagård.

Der er mange ting at fortælle om denne udflytning og de tretten år, »det gamle gymnasium« havde til huse på Rønnebær Allé – først senere fik vejen op til gymnasiet og rundt om Vapnagård sit eget navn – Borgm. P. Christensens Vej efter byens berømte borgmester, Peder Christensen – »Kong Peder« – borgmester fra 1919-1946. Men en vigtig ting peger frem mod det nye gymnasium: I sin tale ved den officielle åbning af de nye bygninger på Rønnebær Allé sagde den daværende rektor K.W. Norbøll bl.a.:

»Dette gymnasiebyggeri vil imidlertid ikke være den endelige løsning paa et gymnasiums fremtid i Helsingør. Naar der er gaaet en del aar, vil tilgangen være saa stor, at vi igen maa se paa udvidelsesmuligheder.«

Der skal mod og fremsyn til ved indvielsen af et splinternyt gymnasiebyggeri at gøre bygherren – kommunen – klart, at dette nok ikke vil være tilstrækkeligt.

Bygningerne på Rønnebær Allé – Helsingør Gymnasium og Skolen på Rønnebær Allé – blev først endelig indviet 23. april 1969 – og blot et halvt år senere udtalte Helsingørs skoledirektor Gericke, at gymnasiet var for lille og for tidssvarende. (!) Der var derfor allerede nu tale om at flytte gymnasiet fra Rønnebær Allé og benytte bygningerne til en »Vapnagård-skole«.

Gericke og Norbøll fik hurtigt ret – bare fire år senere skrev Helsingør Dagblad – i marts 1973:

»Der er mulighed for, at Helsingør Gymnasium på Rønnebær Allé i løbet af få år kan inddrages til folkeskole. Det er planen at bygge et nyt gymnasium udenfor byen og så forsøge at afhjælpe skoleproblemet i Vapnagård-området ved at indrette en to-sporet folkeskole på gymnasiet.«

Også Skolen på Rønnebær Allé var åbenbart fra starten bygget for småt: I begyndelsen af

1970'erne havde man bygget en tredje fløj, så skolen nu omfattede 16.000 m² – men der var behov for mere plads.

Når der var tale om at bygge et nyt gymnasium »udenfor byen«, hang det også sammen med en administrativ ændring: Den 1. april 1973 var Helsingør Gymnasium som følge af en ny lov overgået fra Helsingør Kommune til Frederiksborg Amt. Efter en større diskussion af, hvor de nye bygninger skulle placeres – Gurrevej i selve Helsingør eller Hovvej i Espergærde – traf Amtsrådet selv en beslutning: Helsingør Gymnasium skulle flytte til Espergærde.

103 afvist fra Helsingør Gymnasium – skulle gå på gymnasiet i København

I foråret 1978 gik det så galt – da ansøgerne til amtets gymnasier var blevet fordelt – og Helsingør Gymnasium var jo nu ikke længere et kommunalt drevet gymnasium, men et »Amtsgymnasium« – meddelte amtet den 30. maj, at 103 ansøgere til Helsingør Gymnasium skulle sendes til København.

Det ejendommelige er, at eleverne på det gamle gymnasium allerede i april havde gjort opmærksom på, at der selv med et nyt gymnasium ude i Espergærde ville komme til at mangle et gymnasium i Helsingør By. Den 13. april kunne Frederiksborg Amts Avis bringe en reportage fra en demonstration i skolegården på Rønnebær Allé under overskriften: »Katastrofe, hvis Helsingør Gymnasium ikke bevares.« Eleverrådsformand Kenneth Sørensen udtalte følgende til avisen:

»Hvis Helsingør Gymnasium nedlægges, må yderligere 250 elever se i øjnene, at deres eneste mulighed er at tage til København hver dag for at gå i skole.«

Samme aften drøftede Frederiksborg Amtsråd sagen uden dog at nå til en beslutning.

Eleverrådet indkaldte derefter til et møde med amtsrådspolitikerne, og den 22. april kunne Frederiksborg Amts Avis meddele, at der »var

Demonstration i april 1978 (!) for gymnasiets bevarelse. Foto: Lars Poulsen, Frederiksborg Amts Avis.

en overraskende positiv holdning til bevarelse af det nuværende Helsingør Gymnasium, når det nye i Espergærde til sin tid står færdigt«.

Men den 30. maj kom så chokket: »411 gymnasiaster i Nordsjælland til København« var Amtsavisens overskrift – og i artiklen forklarede man, at det specielt gjaldt elever fra Birkerød, Helsingør, Hillerød og Helsingør. Ifølge Helsingør Dagblad ville det blive dem, der boede »nær ved« Kystbanens stationer – »nær ved« var inden for 2 km – der skulle drage til København.

Men som efter den gamle latinskoles lukning i 1839, ville man i Helsingør ikke finde sig i dette. Allerede få dage efter mødtes 70 gymnasiastforældre og nedsatte en arbejdsgruppe med bl.a. Harry Appelrod og Anne-Lise Levinsky, der så på alternative muligheder: Og man griber selvfølgelig idéen fra elevernes demonstration i april: Det gamle Helsingør Gymnasium var jo ved at bygge nye bygninger i Espergærde – hvad med at fortsætte gymnasiundervisningen i de gamle lokaler på Rønnebær Allé? Den idé bliver luftet i Helsingør Dagblad allerede den 2. juni – og avisen finder et stærkt argument i det stigende antal gymnasiesøgende.

I første omgang sagde Frederiksborg Amtsråds undervisnings- og kulturudvalg den 12. juni dog nej til de mange forældreklager – de 103 skulle rejse til København de næste tre år. Man gjorde også i et brev til forældrene opmærksomme på, at rejsetiden til København jo blot svarede til den rejsetid en række andre elever, der skulle til amtets egne gymnasier havde. Dette brev bliver sendt i den sidste uge i skoleåret – løbet er ved at være kørt.

Fredag den 16. er sidste skoledag, studenterne fra gymnasierne springer ud – sommerferien kan starte. Men forældre og elever giver ikke op: Fredag den 23. juni kan Frederiksborg Amts Avis meddele, at »Amtet går med til en høring om gymnasieelevers forhold« – samtidig er forældrene ved at indse, at tiden nok er passé – Harry Appelrod kræver nu i hvert fald en garanti for, at eleverne kan komme retur til Helsingør efter et år i København.

Men der er nu opstået et problem: København har faktisk ikke plads til de overskydende fem klasser matematikere! Man havde på Rysensteen Gymnasium ved Københavns Hovedbanegård plads til de sproglige ansøgere – der kun skulle gå ét år i København og så hjem til de nye bygninger i Espergærde – men matematikerne måtte man sige nej til.

Dette er baggrunden for, at amtet nu omsider – en uge inde i sommerferien – kom med et udspil om en løsning på det akutte problem, og Helsingør Dagblad kunne fortælle, at »Amtsudvalget bemyndigede på mødet i går amtsborgmester S venn Schmidt til at optage forhandlinger med Helsingør Byråd om fortsat gymnasiundervisning i de nuværende lokaler på Rønnebær Allé, når de fraflyttes til næste år.«

Onsdag den 28. juni kunne Frederiksborg Amts Avis med store typer fortælle:

Nødgymnasium skal være oprettet i Frederiksborg Amt om seks uger

Frederiksborg Amts Avis 28. juni 1978.

Til Helsingør Dagblad udtalte Ole Bostrup:

»Det er første gang i Danmarks-historien, man har etableret et gymnasium på ét døgn, og det er vist heller ikke set før, at man opretter et gymnasium udelukkende for matematikere», siger rektor Ole Bostrup, der må give afkald på sin sommerferie. Han bliver kommitteret rektor for det nye gymnasium, samtidig med at han passer sin dont på et af Danmarks ældste gymnasier, Helsingør Gymnasium, der som institution er mere end 500 år gammel.«

Et nyt gymnasium klar på en måned

Da det den 27. juni stod klart, at der primo august ville stå 142 matematiske 1. g'er hjemløse i Helsingør, var direktøren i Frederiksborg Amt, Vagn Pihl, gået i gang med det, der kunne ligne en håbløs opgave: Få et nyt gymnasium klar på en måned. Han kontaktede rektor Ole Bostrup fra Helsingør Gymnasium – det var den sidste dag på kontoret – før sommerferien – og bad ham hjælpe.

Bostrup greb nu til en ansøgerbunke – der havde i foråret været opslået nogle lærerstillinger – og han slog en stilling op som gymnasiesekretær. Han kontaktede straks cand.mag. i historie og religion, 28-årige Bonnie Hegner, der havde taget pædagogikum på gymnasiet. Hun blev nu ansat som administrativ inspektør og Lis Mejsler blev få dage senere ansat som sekretær. Der røg deres sommerferier – nu var det i gang!

Det første spørgsmål var lokaler: Ole Bostrup var cand.scient. i kemi og fysik og var klar over, at til et gymnasium med fem matematiker-klasser var faglokaler afgørende – så et samarbejde med Helsingør Teknikum var en oplagt mulighed. Bostrup og Bonnie Hegner mødtes med Teknikums rektor Erik Kalenberg og afdelingsleder Osama Al-Erhayem og fik en aftale om, at gymnasiet kunne starte i deres lokaler – nu 10.-Klasseskolen. Når de ingeniørstuderende sidst i september startede igen, skulle der dog opstilles barakker til den almindelige undervisning. Hvad idræt angår, fik man en aftale med Per C. Theilmann om, at

man kunne bruge Helsingør Hallen – eleverne skulle så blot gå gennem skoven ned til Hallen.

Nødgymnasiet indrettes på Helsingør Teknikum

Kan tage alle 147 hjemløse 1. G'er

AF PER KROGH

De 147 gymnasielevener fra Frederiksborg Amt, der fra det kommende skoleårs begyndelse er »hjemløse«, da Københavns kommune ikke kan skaffe plads til dem, får alligevel mulighed for at begynde studierne.

Efter hvad Amtsstyrelsen i går erfarede, vil der til skoleårs-midlet i næste uge foretages en indstilling fra auktionsledestyrer Vagn Pihl skæbte ud på, at der skal være et nyt gymnasium på Helsingør Teknikum omfattet af fem matematikere i 1. klasse. Vagn Pihl har ikke ønsket at kom-

mentere Amtsstyrelsens oplysninger, men fortæller blot, at der er fundet en løsning, der betyder, at de 147 elever kan gennemføre deres studier inden for året, og der bliver ikke tale om forsvundne skoleår, men ganske normal skolegang på et sted, hvor de nødvendige faglokaler er til stede.

— Det er rigtig, at vi har

forhandlet med amtets skoleinspektør om muligheden for at have et nødgymnasium her på Helsingør Teknikum, og vi har fundet frem til en løsning, siger rektor Erik Kalenberg, Helsingør Teknikum. Vi er i stand til at stille de nødvendige kemi- og fysiklokaler til rådighed for de matematiske studerende, og vi har ligeledes en bygning med grund til, som lige siden foråret, arbejdes på at der kan etableres klasseværelser i terrapangebygningen, der hurtigt kan opstilles. Det var i øvrigt Helsingør Teknikum, der i sin tid betydede den efterhånden så berømte »opgaveskole«, der senere blev gennemskilt ved Herlufsholm, hvor den vist har fungeret oplagskole.

Vi har desuden de nødvendige faciliteter i form af bl.a. en banehal. Det bliver kun matematiske problemer, der skal løses, og det skal i alle fald være inden for det område, der er afgrænset af Erik Kalenberg.

Det er et ganske uventet resultat, når man tager i betragtning, at der i sig selv var stemning for at placere det kommende nødgymnasium i en »stadsby« ud ved Helsingør Teknikum, men et kraftigt forslag i det daværende Amtsråd fandt placeringen ved Hove i Bagergårds bebyggelse, da man i så fald i højere grad tilgodeså elever fra det rygtede Helsingør.

I øjeblikket forhandles der mellem amt og kommune om anvendelsen af det nuværende gymnasium i Rindøpark. Alle

2 Fortsættes side 2

Nødgymnasiet indrettes – Frederiksborg Amts Avis 30. juni 1978.

Derefter skulle der findes lærere – igen – vi er i 1978 – opslaget kunne ikke lige lægges ud på nettet. Man fik det i første nummer af »Gymnasieskolen«, og man kontaktede også Magistrenes A-kasse. Det rygtedes jo også, at der skulle starte et helt nyt gymnasium i Helsingør.

Men først den 1. august var de andre 11 lærere klar: Bonnie Hegner skulle, ud over at være administrerende inspektør og studievejleder, også undervise i historie og oldtidskundskab. Derudover skulle Bente Dewulff fra Akademisk Studenterkursus undervise i engelsk og fransk; Gustav Jahn fra Rosborg Gymnasium i musik og engelsk, og med sine mere end 15 års anciennitet blev han gymnasiets første lektor; Jon Høyer, der kom fra det gamle Helsingør Gymnasium, skulle undervise i dansk; Poul Viktor Jensen i fysik og matematik; Lene Møbius fra Københavns Dag- og Aftenseminarium i matematik; Ruth Rebernik i fransk og tysk, Kirsten Sørensen fra Ahms kursus i kemi og fysik og Niels Ullman i fysik. Desuden blev der ansat tre timelærere til at tage sig af idrætstimerne: Marianne Kaas Kristiansen, Niels Holger Larsen og Bent Stenderup.

Der skulle også købes bøger: Bonnie Hegner måtte her kontakte Undervisningsministe-

riets fagkonsulenter for at få gode råd – bortset fra kemi- og fysikbøgerne – dem klarede Ole Bostrup selv. Og så var det ellers af sted til Møllers Boghandel i Stengade.

Og »hvad skulle barnet hedde« – ja, det var jo lidt indviklet – der var fart på – så navnet blev Frederiksborg Amtsgymnasium Helsingør.

Bonnie Langebek med den stabel bøger som udleveres til hver. Hun står sammen med rektor Erik Kalenberg, Helsingør Teknikum i et af nødgymnasiets klasseværelser. (Foto: Carsten Ingemann).

Nødgymnasiet klar til 136 elever

HELSINGØR Nødgymnasiet i Helsingør, Frederiksborg Amtsgymnasium, er nu klar til at modtage de 136 nye gymnasister, som begynder skoleåret på mandag. 5 klasseværelser på Helsingør Teknikum er i løbet af nogle uger gjort klar til at modtage dem. Inspektør Bonnie Langebek, tidligere tilknyttet Helsingør Gymnasium har stået for det praktiske og vil være tilknyttet nødgymnasiet på Teknikum 3 ture hver uge og 3 timer mere er ansat og al nødvendig undervisningsmateriale til eleverne er købt ind.

— Vi er glade for, at vi har fået mulighed for at henvise disse elever på Helsingør Teknikum. Det bliver hovedsageligt elever fra Helsingør, Sønder-

stem og dem som nær har Hørbækhuset, vi har placeret på nødgymnasiet, siger rektor Ole Bostrup, Helsingør Gymnasium.

Nødgymnasiet åbnes ved en ceremoni på mandag kl. 13 på Helsingør Teknikum.

Nødgymnasiet klar til 136 elever. Frederiksborg Amts Avis 4. august 1978.

Og så skulle der findes en rektor

De første to måneder fortsatte Ole Bostrup som kommitteret rektor – han mødte op på kontoret kl. 8, gennemgik dagens post med Bonnie Hegner og Lis Mejsler og drog så videre til Rønnebær Allé. Men arbejdet med at finde den første rektor til det nye gymnasium gik selvfølgelig i gang med det samme. Valget faldt sidst i september på adjunkt ved Frederiksbund Amtsgymnasium, Uffe Gravers Pedersen.

Uffe Gravers Pedersen havde allerede da gjort sig stærkt bemærket i den danske gymnasieskole: Han var blevet udnævnt til adjunkt i engelsk og historie i 1971 og blev allerede året efter valgt ind i gymnasielærernes fagforening:

GL – Gymnasieskolernes Lærerforening, hvor han sad frem til 1981. Fra 1974 til sin udnævnelse til rektor sad han også i GL's forretningsudvalg, og han var netop i 1978 blevet valgt som næstformand. Han havde ligeledes været aktiv i Magistrenes Arbejdsløshedskasse fra 1974-78, fra 1978 også her valgt til næstformand.

Uffe Gravers Pedersen – rektor 1978-1986. Tegnet af elev.

Hans start på gymnasiet blev lidt særpræget: Det havde i løbet af september vist sig, at pavillonerne, som eleverne skulle undervises i, når de teknikum-studerende startede, ikke ville blive færdige til den 1. oktober. Det var derfor nødvendig at finde et alternativ, og Ole Bostrup foreslog derfor en lejrskole – som lærerne omgående gik i gang med at forberede. Turen gik til Sønderjylland, og man skulle bo på en lejrskole i Kollund ved Flensborg Fjord. Man havde dog ikke taget helt højde for Kollunds nærhed til »spritbådene« til Flensborg – så efter få dage blev turen afbrudt – og i nat tog og med Storebæltsfærgen gik det tilbage til Helsingør, hvor den nye rektor tog imod.

Dagen for Uffe Gravers Pedersens tiltræden – den 2. oktober – er siden markeret som skolens fødselsdag – den egentlige fødselsdag – den 5. juli – er jo midt i sommerferien.

Læser man Uffe Gravers Pedersens årsberetning om skoleåret, kan man se, at en del af arbejdet fortsat drejede sig om praktiske problemer –

Nødgymnasiets bygninger ved Helsingør Teknikum 29. oktober 1978. Foto: Anne Sofie Rubæk Hansen, Frederiksborg Amts Avis

det nyindkøbte flygel til musikundervisningen passede ikke lige ind i barakkerne – men heller ikke alle steder på teknikum, hvor der ikke lige var taget højde for Gustav Jahns flygel. Men som Uffe Gravers slutter sin beretning med:

»Sammenfattende må vi konstatere, at trods forskellige nødløsninger undervejs har vi haft udmærkede arbejdsvilkår i de lokaler, Tekni-

kum har stillet til rådighed for os. Der vil være problemer, når to forskellige institutioner skal fungere sammen i lokaler, der er bygget til alene at rumme den ene. Men alle problemer er blevet løst gennem den meget positive og samarbejdsvillige holdning, vi har mødt hos Teknikums ledelse og fra de forskellige personalegrupper.«

Læser man elevindlægget i årsskiftet – af Lise-Lotte Hermansen – kan man se, at forholdene også fra elevside kunne anskues positivt:

»Kammerater har man fået ca. 130 nye af (vi har selvfølgelig også været privilegerede på vores »nød-gymnasium«, så få elever og lærere; uden påvirkning af klasser over os; og samtidig bo i nogle barakker beliggende så isoleret, som de nu gør).«

»FAGH vokser sig hurtigt stor, har vi jo måttet se i øjnene, men det burde ikke være nogen hindring, hverken for at forbedre det nuværende kammeratskab og endog udvide det, så det strækker sig over 5 2. g'er og 9 1. g'er eller for at følge »traditionerne« og selv indføre nogle flere.«

Elever og lærere på Nødgymnasiet 1978/79.

Lise-Lotte skriver om ni kommende 1. g'er – ja, det strømmede fortsat til med elever. Nu var der jo plads i de gamle bygninger, som det »Gamle« Helsingør Gymnasium nu var ved at forlade – den 1. august startede de på Gymnasievej i Espergærde – og det ny kunne flytte ind på Rønnebær Allé.

Og hvad så med navnene? Amtsrådet løste problemet på den måde, at det gamle Helsingør Gymnasium nu fik navnet »Espergærde Amtsgymnasium« – og det nye »FAGH« fik navnet Helsingør Amtsgymnasium.

»Nøderen bliver nu et rigtigt gymnasium«

Allerede i marts kan de lokale aviser fortælle, at »Det ny Helsingør Gymnasium skal bruge 19 nye lærere«, og stillingerne blev slået op. I stillingsopslaget har vi en oplysning, som kommer til at præge de næste 30 års historie:

»Gymnasiet startede i midlertidige lokaler i 1978 og vil fra august 1979 have til huse i de bygninger, der bliver ledige ved Helsingør Gymnasiums udflytning til Espergærde. Efter udbygningsplanen for Frederiksborg Amtskommune vil skolen indenfor en kortere årrække flytte ind i nye bygninger i Helsingør.«

Det er altså værd at notere sig, at »opholdet« i Helsingør Kommunes bygninger på Rønnebær Allé var tænkt som en midlertidig løsning – husk også skoledirektør Gerickes ord tilbage fra 1969 – lokalerne i Tvillingeskolen var »for små og utidssvarende«. De kunne bruges her og nu – til de 14 klasser i det kommende skoleår – men året efter ville der være mindst 21. Desuden boede man jo kun til leje – og lejemålet løb kun for to år – til 1981, når første årgang blev studenter. Amtet planlagde derfor – som det også fremgår af stillingsopslaget – at bygge nyt i byen.

Hvorfor det ikke skete, er en lang fortælling – her i 1979/80 er man nødt til at nævne, at Frederiksborg Amt var midt i et byggeboom med

Det gamle gymnasiums bygninger på Rønnebær Allé skulle nu de næste par år huse det nye gymnasium. Foto: Frederiksborg Amts Avis.

hensyn til nye gymnasier: Man var lige færdig med bygningerne af det nye gymnasium i Espergærde, og der blev bygget yderligere et i Allerød – Stenløse, Frederiksværk og Helsingør lå på tegnebrættet. Fra starten fik Helsingør Gymnasiums nye bygninger ikke topprioritet.

De 19 nye lærere blev ansat, man mødtes ude på Teknikum til et første møde før sommerferien, og i løbet af sommerferien flyttede det gamle gymnasium ud og det nye gymnasium ind.

Elever og lærere 1979/80 i anlægget mellem de to fløje i de »nye« lokaler.

Allerede i oktober begyndte Helsingør Kommune at drøfte fremtiden for lokalerne på Rønnebær Allé efter 1981 – man enedes om at tilbyde amtet at leje lokalerne yderlige tre år – frem til 1984, idet man på det tidspunkt kunne forvente, at nye bygninger stod klar.

I januar 1980 interviewer Helsingør Dagblad så rektor Uffe Gravers Pedersen, lærerrådsformand Kirsten Sørensen og elevrådsformand Bo Søby Kristensen om situationen – det sker med overskriften »Vil gerne have bevaret gymnasiet på Rønnebær Allé«.

Uffe Gravers Pedersen understregede, at han gerne så gymnasiet på Rønnebær Allé bevaret:

»Men det skal være som et femsporet gymnasium, som det oprindeligt var planlagt til, siger han. Det største problem med gymnasiet har altid været overbelægningen.«

»Jeg ser nødtigt, at vi bliver en del af et mammut-center, sådan som det vil blive, hvis idéen

om Esrumvej gennemføres. Det bliver i givet fald med gymnasium, teknisk skole og Handelsskole i ét center.«

Uffe Gravers Pedersens sidste kommentar rører ved et andet punkt, som har præget »det nye gymnasiums« 40-årige historie: Skulle man samle alle ungdomsuddannelserne ude på Esrumvej – eller skulle gymnasiet forblive sig selv – på Rønnebær Allé?

Det var ikke sjovt for elever og lærere at læse Helsingør Dagblad den 5. nov, 1980:

»Fare for Helsingør Gymnasiums eksistens?

Elevtallet daler og et nyt privat gymnasium i Cirkelhuset kan forrykke balancen. Amtet har kun lejet bygningerne på Rønnebær Allé og lejemålet udløber 1. august 1984.«

Og videre:

»Amtets lejemål af Helsingør Kommunes gymnasiebygninger på Rønnebær Allé skal til

Statsminister Anker Jørgensen på besøg på Helsingør Amtsgymnasium, 13. januar 1981. Foto: Anne Sofie Rubæk Hansen, Frederiksborg Amts Avis.

Første dimissionsfest på det nye gymnasium, juni 1981. Foto: Poul Viktor Jensen.

fornyset vurdering i 1982 – og hvis behovet for et gymnasium ikke længere er til stede, skal amtet nok vide at spare. Resultat: Helsingør Amtsgymnasium nedlægges.«

Og mens man nu diskuterede, om det nye gymnasium kun skulle være en parentes i Helsingørs skolehistorie, blev 1. årgang klar til studentereksamen. En pionerårgang, der lagde grunden til mange af de traditioner, der stadig præger gymnasiet: Spændende vælgermøder – vi er tilbage til Erling Jensens tid som Helsingørs socialdemokratiske folketingsmedlem

– besøg af landets statsminister – idrætsdag – festlig sidste skoledag og 3. g-middagen om aftenen.

Elevdemokratiet havde også blomstret – og et resultat var, at elevrådsformanden gennem alle tre år – i dag formand for gymnasiets bestyrelse – Bo Søby Kristensen – i marts 1981 blev valgt til formand for DGS – Danske Gymnasielevvers Sammenslutning – gymnasieelevernes fagforening.

Bo Søbys klasse – 3. z – stiftede ved afslutningen i 1981 et legat – 3. z's mindelegat, som skulle holde mindet om dem i hævd – også 40 år efter eksisterer dette legat i bedste velgående – en kasse guldøl til den klasse, som minder mest om 3.z/81.

3.z/1981s mindelegat.

Restaurering af renæssancebindingsværk i Stjernegade

Af Bente Thomsen og Finn Strabo

I sommeren 2019 foregik der på hjørnet af Stengade 43 og Stjernegade 1, hvor Matas har sin forretning, en restaurering, som gav anledning til stor opmærksomhed og beundring hos de forbipasserende. Resultatet af restaureringen ses i dag og er endnu en smuk detalje i bybilledet i det gamle Helsingør.

Stengade er en af de ældste gader i Helsingør. Den var en af de tre øst-vestgående gader i middelalderbyen og har altid været den vigtigste gade i byen. Fordi den er så gammel, har der på stort set alle grundene været huse, som i tidens løb er blevet revet ned og erstattet af nye, og man kender ikke alle.

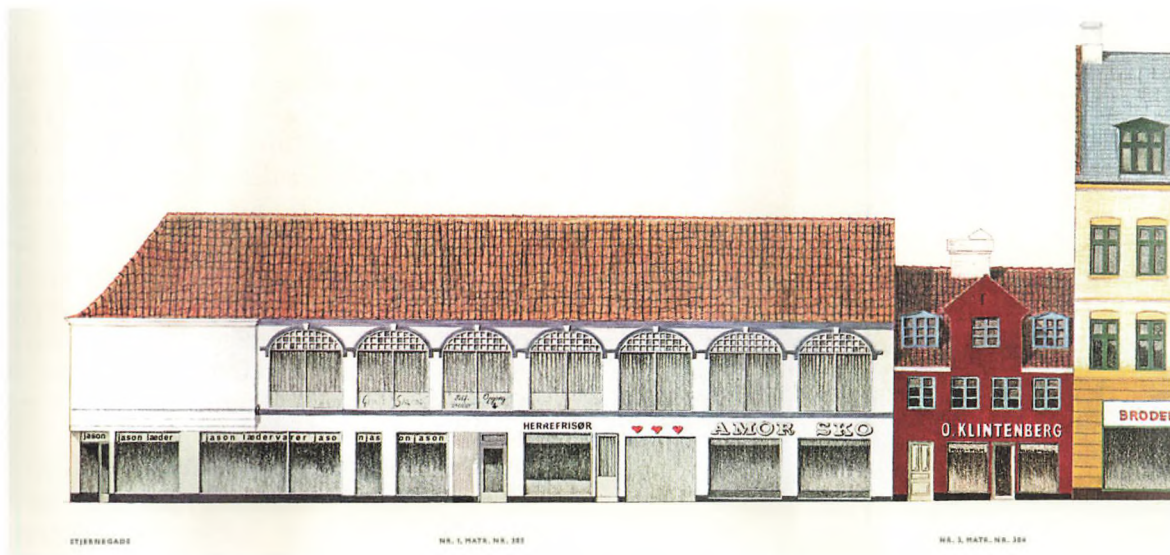
Dele af hjørneejendommen er fra 1600-tallet, men ikke den hele. I slutningen af 1500-tallet har her ligget et værtshus ved navn Stjernen

i den del af bygningen, som rækker op i Stjernegade. Den havde en stjerne som vartegn, og derfra kommer gadens nuværende navn. Men i 1600-tallet hed gaden *Borgmester Jørgen Andersens Stræde*, fordi rådmand og senere borgmester Jørgen Andersen på hjørnegrunden havde en toetages bindingsværksgård.

Forhuset ud mod Stengade er bygget før 1736, hvor det var ejet af kæmmerer (kæmner, kasserer ved byens kasse) Eberhardt. Huset var da på 10 fag bindingsværk med kælder og to etager. I 1794 var det ejet af den engelske købmand John Daniel Belfour, som lod bindingsværket mod Stengade omsætte til grundmur. Året efter ejes gården af sadelmagemester og garver Nicolai Elgstrøm, som straks gennemførte en hovedreparation af huset.

Stjernegade 1969, tegnet 27.7.70. Stads- og havneingeniørens kontor i samarbejde med I/S arkitektkontoret, Helsingør.

Stjernegade forslag, tegnet 27.7.70. Eksempel på farve- og skilteændringer. Stads- og havneingeniørens kontor i samarbejde med I/S arkitektkontoret, Helsingør.

Sidehuset mod Stjernegade er ligeledes opført før 1736 som en 19-fags bindingsværksbygning med kælder og to etager. Facaden blev omsat til grundmur i to omgange i henholdsvis 1901 og 1905/06. De store rundbuede vinduer på første sal blev omsat i forbindelse med ombygningen i 1905/06.

I 1700-tallet blev bindingsværk umoderne, og mange steder blev bindingsværket efterhånden pudset over og kalket i forskellige farver. Dette skete også med ejendommen på hjørnet af Stengade og Stjernegade, og det var netop heldet for den aktuelle restaurering.

Familien Mohr

Ejendommen har siden 1887 været i familien Mohrs eje. Henrik Ferdinand Sofus Mohr (1842-1928) havde allerede i 1867 løst borgerskab som detailhandler, hvorefter han åbnede en herreekviperingshandel. To år senere løste han borgerskab som skjorte- og slipsefabrikant. I 1879 købte han halvdelen af ejendommen på hjørnet af Stengade 43 og Stjernegade 1. Den anden halvdel var ejet af skomagerme-

ster H.J. Hannemann. I 1887 købte Mohr den anden halvdel af ejendommen, hvor han påbegyndte handel med skotøj, lædervarer, cigarer og tobak i butikken under navnet *Bazaren*. Ægteparret Mohr og deres fem børn flyttede ind i lejligheden på 1. sal. Da H.F.S. Mohr i

Butikken Amor Sko fotograferet omkring 1980. Foto: Tommy Verting.

Renoveringsarbejdet

De forberedende arbejder med renovering af ejendommen Stengade 43 blev påbegyndt i januar måned 2019 med projektering og indhenting af tilbud. Håndværkerne gik i gang i maj måned, og arbejdet blev foretaget af Vida A/S, der stod for stillads- og murerarbejdet samt Jacob Runge Olsen der stod for malerarbejdet. Det var oprindeligt tanken blot at renovere ejendommens vinduer og facade mod Stengade samt den første del af ejendommen op langs Stjernegade, svarende til forhusets oprindelige udbredelse.

Arbejdet hermed gik planmæssigt, indtil murerne en dag i forbindelse med at de var i gang med at afhugge de gamle puds- og plastmalingslag, konstaterede at pudsen på 1. salen af hjørnegavlen i Stjernegade, havde et meget tykt og løstsiddende pudslag. Man havde øjensynligt tidligere været klar over at pudsen var svag, for der var udvendigt påført glasarmørings-væv. Pudsen drattede nu ned i store tykke flager. Frem dukkede en interessant bindingsværksgavl på 5 fag. Bindingsværket var relativt intakt, men med skavanker i de øvre dele. Det var tydeligt, at vi stod med bindingsværk fra det oprindelige hus, der havde været i 6 fag. Det yderste hjørnefag mod Stengade var omsat til mur. Det hvilede på bærende stålbjæl-

Mureren i færd med at afdække den skjulte overgangsrem. Foto: Finn Strabo.

Henrik Mohr foran sin ejendom på hjørnet af Stengade og Stjernegade i august 2019. Foto: Lars Johannessen.

1919 trak sig tilbage, overgik forretningen til hans søn Robert Mohr. Roberts broder Albert Mohr flyttede i 1920 sin skotøjsforretning fra Bjergegade til Stengade 43. I årene 1920 til 2005 blev der drevet skotøjsforretning i butikken under navnet *Amor*, først af Ellen og Louis Mohr (datter og søn af Albert Mohr), senere af den nuværende ejer af huset Henrik Mohr (søn af Edel og Louis Mohr).

Igangsætning af arbejdet

Henrik Mohr er initiativtager til afdækning og restaurering af ejendommen med bindingsværket på facaden mod Stjernegade.

I 2017 stod Henrik og Annelise Mohr også bag en omfattende restaurering af deres ejendom Stengade 20, som i dag fremstår som en af de smukkeste bygninger i byen.

Projektering og byggeledelse af restaureringsarbejdet i Stengade 20 og på den her omtalte opgave, blev forestået af arkitekt MAA Finn Strabo, der her fortæller om arbejdet.

ker på grund af ejendommens udkragede hjørne. Langs gavlens etagedæk havde man på et tidspunkt udført en lang pudset fodgesims, der markerede overgangen fra underetagen til den udkragede overetage. Håndværkerne gik nu i gang med at afdække, hvad der gemte sig under den pudsede gesims, og stor var glæden, da en smuk renæssance-bindingsværksfod dukkede op. Tillige viste der sig også at være bindbjælker med taphuller for knægte. Knægtene var fjernet i forbindelse med at underetagen var blevet omsat til murværk. Imellem bindbjælkerne fandtes smukt udskårne fyldholter, alle udført med forskellige motiver.

Billedskærerarbejdet

Motivrigdommen i den frilagte bindingsværksfod er stor og tilsvarende var begejstringen. Den nordiske barok-karakter i udformningen af ornamenterne affødte spekulationer om, hvem der mon kunne have udført dette stykke billedskærerarbejde. Tankerne gik til billedskærdynastiet Schrøder i Næstved (den ældre og den yngre samt svende udgået herfra). Denne familie arbejdede i 1500-1600 årene særligt i Sydsjælland, men kan tænkes at have været leverandører til huset i Stengade 43 eller at have inspireret andre billedhuggere på Hel-

Blotlagt detalje på overgangsremmen. Resterne af de gamle farver ses endnu tydeligt om end sporadisk. Foto: Finn Strabo.

singør-kanten. Bygherren var efter en kortere betænkningstid med på, at renoveringsprojektet nu måtte tage en ny drejning. Det krævede dog nye og dybere greb i lommerne hos familien Mohr.

Håndværket

Bindingsværkstømmer Søren H. Rasmussen fik til opgave at renovere bindingsværket, hvoraf det primært var de øvre dele, der havde ska-

Bindingsværk og tavl efter afrensning. Løsholte og dokker under rekonstruktion. Lervæggen med strå ses bagved. Foto: Finn Strabo.

vanker. Som det fremgår af foto s. 117, var en del af tavlene udformet med sildebensmønster opmuret i Flensborgformat, hvilket er et motiv som er fundet på flere andre af byens ældste bindingsværkshuse, blandt andet i forbindelse med renovering af ejendommen Stengade 20 (YouTube, film om Stengade 20).

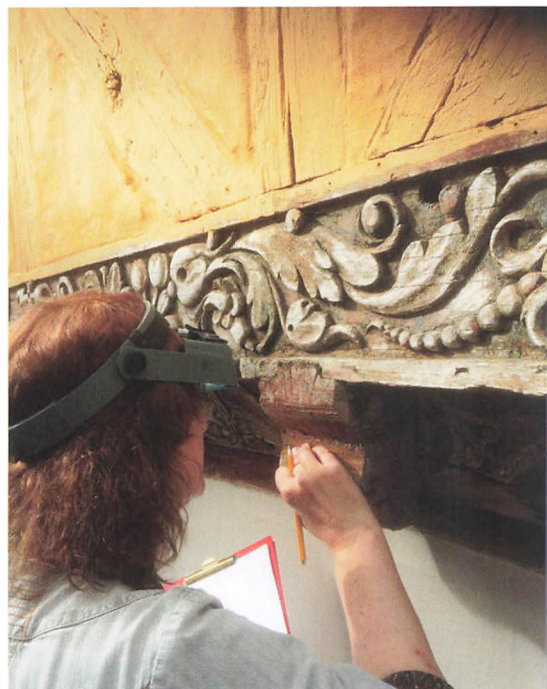
På bagsiden af de murede tavl var udført en ca. 5 cm tyk lervæg armeret med rørpuds. Denne konstruktionstype kendtes fra Tyskland, og ud fra en byggefaglig vurdering skønnes denne kombination at være en af årsagerne til, at bindingsværket trods plastikmaling og tykke cementpudslag har kunnet overleve i så relativ fin stand i 400 år. Lerets fugttransporterende evner skønnes at have været gavnlige for bevaringen af de mest vitale dele af bindingsværkskonstruktionen. Ved en nænsom rensning af alle de smukt udhuggede detaljer på overgangsremmen og fyldholterne viste det sig, at der var klare spor af tidligere tiders dekorative bemaling.

Farve- og rekonstruktionsplan

Der blev taget kontakt til Maleri- og Konserveringsværkstedet ved konservator Karin Lykke, der gik i gang med en nøjere undersøgelse på stedet. Registreringen resulterede i en farvemæssig rekonstruktionsplan. Denne indebar, at farverne skulle genskabes til opgaven.

Farverne fremstillede Karin Lykke selv ud fra en gammel svensk opskrift på svensk rødfarve eller Falurød. Karin Lykke fortæller, at man oprindeligt har udnyttet det røde slampigment fra kobberminen i Falun's indhold af jern, hvilket hindrede skimmel og mugdannelse. Senere har man tilsat jernvitriol, men da det med tiden får farven til at blive mørkere, er der her konsekvent anvendt zinkvitriol til alle nuancer. Der blev fremstillet 9 grundfarver.

Zinkvitriolen opløses i kogende vand og der tilsættes hvede- og rugmel, som udgør det egentlige bindemiddel i farven. For at undgå klumper er massen blendet med en stavblen-

Konservator Karin Lykke i gang med at kortlægge de gamle farver. Foto: Finn Strabo.

De af konservator fremstillede 9 grundfarver til opgaven. Foto: Finn Strabo.

der, hvorefter »suppen« er kogt en halv time. Herefter er der iblandet pigment og massen er kogt videre en time. Som pigment er f.eks. anvendt titanhvid, som erstatter det giftige bly-

Detalje af den færdigmalede overgangsfod. Foto: Søren Schandorf.

hvid, rød jernoxidfarve og kromoxidgrøn. For at give lidt ekstra styrke til farven er der tilsat en lille smule krystalfernis, der er kogt med i en halv time.

Det ovenliggende bindingsværk/tavl blev kalket over stok og sten som det oprindeligt havde været udført. Der blev valgt en blanding med jernvitrol fra St. Astier. Denne farve ændres med tiden til en mere rustrød farve når facaden optager fugt (dette kendes blandt andet fra Nyboder).

Fremtidig bevaring

Ejendommen er i dag klassificeret med bevaringsværdi 4. Efter fremdragelse af det imponerede gavlbindingværks overgangsfod og fyldholter, må bevaringskarakteren antages at stige betydeligt. Vi står med et unikt vidnesbyrd om håndværkets dekorative kvaliteter og craftmanship udøvet for 400 år siden. Ved en eventuel fremtidig bevaringsvurdering bør man tage højde for dette gennem en hel eller delvis fredning.

Den restaurerede bindingsværksgavl efter udført arbejde. Foto: Finn Strabo.

Kilder

Helsingør Dagblad 31.8.2019.

Kenno Pedersen: Tiden går, og vi går med. 1997.

Kenno Pedersen: Helsingørs gader og stræder i mands minde. Stengade 1901-2001. 2002.

Kenno Pedersen: Helsingørs gader og stræder i mands minde. Klostergade /Stjernegade. 2002.

Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden. 1926-1929.

